

УНИВЕРЗИТЕТ У ПРИШТИНИ
СА ПРИВРЕМЕНИМ СЕДИШТЕМ У КОСОВСКОЈ МИТРОВИЦИ
ПРАВНИ ФАКУЛТЕТ

ЗБОРНИК РАДОВА

са научног скупа

**„800 ГОДИНА АУТОКЕФАЛНОСТИ
СРПСКЕ ПРАВОСЛАВНЕ ЦРКВЕ“**

(научни скуп је одржан у Косовској Митровици,
28. новембра 2019. године)

Косовска Митровица
2020.

ЗБОРНИК РАДОВА
“800 ГОДИНА АУТОКЕФАЛНОСТИ СРПСКЕ ПРАВОСЛАВНЕ ЦРКВЕ“

ЗБОРНИК РАДОВА
“800 ГОДИНА АУТОКЕФАЛНОСТИ СРПСКЕ ПРАВОСЛАВНЕ ЦРКВЕ“

Издавач:

Правни факултет Универзитета у Приштини са привременим седиштем у
Косовској Митровици

За издавача

Проф. др Душанка Јововић, декан

Уредници

Проф. др Огњен Вујовић
Проф. др Дејан Мирковић
Доц. др Душко Челић

Технички уредник

Младен Тодоровић

Дизајн корица

Маринг

Штампа

Кварк Краљево

Тираж:

100 примерака

ISBN 978-86-6083-066-3

**УНИВЕРЗИТЕТ У ПРИШТИНИ
СА ПРИВРЕМЕНИМ СЕДИШТЕМ
У КОСОВСКОЈ МИТРОВИЦИ**

ПРАВНИ ФАКУЛТЕТ

ЗБОРНИК РАДОВА

са научног скупа

“800 ГОДИНА АУТОКЕФАЛНОСТИ СРПСКЕ ПРАВОСЛАВНЕ ЦРКВЕ“

(научни скуп је одржан у Косовској Митровици,
28. новембра 2019. године)

**Косовска Митровица
2020.**

ЗБОРНИК РАДОВА
“800 ГОДИНА АУТОКЕФАЛНОСТИ СРПСКЕ ПРАВОСЛАВНЕ ЦРКВЕ“

Ставови и закључци изнесени у објављеним радовима лични су ставови њихових аутора и не изражавају мишљење уредништва нити издавача.

ПРЕДГОВОР

На Правном факултету Универзитета у Приштини са привременим седиштем у Косовској Митровици је 28. новембра 2019. године одржан научни скуп под називом „800 година аутокефалности Српске православне цркве“.

У име Његове светости архиепископа пећког, митрополита београдско – карловачког и патријарха српског господина Иринеја, учеснике скупа је поздравио Његово преосвештенство епископ рашко-призренски и косовско-метохијски господин Теодосије и пренео је патријархове очинске поздраве и патријаршки благослов.

Треба напоменути да је поводом скупа био одштампан одговарајући Зборник сажетака.

Сада се пред читаоцима налази Зборник радова које су приредили учесници одржане научне конференције.

На почетку Зборника је објављена уводна реч проф. др Зорана Мирковића, декана Правног факултета Универзитета у Београду. Затим се прелази на пленарно предавање проф. др Божицара Зарковића, ванредног професора Филозофског факултета Универзитета у Приштини са привременим седиштем у Косовској Митровици.

Након тога следе остали научни чланци који припадају историјској, правноисторијској, правној, социолошкој науци, црквеном праву. С обзиром да Зборник радова има карактер својеврсне монографске публикације, уредници су се потрудили да чланке разврстају по адекватном редоследу. Тако се отпочело са радовима историјског карактера у којима су анализирани положај, улога, значај и утицај аутокефалне српске цркве у историји (међусобни однос Цркве и других друштвених установа и органа политичке власти), како нашој тако и у историји других народа.. Након тога су представљени чланци у којима се разматрају поједини аспекти утицаја, положаја и значаја Цркве у садашњим друштвеним околностима и правном систему.

Организацијом овог научног скупа и овим Зборником се Правни факултет, уз помоћ учесника и аутора објављених чланака, потрудио да да свој допринос обележавању овако значајног националног јубилеја.

Уредници

САДРЖАЈ

ПРЕДГОВОР	5
Поздравна реч Његовог преосвештства епископа рашко-призренског и косовско-метохијског господина Теодосија	
Уводна реч <i>проф. др Зорана Мирковића</i> , ПОВОДОМ 800 ГОДИНА АУТОКЕФАЛНОСТИ СРПСКЕ ПРАВОСЛАВНЕ ЦРКВЕ	11
Пленарно предавање: <i>Проф. др Божидар Зарковић</i> , СТЕФАН НЕМАЊА – УГАОНИ КАМЕН СРПСКЕ ДРЖАВЕ И ЦРКВЕ	17
ЧЛАНЦИ: <i>Проф. др Драгиша Бојовић</i> , ОДНОС НАУЧНИХ ИНСТИТУЦИЈА ПРЕМА ВЕЛИКОМ ЈУБИЛЕЈУ СРПСКЕ ПРАВОСЛАВНЕ ЦРКВЕ	41
<i>Проф. др Синиша Мишић</i> , ВЕЛМОЖЕ И КТИТОРСКО ПРАВО КОД НЕМАЊИЋА И ЛАЗАРЕВИЋА	53
<i>Проф. др Ема Миљковић</i> , КТИТОРСКА ДЕЛАТНОСТ У ДРУГОЈ ПОЛОВИНИ 15. И ПРВОЈ ПОЛОВИНИ 16. ВЕКА	67
<i>Проф. др Зоран Чворовић</i> , УТИЦАЈ ЗАКОНОПРАВИЛА СВЕТОГ САВЕ У РУСИЈИ: РАЗЛОЗИ И ОКОЛНОСТИ	79
<i>Проф. др Милан Палевић, проф. др Дејан Мирковић</i> , ПАТРИЈАРХ ВАСИЛИЈЕ ЈОВАНОВИЋ – БРКИЋ, ЦРНА ГОРА И ПЛЕМЕ КУЧИ	101

<i>Проф. др Огњен Вујовић,</i> СВЕТИ САВА И ТУМАЧЕЊЕ ПРИРОДЕ ВЛАСТИ И ЊЕНОГ НАСЛЕЂИВАЊА У НЕМАЊИНОЈ ДРЖАВИ	111
<i>Доц. др Далибор Ђукић,</i> АУТОКЕФАЛНОСТ ПРАВОСЛАВНИХ ЦРКАВА У 19. и 20 ВЕКУ	131
<i>Проф. др Петар Анђелковић,</i> ДОГОДИНЕ У ПРИЗРЕНУ – ПРАВОСЛАВЉЕ КАО ПАМТИВЕК СРБСКОГ НАРОДА	145
<i>Др Ана Човић, виши научни сарадник,</i> МЕШОВИТИ БРАКОВИ У БРАЧНИМ ПРАВИЛИМА СРПСКЕ ПРАВОСЛАВНЕ ЦРКВЕ	165
<i>Доц. др Милан Рапајић,</i> УРЕЂЕЊЕ (УПРАВНА ОРГАНИЗАЦИЈА) СРПСКЕ ПРАВОСЛАВНЕ ЦРКВЕ	181
<i>Радица Недељковић, Невена Настић,</i> ПРАВОСЛАВНА РЕЛИГИЈА У ВРЕМЕНИМА ДЕХРИСТИЈАНИЗАЦИЈЕ	209

**ПОЗДРАВНА РЕЧ ЊЕГОВОГ ПРЕОСВЕШТЕСТВА ЕПИСКОПА
РАШКО-ПРИЗРЕНСКОГ И КОСОВСКО-МЕТОХИЈСКОГ
ГОСПОДИНА ТЕОДОСИЈА**

Поштовани ректоре Универзитета,
Поштовани декане и професори Правног факултета,
Уважени учесници научног скупа,
Драги студенти

Захваљујући Вам на указаној части, користим прилику да Вас поздравим у име Његове Светости Архиепископа Пећког, Митрополита Београдско-Карловачког и Патријарха Српског Г. Иринеја и да Вам пренесем његове очинске поздраве и патријарашки благослов. Поздрављам Вас као Епископ рашко-призренски и желим Вам срећан и успешан рад.

Налазећи се у години великог јубилеја, када саборно прослављамо осам векова аутокефалности Српске Православне Цркве, уважавамо и благосиљамо труд Правног факултета Универзитета у Приштини са привременим седиштем у Косовској Митровици, да се на овако узвишен и достојан начин придружи свенародној прослави нашег јубилеја.

Свети Сава је пре осам векова хиронотисан за Архиепископа Српских и Приморских Земаља и поставио је неразориве темеље црквене организације у Српским Земљама на којим смо градили и саградили све што је свето и честито било у нашој историји. Свети Сава је своје благословено и свето дело градио на најтврђем камену - Богочовеку Христу, и зато је све његово опстало и сачувало се кроз бурне векове наше историје.

Дело Светога Саве је већ осам векова надахнуће и снага нашем народу, а то је и данас можда више него икада, и то највише на Косову и Метохији. Нема умније српске главе која се кроз претходне векове, деценије и године није надахњивала и бавила делом Светога Саве и то траје све до данас. Часни низ проучавалаца и поштовалаца дела Светога Саве данас се на овом научном скупу допуњава и Вашим именима, а Правни факултет стаје у ред оних наших научних установа које су кроз векове исказивале своје поштовање према Светом Сави и Српској Православној Цркви.

Свети Сава јесте први архиепископ свих Српских и Приморских Земаља, велики ктитор више манастира, просветитељ, дипломата, књижевник, али је и први српски законодавац и устројитељ монашког живота у два велика српска манастира - Хиландару и Студеници, а кроз њих и у нашој помесној Цркви. Заслугом Светога Саве имамо *Хиландарски типик*, *Карејски типик*, *Студенички типик* и *Законоправило*. Свети Сава

је кључним црквено-правним актима пре осам векова поставио темеље организационог устројства аутокефалне Архиепископије Жичке и зато је он данас незаобилазан за правну науку и правнике.

Свети Сава је и први српски кодификатор и то сведочи **Законоправило** за које је академик Димитрије Богдановић написао да је „са овом кодификацијом византијског права на почетку XIII века Србија добила кодекс чврстог правног поретка и постала правна држава у којој је утврђено богато наслеђе грчко-римског права. Свети Сава је на тај начин више но било чим другим учинио Србију земљом европске и медитеранске цивилизације” (*Свети Сава: Сабрани списи, предговор* Д. Богдановића, *”Просвета”*, Српска књижевна задруга, Београд, 1986.г. стр. 12).

Као православни монах, коме је Еванђеље била основна философија живота, Свети Сава је открио да је темељ византијске философије православна еванђелска теологија, јер су „све капиталне теме једне политичке философије средњовековног византијског друштва биле формулисане и сви одговори на капитална питања поводом њих углавном били дати. На пример, питање државе и њене природе; власти и њеног порекла, карактера и ограничења; структуре ”народа” или (према данашњој терминологији) ”друштва”; владара; његове власти и функције; његове легитимности; ....најзад, сав велики комплекс питања о Цркви као политичком субјекту; Цркви и њеном односу према држави, власти, владару, заједници, човеку и његовим правима и дужностима, па још на ”овоземаљском” и на ”оностраном” плану” (Д. Богдановић, *нав. чланак, стр. 85*).

Не треба никако заборавити да је „српско свештенство и монаштво током дугих векова ропства кроз цркве и манастире сачувало Законоправило Светога Саве које се у то време, под утицајем руског издања, увелико звало Крмчијом или Кормчајом књигом” (В. Цомић: *” Однос Цркве и државе у уставима Србије и Црне Горе у XIX и XX веку”*, магист. рад, Нови Сад, 2006.г., стр. 38). Законоправило је чувано и касније, а то се види и из одлуке Светог Архијерејског Сабора СПЦ из 1939. године којом је прописано да ”Крмчија има важити као официјелни наш канонски зборник све док се не замени новим” (*”Гласник СПЦ” за 1939. годину, стр. 356*).

Пуних осам векова и још увек, без обзира на све, стојимо на темељима које нам је поставио Свети Сава. У то име, свечано отварам овај научни скуп уверен да ће научни допринос свих учесника постати дело трајне и непролазне вредности за науку и свеукупни Српски народ.

Проф. др Зоран Мирковић*

ПОВОДОМ 800 ГОДИНА АУТОКЕФАЛНОСТИ СРПСКЕ ПРАВОСЛАВНЕ ЦРКВЕ

У јесен 2019. године навршило се 800 година од стварања самосталне (аутокефалне) Српске православне цркве. Обележевање те годишњице представља највећи догађај у историји Српске православне цркве.

Примањем хришћанства, државе и народи на територији Римског царства примали су и црквено учење и црквену организацију. Тако се десило и на примеру српског народа.

Када се после 1054. године Хришћанска црква поделила на источну и западну, територије насељене Србима су биле под утицајем оба хришћанска центра, и Рима и Цариграда.

Коначно, у време Стефана Немање и његових синова Саве и Стефана, прихваћена је источна православна црквена традиција. Православне епископије у српској држави биле су потчињене црквеном центру у Охриду, који се, после пропасти Византијског царства 1204. године, налазио у држави епирских Грка.

Српску православну цркву је утемељио Сава Немањић, који је био и зачетник српске књижевности и просвете и родоначелник српског права.

Сава Немањић је у српској средини учинио исто што су Фрањо Асишки, Тома Аквински, Ђото и Данте, учинили за европску ренесансу XIII и XIV века, чији је и Србија била део.

О животу Растка Немањића сазнајемо из бројних извора. Рођен је око 1175. године, као најмлађе дете великог жупана Стефана Немање и Ане. Био је управник хумске области (то је област данашње Источне Херцеговине у Републици Српској). Око 1191. године је напустио тај положај и одишао на Свету Гору, у Грчку. Закалуђерио се у руском манастиру Пантелејмону. Растко добија духовно име Сава, по Сави јерусалимском, и почиње да живи аскетским начином живота. Потом прелази у грчки манастир Ватопед.

Савин отац жупан Стефан Немања, у монаштву Симеон, долази на Свету Гору у новембру 1197. године. Сава и Стефан Немања заједно подижу

---

* Аутор је редовни професор Правног факултета Универзитета у Београду.

српски манастир Хиландар. Монах Сава 1203. године добија чин архимандрита.

По окончању крвавог грађанског рата који су крајем 1205. или почетком 1206. године водили његова старија браћа Вукан и Стефан, Сава доноси очево тело, да почива у Србији.

У намери да се ослободе подчињености и да остваре самосталну и јединствену црквену организацију архимандрит Сава и његов брат краљ Стефан Немањић су се обратили никејским Грцима. Они су били наследници византијских царева и васељенских патријарха, столовали су у Никеји све до 1261. године, када је поново успостављено Византијско царство.

Сагласност да Српска црква буде самостална Сава је добио 1219. године у Никеји, од византијског цара и васељенског патријарха.

Српски епископи су од добијања самосталности сами бирали и посвећивали архиепископа у цркви Светог Спаса у Жичи. Та црква је била подигнута као крунидбени храм и прво стоно место српских архиепископа. Примат цариградске патријаршије био је задржан само у симболичком помињању васељенског патријарха у богослужењу.

Сава је био посвећен за првог архиепископа и имао је мисију да устроји новонасталу цркву. Архиепископ Сава је одмах почео да ради на црквеноправним текстовима и одабиру сарадника који ће водити новоустановљене епархије.

Од раније су постојале епархије у Расу, Липљану и Призрену. Основане су две нове у Приморју – хумска и зетска, и шест епархија у унутрашњости земље – жичка, хвостанска, будимљанска, дабарска, моравичка и топличка.

Границе архиепископије су обухватиле и територије које су биле у надлежности приморских црквених центара, који су били под окриљем Католичке цркве. Оснивање и границе новоосноване Српске архиепископије имали су, осим црквене, и политичку димензију јер су области са различитим политичким и црквеним традицијама повезане у једну целину.

Добијањем самосталности постављени су темељи за духовно и национално јединство српског народа и за очување вере, језика, културе и државе.

Сава је столовао у Жичи, седишту архиепископије. Помагао је брату краљу Стефану Првовенчаном у управљању државом и радио је на просвећивању народа у свим областима живота.

После 14 година управљања Српском црквом, Сава је сматрао да је своју мисију испунио и 1233. године се повукао са архиепископског трона. На сабору се захвалио на поверењу и за свога наследника предложио Арсенија, који га је и наследио.

Потом креће на још једно, дуго ходочашће у Свете Земље. На повратку у отаџбину, у Бугарској, у Трнову, је после краће болести, умро 27. јануара 1235. године.

Његов синовац краљ Владислав је Савино тело пренео у Србију вероватно 1237. године, и сахранио у манастиру Милешеви. Османске власти су спалиле Савино тело 1594. године, у Београду на Врачару.

Залагањем Саве и Стефана Немање дошло је до пуног укључивања Срба у европску цивилизацију. До тада вазална, српска држава постала је самостална, а верско и културно колебање замењено је чврстим опредељењем за Православље и византијску културу.

Манастир Хиландар је имао огроман значај за настанак Српске цркве и њену даљу судбину. О намери Стефана Немање и Саве да створе самосталну Српску цркву сведочи и само оснивање српског манастира у средишту источнохришћанске (православне) духовности на византијском тлу и добијање акта од византијског цара о његовој самоуправности и независности. Хиландар је био школа, готово универзитет за српско свештенство и монаштво. По Савиној изричитој наредби из 1219. године сви будући поглавари Српске цркве су требали да буду светогорски калуђери. Та наредба је поштована следећих 200 година и потом је из непознатих разлога пала у заборав.

У средњовековној Србији су грађене цркве, као црквена, али и културна средишта. Залагањем самог Саве Немањића подигнуте су многе црквене грађевине.

Црквама и манастирима је било признато неприкосновено право својине на земљу. Сам владар је гарантовао да се црквена земља није могла одузети. Цркве и манастири су били ослобођени и војевања војске и плаћања соћа.

Црквени велепоседи су уживали економски, судски и управни имунитет.

Економски имунитет је значао да су били ослобођени терета и радова у корист државе. Судски имунитет – право да суди на својим велепоседима, био је шири него на световним властелинствима. Постојао је црквени суд над свештеним лицима и световним лицима за духовна дела. Црквени суд је био надлежан и за црквене штићенике којима је пружана помоћ и заштита, као што су просјаци, сирочад, удовице, болесни.

Свештеници и монаси су се молили Богу за све људе, а посебно за владајућу династију дајући јој божанско оправдање за њену владавину.

Добијањем самосталности Српске православне цркве, Срби као народ су према источно хришћанском црквеном обреду примали свете тајне, крштавали се и венчавали. Примана су не само веровања, него и знања. Општа уљуђеност људског живота је видљиво порасла.

Значају који су цркве и манастири имали у средњовековној Србији одговарале су повластицама које су имали. Православна црква имала је

положај, скоро, државе у држави, *status in statu*.

У средњовековној Србији, Српска црква је у верској сфери имала своје сопствено законодавство, управу и судство.

Владарима и државним властима, на основу црквених прописа, није било допуштено да се мешају у догматска црквена питања, на пример у избор и постављање епископа.

Црква је утицала и на државне послове изван црквене сфере. Црквени великодостојници су учествовали у раду државног сабора и код доношења најважнијих политичких одлука. Високо свештенство је имало право да заступа и заштити неправедно прогоњене и сиромашне.

Српска црква имала је веома развијену каритативну делатност, помагала је сиромашним и немоћним. Црква је сиромашним и немоћним давала храну, одећу, обућу и заклон. Постојале су и зграде за збрињавање сиромашних, болесних и обогалених. Црква је подстицала становништво на давање милостиње и пружање помоћи невољницима.

Црква је каритативну делатност обављала уместо средњовековне државе која није била у стању да то чини, нити је имала идеју да је то њен задатак.

За настанак Српске цркве и њен осмовековни живот нераскидиво је везано Законоправило. Законоправило је српски номоканон који је, по добијању самосталности цркве, саставио архиепископ Сава 1219. или 1220. године.

У Византији су номоканони били зборници црквеног и грађанског права, који су садржали царске законе и црквене прописе, као и тумачења угледних правника.

Архиепископ Сава, аутор Законоправила, користио је грађу из канонских зборника: Номоканона у 50 наслова, Номоканона у 14 наслова, тумачења Аристина и Зонаре (канониста из XII века) итд. Поред тога, користио је и превод Прохирона, зборника јавног и приватног византијског права с краја IX века. Важно је нагласити да је аутор Законоправила наведену грађу користио слободно и на стваралачки начин.

Циљ Законоправила је био да осигура самосталан положај новонастале Српске цркве.

Законоправило је утемељено на принципу сагласја (симфоније):

- 1) у односима између цркве и државе као равноправних чинилаца, и
- 2) у односима међу помесним православним црквама.

Принцип сагласја у односима између цркве и државе најчешће је тумачен чињеницом да су српски црквени поглавари били бирани или из владарске породице или из круга најближих владаревих саветника. Принцип сагласја је требало да обезбеди да црква и држава, испреплетене и повезане, функционишу као јединствен организам. Принцип сагласја у односима међу помесним православним црквама требало је да осигура равноправан однос

међу њима, лишен било чије доминације.

Имајући у виду циљеве и садржину Законоправила, са сигурношћу се може рећи да оно представља самосталну српску редакцију византијских прописа за потребе аутокефалне Српске цркве у независној српској држави.

Оригинал Законоправила Светог Саве није сачуван. Најстарији препис је Иловички из 1262. године. Осим Иловичког преписа, познато је још 11 српских преписа Законоправила.

Законоправило је било извор црквеног и световног права до пада средњовековне српске државе, али и касније у време туђинске (османске, хабзбуршке, млетачке) власти је било извор права у оквиру аутономних права Српске цркве.

Законоправило је у XIII веку преко Бугарске доспело у Русију, где је названо Крмчија (крманошка књига), тј. књига која управља животом верујућег човека, као што крма-кормило управља лађом. У Русији се од 1653. године појављују штампане верзије Крмчије (Законоправила), које постају званичан извор црквеног права код православних Словена и то остају до данашњих дана. На заседању Светог архијерејског сабора 1939. године одлучено је да Законоправило важи као позитивно право Српске православне цркве.

На крају, треба рећи да је пре 800 година, заслугом Саве Немањића, настала Српска православна црква, најдуговечнија институција код Срба, потом и Законоправило, најдуговечнији извор права.

Пленарно предавање

Др Божидар ЗАРКОВИЋ*

321.17:929 Стефан Немања
271.222(497.11)-36:929 Стефан Немања
322:271.222(497.11)"11/12"

СТЕФАН НЕМАЊА – УГАОНИ КАМЕН СРПСКЕ ДРЖАВЕ И ЦРКВЕ

Апстракт: Уздизање на краљевство и добијање аутокефалне архиепископије српске цркве везује се за Стефана Првовенчаног и Светог Саву и крај друге деценије XIII века. Био је то завршни чин једног дугог процеса, чији су корени дубљи од Стефановог доласка на трон Србије. Иако су Срби присутни у хришћанству од средине IX века, па и раније, допринос овој заједници су почели да дају тек од времена Стефана Немање. Он је угаони камен српске државе и цркве настале у средњем веку, а његови синови Стефан Првовенчани и Свети Сава су темељ настао из тог угаоног камена, на којем и данас зидамо нашу грађевину. У раду се указује на допринос Стефана Немање стварању краљевине и добијању аутокефалне архиепископије српске цркве.

Кључне речи: *Стефан Немања, Стефан Првовенчани, Свети Сава, аутокефална архиепископија, краљевина.*

Обележавање јубилеја осамстотина година од добијања аутокефалности долази само две године након прославе, такође великог и значајног датума - осамстотина година од уздизања државе на ранг краљевине. Само по себи намеће се питање: да ли су се ова два важна догађаја десила у тако кратком временском периоду стицајем околности, неким промишљајем или због неког трећег разлога, нама непознатог – остаје да покушамо да докучимо. Ова два значајна догађаја, који су се десили давно у прошлости, већ су изазвали позорност научне јавности, али и даље настављају да је привлаче. Разлог је у томе што су то догађаји прекретнице који су одредили даљи развој српске средњовековне државе. Како је наша спознаја ограничена разним узроцима и слабостима, остаје нам да се позабавимо појединачним збивањима и да што вернијим њиховим представљањем покушамо да дођемо до одговора.

Истраживање треба започети од главних актера и чиниоца тих значајних догађаја, а то су Стефан Немањић, прозван Првовенчани, и његов

---

* Ванредни професор, Универзитет у Приштини са привременим седиштем у Косовској Митровици, Филозофски факултет, Катедра за историју, Косовска Митровица, bozidar.zarkovic@pr.ac.rs

брат Свети Сава. Њих двојица се у другој деценији XIII века јављају као творци и носиоци две важне институције државе и цркве. Али, колики је њихов лични допринос?! Постанак српског краљевства и аутокефалне архиепископије схвата се као последица сложеног сплета догађаја насталих на просторима Европе и источног Средоземља. Пут до тих институција није био нимало једноставан, нити је дошао изненада и неочековано. Био је то дуготрајан процес који се десио на крају једног успешног деловања. Значај ових двеју институција за егзистенцију и идентитет српског народа није потребно посебно наглашавати, а прослава осам векова од појаве ових догађаја сама по себи говори довољно.

Развој једне државе у средњем веку тесно је повезан са постојањем цркве и њиховим међусобним односом. Какав је био однос између државе и цркве зависило је од много фактора, променљивих временом, а најтрајнија и најучљивија компонента јесте географска позиција државе. Да не буде забуне, географски положај сам по себи није утицао на однос цркве и државе, али јесте одређивао културни миље у којем се држава формирала. У источном делу Европе, оном који је још увек баштинио традицију РOMEјског царства, тај однос можемо описати речју *симфонија* (од грч. συμφωνία – сагласје, складност), која је подразумевала складно и узајамно деловање две власти: световне и духовне. Наравно, то је идеална слика и она је током средњег века често нарушавана, и то најчешће од цивилне власти, која је, не тако ретко, настојала да црквену, односно духовну потчини себи. Има мишљења да идеју диархије, тј. двојне власти, треба напустити због очигледне преваге државе над црквом.¹ Ипак, треба се подсетити да је источни део Римског царства, онај који зовемо Византијом, опстао захваљујући прихватању и даљем развијању три принципа: римског државног уређења, грчке културе и хришћанске религије.² Западни део Царства је пропао управо због неприхватања и удаљавања од ових принципа.

У Западној Европи била је присутна друга доктрина позната под именом *цезаропанизам*, одн. *папоцезаризам*, која говори о борби за првенство власти између владара појединих држава и папе. Интересантно је истаћи да је на западу кршење складности власти најчешће долазило од стране папе, чије је деловање подразумевало настојање да духовној власти потчини световну. Принципи ове доктрине и данас су, мада у мањој мери, присутни у Западној Европи, али и другим деловима света. Поједини истраживачи су присуство овог принципа тражили и налазили и у Византији и државама под њеним утицајем, називајући појаву „Источњачки

---

¹ L. Mavrommatis, „Le monastère reflet du royaume“, *Осам векова манастира Хиландара. историја, духовни живот, књижевност, уметност и архитектура* (ур. В. Кораћ) САНУ, Београд 2000, 8.

² Г. Острогорски, *Историја Византије*, Просвета, Београд 1996², 48.

цезаропапизам“ и супротстављајући је „теорији двојне власти“.³ Мишљења смо да су то изоловани примери и изузеци а не преовладавајући принцип.

Потреба да се регулише однос између две власти настала је са појавом хришћанства, односно његовим прихватањем за званичну религију. Начела симфоније је прописао још 535. године цар Јустинијан I објавом *Novelae constitutionis*, у уводном делу 6. новеле.⁴ Даља разрада и потврда ове доктрине регулисана је Епанагогом из времена цара Василија I (867–886) – у титули II (која носи наслов: Περὶ βασιλέως) и титули III (Περὶ πατριάρχου).⁵ Као што се види ове титуле су посвећене царевима и патријарсима и описују, како би данас рекли, „њихова права и обавезе“.

Начела симфоније рано су прихваћена и у Србији. Раније се сматрало да је ово питање регулисано тек у време цара Душана, проглашењем *Законика*. Истраживаче је на овакво мишљење навела идеја кодификације присутна код Душана, као и у деловању Јустинијана, али и то што *Законик* садржи више одредаба (чланова) посвећених световним и духовним носиоцима власти.⁶ Међутим, новија истраживања показују да је симфонија у Србији заживела знатно раније, а законски је регулисана одредбама које је Свети Сава унео у *Законоправило*.⁷

Регулисање односа између државе и цркве у Византији је било потребно и настало је у процесу кодификације коју је спровео Јустинијан, настојећи да често супротстављене законске одредбе, објављиване вековима уназад, доведе у склад. Било је то време у којем се хришћанска црква још увек борила за своје постојање, положај и улогу. С друге стране, превodeћи ову Јустинијанову новелу и уносећи је у врховни законски акт, створен на

---

³ Ж. Дагрон, *Цар и првосвештеник: студија о византијском цезаропапизму*, Слио, Београд 2001, 332–348.

⁴ <https://droitromain.univ-grenoble-alpes.fr/Corpus/Nov06.htm>, 07. април 2020.– издање *Corpus juris civilis*, па дакле и 6. новеле, на латинском језику. Увод 6. новеле који се односи на симфонију, на грчком језику, објављен је у М. Петровић, „Сагласје или „симфонија“ између цркве и државе у Србији за време кнеза Лазара“, *О Законоправило или Номоканону Светога Саве*, Култура, Београд 1990, 77–79.

⁵ *Collectio librorum juris graeco-romani in editorum. Ecloga Leonis et Constantini. Epanagoge Basilii Leonis et Alexandri* (ed. Carolus Eduardus Zachariae a Lingental), J. A. Barthii, Lipsiae 1852, 65–68.

⁶ Више десетина чланова *Законика цара Душана* посвећено је овоме. Директно се на управљање црквама односи члан 25. *Законика* који гласи: „Црквама да влада господин цар и патријарх и логотет, а други нико“ – С. Новаковић, *Законик Стефана Душана цара српског 1349. и 1354.* Задужбина Илије М. Коларца, Београд 1898, 26.

⁷ *Законоправило Светога Саве*, приредили и превели М. М. Петровић, Љ. Штављанин–Ђорђевић, Историјски институт, Београд 2005, 624–625 (на старосрпском и савременом српском језику); такође извод из *Номоканона* са одредбом о симфонији у М. Петровић, *Сагласје или „симфонија“ између цркве и државе у Србији за време кнеза Лазара*, 79.

почетку формирања српске средњовековне државе,⁸ Свети Сава је желео да усмери правац даљег развоја државе у настајању.⁹ Међутим, много важније од законске регулативе односа државе и цркве било је да је схватање симфоније прихваћено и укоренено у народу. У међународним односима схватање је надограђено и дефинисано синтагмом *легитимитет Царства*.¹⁰ Цар је схватан оличењем Царства, а Царство је било „*condition sine qua non*“ опстанка и живота у цивилизованој заједници.¹¹ Чињеница да цара (тј. владара) крунише црквени великодостојник, говори о примату духовне над световном влашћу,

Значај постојања цркве, самосталне у свом деловању, дошао је до изражаја након мисије светих Тирила и Методија, који су у богослужбене односе увели један нови језик којим је општио велики број становника на некадашњој територији Византије, у источној и централној Европи. Чињеница да се старословенски језик одржао у богослужбеној употреби само код оних Словена који су стекли самосталну (националну) цркву, говори о значају догађаја чији јубилеј обележавамо.

Значај самосталне цркве за државу и народ знали су Срби још током средњег века, оног периода који називамо рани. Тако је Михаило Војислављевић, заокружујући државу насталу на тлу Дукље, настојао да добије и добио краљевску круну и инсигније из Рима, али је знао да му краљевска круна не значи пуно без самосталне цркве у држави, без архиепископа који ће крунисати његове наследнике независно од спољних утицаја.¹² Михаило није успео да добије архиепископско достојанство за

---

⁸ Прихваћено је да српске државе из ранијег периода нису оставиле значајан траг у свести народа и традицији управо због мањкања хришћанске компоненте.

⁹ *Номоканон* је као законски акт коришћен и у другим државама, између осталих и у Бугарској. Сам термин *Крмчија*, један од назива за *Законоправило* (или *Номоканон*), долази из руског језика, од речи крма, крмарити и означава оно чиме се крмари, одн. управља, у овом случају, црквом и државом. Настанак *Законоправила* у тренутку добијања аутокефалности за српску цркву, а не две године раније, говори о схватању примата по питању власти у Србији, такође и у Византији. То се поклапа са доктрином симфоније да је за складно деловање битно поштовање свештених правила, како од стране цркве, тако и од стране владара, одн. власти, јер она проистиче из истог извора – од Бога. Можемо рећи да се идеја симфоније отелотворила у владарској лози Немањића. Почевши од оснивача Стефана Немање владари из лозе Немањића су, готово сви, проглашени за светитеље, што значи да је њихова владавина била у складу са правилима цркве. Симфонија је у Србији Немањића у времену добијања аутокефалије и практично била на делу: један брат је управљао државом, а други црквом.

¹⁰ Уп. Ж. Дагрон, *Цар и првосвештеник*, 21–71.

¹¹ I. Goldstein, „Historiografski kriteriji Prokopija iz Cezareje“, *Зборник радова Византолошког института XXIV–XXV* (1986), 25–101, 94.

¹² Т. Живковић, *Портрети српских владара (IX – XII век)*, Завод за уџбенике и наставна средства, Београд 2006, 92–93; *Историја српског народа*, књига прва, Српска књижевна

епископа у Бару, али је то учинио његов син Константин Бодин, који је наставио правцем који му је зацртао отац: Барска епископија је уздигнута у ранг архиепископије 8. јануара 1089. године булом антипапе Климента III.¹³ Нажалост, српска црква и држава из раног средњег века нису оставиле значајнији траг јер је њихово постојање било скопчано с многим ризицима, од којих су најважнији: усмереност Срба, великом већином, према Цариграду, а не Риму, као и деловање доктрине папоцезаризма. Срби, римокатоличке оријентације, пре свега, били су под притиском да ову доктрину прихвате, али је познат и њихов отпор томе. Свакако најпознатији пример противљења десио се за време владавине краља Уроша I, када је окупљена маса народа и свештенства протестовала против папских посланика узвикујући: „Шта је папа? Наш господин, краљ Урош, он је нама папа“.¹⁴

Складан однос државе и цркве није био од важности само за носиоце власти већ и за обичан народ, у чијој се свести ситуација преламала и остављала значајан траг. Симфонија која је постојала у држави учвршћивала је свест о самобитности и самосвојности српског народа, о чему је власт, како световна, тако и духовна, морала да води рачуна, у временима успона и падова.¹⁵ Без подршке Цркве нема ни власти у средњем веку у хришћанској заједници народа, она пред Богом *озакоњује* и владара и државу.¹⁶ Однос цркве и свештенства према носиоцима власти био је од велике важности, нарочито у немирним и у временима устоличења новог владара. То се најбоље види у неколико конкретних случајева, као што су Стефан Дечански и кнез Лазар. Дечанском је подршка цркве у временима после Милутинове смрти била од велике важности да дође на државни престо. Исти је случај и са кнезом Лазаром и његовим устоличењем за највећег господара у Србији. Ништа мање бројни и мање значајни нису примери подршке, коју су владари давали приликом избора патријарха, односно архиепископа. Складност међу

задруга, Београд 2000, 189–190; *Историја Црне Горе. Књига прва: Од најстаријих времена до краја XII вијека*, Редакција за Историју Црне Горе, Титоград 1967, 393–394. Уп. И. Коматина, „Папска политичка теорија и практична политика: краљевство код Јужних Словена до краја XII века“, *Краљевство и архиепископија у српским и поморским земљама Немањића*, 31–50.

¹³И. Коматина, *Црква и држава у српским земљама од IX до XIII века*, Историјски институт, Београд 2016, 140–144; Т. Живковић, *Портрети српских владара (IX – XII век)*, 99.

¹⁴К. Јиречек, *Историја Срба*, књ. II, Змај, Београд 1990, 74.

¹⁵М. Петровић, *Сагласје или „симфонија“ између цркве и државе у Србији за време кнеза Лазара*, 73.

¹⁶Ј. Калић, „Српски државни сабори у Расу“, *Саопштења* 29 (1997) 27–33 (= Ј. Калић, „Српски државни сабори“, *Европа и Срби, средњи век*, Историјски институт, Београд 2006, 188).

носиоцима власти полазиште је налазила у хришћанском учењу о извору и пореклу власти, као и смислу, одн. задатку који имају њени носиоци, тј. владар и архиепископ (патријарх).¹⁷

Симфонија у деловању световне и духовне власти нашла је свој израз и у ликовној уметности. Као у законодавству, и у сликарству су узорни нађени у Византији. У српском зидном сликарству складност деловања је приказана кроз упоредне низове портрета владара и црквених поглавара наспрамно постављених на бочним зидовима капела или црквених припрата. На челу владарског низа увек се налазио родоначелник династије Стефан Немања, обучен као великосхимник, а на челу црквених великодостојника је први српски архиепископ Свети Сава. Прва таква представа је насликана у Студеници око 1234. године, у капели краља Радослава, а затим су сликане и у другим црквама.¹⁸

Управо ту чињеницу – заједницу цркве и државе, правилно је схватио Стефан Немања, потоњи монах Симеон. Немања је током своје владавине најближе сарађивао са представницима цркве. Стефан Првовенчани пише да је током борбе против јереси Немања сазвао сабор и „посаветовавши събесѣдовавъ се са својим епископом Јефтимијем и са часним монасима ...“ предузео даље кораке који су били од важности за државу.¹⁹ Дакле, и пре него што је његов син Сава унео одредбе сагласја у *Законоправило*, Немања је настојао да својим деловањем оствари главне принципе успешне државе: о битним питањима је одлучивао на државним саборима, који представљају важан елемент државности његовог доба.²⁰ Сабори су институција чији корени иду дубоко у прошлост, међутим, рашки сабори Стефана Немање представљају битно измењену слику у односу на оне из раног средњег века, који су представљали скупштину свих пунолетних људи.²¹ Из описа, које је оставио Стефан Првовенчани, видимо да су на Немањиним саборима

---

¹⁷ О међусобним односима носиоца црквене и световне власти у Србији вид. М. Благојевић, „Српски сабори и сабори отачаства Немањића и Лазаревића“, *Глас САНУ* CDX, Одељење историјских наука књ. 14 (2008) 13–15.

¹⁸ V. J. Đurić, „La symphonie de l'état et de l'église dans la peinture murale en serbie medievale“, *Свети Сава у српској историји и традицији* (ур. С. Ћирковић), Београд 1998, 203–224.

¹⁹ Стефан Првовенчани, *Сабрана дела*, СКЗ, Библиотека Стефан Првовенчани, Београд – Краљево 2017, 36 (на старосрпском), 37 (на савременом језику).

²⁰ О државним саборима постоји обимна литература, међу којом се идејом свеобухватности издваја: Н. Радојчић, *Српски државни сабори у средњем веку*, СКА, Београд 1940. Најновији рад на ову тему, са старијом литературом: М. Благојевић, *Српска државност у средњем веку*, СКЗ, Београд 2011, 205–228; уп. М. Благојевић, *Српски сабори и сабори отачаства Немањића и Лазаревића*, 1–40.

²¹ Ј. Калић, *Српски државни сабори у Расу*, 186.

значајно место имали црква и њени великодостојници.²² Сабори су били прекретница у даљем развоју државе и сазивани су од стране владара по разним, али свакако битним, питањима. Први је сазван због обавезе владара да „чува чистоту вере“, али то није утицало на место његовог одржавања, јер је и други познати сабор, на којем се Немања одрекао престола, одржан код цркве Светих апостола Петра и Павла у Расу.²³

Колики је значај државних сабора из Немањиног времена говори одјек који су имали у српском народу. Траг који су оставили у уметности доводи их, готово, у исти ранг са васељенским саборима. Немањини сабори су осликани на зидовима Сопоћана (око 1265), Светог Ахилија у Ариљу (1296) и у Пећкој патријаршији.²⁴ Интересантно да је на композицији у Светом Ахилију скупина против којих је Немања сазвао сабор означена натписом *полуверци*, којим су се у српским документима означавали римокатолици.²⁵ Појава ове композиције и натписа доводи се у везу са Лионском унијом цркава (1274) и ставом српске цркве и државе према том чину.²⁶ Ктитор је на тај начин кроз руке уметника хтео да подсети на Немањину традицију и опомене Србе на потребу очувања чистоте вере. Преко култа Светог Симеона борба за чистоту вере је постала основно опредељење и дужност немањићких владара.

Чврсте везе које је имао са црквом Немања је успоставио још као удеони кнез, на самом почетку своје владавине – у Топлици, области којом је управљао, саградио је две цркве: Свете Богородице и Светог Николе. Монументалност ових цркава, њихов облик и конструкција, говоре да се Немања није задовољавао локалним и малим, што се најбоље види ако ове цркве упоредимо са задужбинама које су настале у истој генерацији,

---

²² Описујући сабор на којем се Немања 1196. године одрекао престола, Благојевић, на основу састава сабора каже: „црква није имала већи утицај на предмет о којем се одлучивало“ (М. Благојевић, *Српска државност у средњем веку*, 211; такође и М. Благојевић, *Српски сабори и сабори отачаства Немањића и Лазаревића*, 9–10). Сматрамо да црква није имала директног интереса по питању наслеђа престола, па је, зато, Немања акценат ставио на чланове породице и властелу, али да то није важећи принцип. Оправданост таквог Немањиног става показала се исправном убрзо по његовој смрти, када је Вукан, уз помоћ дела властеле, свргао Стефана са власти и протерао га. Присуство цркве и на саборима где није имала директног интереса говори о њеном значају и утицају. То потврђује и горе наведена реченица да се Немања *саветовао* са својим епископом Јефтимијем, чије је мишљење било битно за доношење коначне одлуке.

²³ Ј. Калић, *Српски државни сабори у Расу*, 185, 187.

²⁴ V. J. Đurić, *La symphonie de l'état et de l'église dans la peinture murale en serbie medievale*, 207–208, 209–210, 215.

²⁵ D. Vojvodić, *Un regard nouveau sur la représentation du Concile de saint Siméon – Nemanja à Arilje*, *Cahiers balkaniques* 31 (2000) 11–20.

²⁶ Ј. Калић, *Српски државни сабори у Расу*, 189–193.

временски нешто касније, а које су подигла његова браћа Мирослав и Страцимир: цркву Светих апостола Петра и Павла на Лиму и Богородицу Градачку на Западној Морави.²⁷ Немањи као узор није могла послужити ни тада највећа црквена грађевина на подручју Рашке – црква Светих апостола Петра и Павла у Расу.²⁸ Он је монументалност постигао довођењем мајстора највероватније из самог Цариграда,²⁹ чиме је показао правац којим тежи да усмери своју државу: физички и, много више, културолошки.³⁰

Немањине задужбине у Топлици и порука које су слале заокупљивале су пажњу истраживача по многим питањима. Једно од њих је монументалност ових грађевина.³¹ Одговор на то питање се тражио у личним везама које је Немања имао са царем Манојлом Комнином и, пре свега, са охридским архиепископом Јованом.³² Има мишљења и да је монументалност подстакнута Немањином идејом да једна од њих – црква Светог Николе, буде његова гробна задужбина.³³ Полазећи од чињенице да је градња црква у Топлици започела након сусрета са царем Манојлом, јавила се идеја да су ове цркве дате на старање оснивачу и изузете из надлежности нишког епископа, што је, касније, послужило Светом Сави да створи Топличку

---

²⁷ Питање времена и континуитета градње ових двеју цркава није прецизно утврђено.

²⁸ Ј. Нешковић, „Нека отворена питања о црквеном градитељству у доба Стефана Немање“, *Стефан Немања – Симеон Мироточиви, историја и предање* (ур. Ј. Калић) Београд 2000, 200.

²⁹ М. Шупут, „Цариградски извори архитектуре цркве Св. Николе у Куршумлији“, *Стефан Немања – Симеон Мироточиви, историја и предање* (ур. Ј. Калић) Београд 2000, 171–179; И. Стевовић, „Историјски извор и историјскоуметничко тумачење: Богородичина црква у Топлици“, *Зограф* 35 (2011) 73–92 (са старијом литературом); И. Стевовић, „Једна хипотеза о најстаријем раздобљу Жиче“, *Зограф* 38 (2014) 46.

³⁰ На значај ових задужбина Стефана Немање за даљу оријентацију и развој српске државе указали су: С. Пириватрић, „Манојло I Комнин, царски сан и самодршци области српског престола“, *Зборник радова Византолошког института XLVIII* (2008) 89–116. и И. Стевовић, *Историјски извор и историјскоуметничко тумачење: Богородичина црква у Топлици*, 73–92.

³¹ Ј. Нешковић, *Нека отворена питања о црквеном градитељству у доба Стефана Немање*, 199–200.

³² Ј. Калић, „Српска држава и Охридска архиепископија у XII веку“, *Зборник радова Византолошког института XLIV/1* (2007) 204.; С. Пириватрић, *Манојло I Комнин, царски сан и самодршци области српског престола*, 109; И. Стевовић, *Историјски извор и историјскоуметничко тумачење: Богородичина црква у Топлици*, 86–88.

³³ В. Алексић, „Нишка епископија у држави Стефана Немање“, *Православна теологија и култура* (ур. Д. Бојовић), Ниш 2009, 204–205. Куле на pročелу цркава, карактеристичне и за Светог Николу Топличког, биле су асоцијација једном броју проучавалаца да се ради о сепулкралним грађевинама – М. Чанак–Медић, „Двојне куле на pročелу цркава Немањиног доба“, *Стефан Немања – Симеон Мироточиви, историја и предање* (ур. Ј. Калић), Београд 2000, 185.

епископију издвајајући је из древне Нишке епископије. Таквим деловањем Немања је поставио темеље стварању аутокефалне српске цркве.³⁴

Немањина активносту Топлици била је повод за поступање његове браће, које је директно утицало на даље збивања у погледу стварања државе. У Топлици је Немања створио темеље за формирање јединствене власти и самосталне цркве. Он је то даље разрадио запоседањем великожупанског престола, када је сву „своју мудрост датом му од Бога“ усмерио на стварање јаке државе. Први корак био је да „уздигне своју пропалу дедовину“, а затим да јој придода области у којима су живели Срби. У том свом настојању Немања је знао, као прави владалац, да зарати против непријатеља, али и да се лично покори и жртвује и тако сачува народ који је водио.³⁵ Стремећи циљу примењивао је мач, али и дипломатију. Ступио је у контакт са најзначајнијим владарима тога доба, све у циљу стварања јаке српске државе. На крају његове владавине границе државе су знатно проширене на југоисток – у правцу Византије. Биће то усмерење који ће прихватити његови наследници и којим ће ићи сви каснији српски владари.

Док се борио да прошири и учврсти границе своје државе, Немања ниједног тренутка није заборављао позадину своје власти и постављене темеље. Како је ширио државу тако је подизао цркве, које су на специфичан начин слале одређене поруке. Давно је примећено да је сваку фазу Немањине владавине пратила изградња појединих цркава. Тако, док је у Топлици управљао као удеони кнез – подигао је цркве Пресвете Богородице и Светог Николе. У времену кад је ступио на трон Србије као велики жупан подигао је цркву Светог Ђорђа у Расу (Ђурђево Ступове). Његову борбу за уобличавање и учвршћење државе пратила је изградња Студенице. И на крају, као духовна надградња читаве творевине, настао је Хиландар. Изградња овог манастира у средишту православног монаштва пратила је Немањино повлачење са власти и из световног живота и настојање да духом испуни последње године живота. Монументалност ових грађевина сведочи да је Немања за њихову изградњу и украшавање требало да сакупи најбоље градитеље и вајаре епохе,

---

³⁴ Д. Бојовић, „Рађање српске цркве у Топлици (хагиографска и химнографска сведочанства)“, *Стефан Немања и Топлица* (ур. Д. Бојовић), Ниш 2011, 30.

³⁵ Интересантно је да је ова епизода Немањиног живота нашла приказе само код византијских, али не и српских писаца с краја XII и прве половине XIII века. За преглед садржаја и карактера исписа византијских писаца вид.: *Византијски извори за историју народа Југославије*, књ. IV, Византолошки институт САНУ, Београд 2007², 101–104, 144–148, 209–214, 218–220; уп. Ђ. Ђекић, „Не сведочи лажно на ближњег свог: Манојло Комнин и Стефан Немања у делима византијских беседника XII века“, *Култура* 150 (2016) 12–25.

што је, тада, ретко ко у православном свету могао, будући да је ангажовање изискивало велике трошкове.³⁶

Свака од ових великих цркава слала је посебну поруку домаћем становништву, али и странцима. Већ смо говорили о значају топличких цркава и о поруци коју шаљу. Најзначајнија је та да Немања уз подршку и упориште у Византији и њеној традицији жели створити јединствену српску државу. Византинцима су таква Немањина настојања одговарала у почетку док су била ограничена на „чест отачества“.

Црква Светог Ђорђа у Расу (Ђурђеви Ступови) има свој значај временом настанка и идејом којом се руководио ктитор. Идеју најчешће и најбоље приказује посвета, изглед и сликани програм цркве.³⁷ Свети Ђорђе је ратник и победник, због чега се назива Победоносац и као такав прославља широм хришћанске екумене. Стефану Немањи је пружио помоћ приликом избављења из заточеништва и у бици код Пантина. Зато је и црква Светог Ђорђа у Расу симболизовала нови почетак Стефана Немање и српске државе.

Такву поруку садржи и сликани програм цркве, као и њен спољни изглед и место изградње. Најзначајнија фреска храма је Силазак Светог Духа на апостоле, што је представљено и њеном величином двоструко већом од других сцена Великих празника.³⁸ Изградња цркве на врху брда, које се види са велике даљине, у Расу, средишту српске државе, само по себи је довољно јасна порука. Ту поруку појачавају масовне двоструке куле у прочељу, које, велику видљивост цркве још више наглашавају. Иако значење и порекло двоструких кула у српском градитељству Немањиног доба није у потпуности разјашњено, свакако је примамљива и изгледна идеја да представљају силуете ратника (владар је врховни војник и вођа), град и заштиту коју он пружа, али и да означе владарску задужбину.³⁹

Порука коју Студеница шаље није тако јасно изражена, а њен смисао отежава и несигурна хронологија изградње.⁴⁰ Немања је изградњи Студенице, и касније Хиландара, приступио када је увидео да „миръ и тихость въсьприемшоу владичьствоу моемоу одъвьсоуда“, како каже у

---

³⁶ В. Ј. Ђурић, „Посвета Немањиних задужбина и владарска идеологија“, *Богословље* XXXI–1 (1987) 14.

³⁷ В. Ј. Ђурић, *Посвета Немањиних задужбина и владарска идеологија*, 17.

³⁸ О симболици ове представе вид. I. Đorđević, „On the Scene of the Descent of the Holy Spirit on the Apostles et Đurđevi Stupovi at Ras“, *Зборник радова Византолошког института* XXXVIII (1999/2000) 254–255; уп. Ђ. Трифуновић, „Дар Светога Духа и словенски језици – поводом 1100-годишњице Тирила и Методија“, *Зборник Матице српске за књижевност и језик* XXXIII–3 (1985) 545–550.

³⁹ М. Чанак–Медић, *Двојне куле на прочељу цркава Немањиног доба*, 181–197.

⁴⁰ Најновија размишљања о томе С. Пириватрић, „Хронологија и историјски контекст подизања манастира Студенице. Прилог истраживању проблема“, *Зограф* 39 (2015) 47–56.

Оснивачкој повели манастира Хиландара, након чега „*зачехъ поштравати мысль свою и поучавати оумъ свои възделевати и пеити се ѿ доуши своєї, въ которое число въчтенъ боуду въ дньъ страшнаго соуда*“⁴¹. Студеница је изграђена као гробна задужбина и место које ће пружити мир позним Немањиним годинама, и у складу са тим је изабрано и место.⁴¹ Манастир је посвећен Богородици Благодетељици (Доброчинитељки – Евергетиди),⁴² чиме се Немања захваљивао за све што му је учињено, али је, такође, указивао на стару везу са Цариградом и његовим манастиром Богородице Евергетиде. Осликавање је урађено касније, за време Саве као настојника, и имало је другачију замисао. Због намењене улоге да буде погребно место оснивача династије и манастир Студеница је назван мајком црквом.

Манастир Хиландар је изграђен у истом духу као и Студеница. Била је то круна Немањине владавине, коју он можда није ни замишљао, али која се савршено уклопила у његову слику. Изградњи Хиландара је претходило Немањино повлачење са престола, монашење и боравак у Студеници. Одајући му поштовање савременици су приметили да је на Свету Гору кренуо за сином, погрешно сматрајући да му је Сава био претходница у духовни живот.⁴³ Изградња Хиландара је вечити споменик једнак, ако не и већи, каснијем добијању краљевства. Уписивање Хиландара у списак најзначајнијих светогорских манастира и помен имена Симеона и Саве истовремено је уздизао и јачао њихов лични углед, али и углед српске државе.⁴⁴ Био је то нови допринос Немањин српској владарској идеологији.⁴⁵

Поменуте задужбине су на врло јасан и експлицитан начин изражавале поруку и намеру ктитора и она је, мање изражајно, присутна и

---

⁴¹ Уп. Д. Поповић, „Гроб светог Симеона у Студеници“, *Осам векова Студенице* (ур. еп. жички Стефан), Београд 1986, 157.

⁴² В. Ј. Ђурић, *Посвета Немањиних задужбина и владарска идеологија*, 17.

⁴³ Ово је литерарно најбоље описао Алексије III у повели од јуна 1198. године: „Преблагородни велики жупан Србије и љубљени пријатељ Царства ми господин Стефан Немања, у монашком образу преименовани Симеон, долазећи у овај телесни живот, свакако је стигао пре свог сина Растка, у анђеоском образу названог Саве, али је овај (Свети Сава) несумњиво претходио своме оцу у усамљенички живот и као син постао предводник у духовни живот творцу свог телесног битисања“ – „Actes de Chilandar, première partie, Actes grecs“, publiés par L. Petit et V. Korablev, *Византијски временникъ XVII* (приложение) Санкт Петербургъ 1911, 8, 1 1–8, превод Ф. Баришић, „Грчке повелео оснивању српског Хиландара“, *Књижевност* 8 (1986) 1221; уп. Б. Тодић, „Повеле цара Алексија III манастиру Хиландару и стари српски писци“, *Прилози за књижевност, језик, историју и фолклор LXXXI* (2015) 5–6.

⁴⁴ М. Благојевић, *Српска државност у средњем веку*, 133.

⁴⁵ Љ. Максимовић, „Хиландар и српска владарска идеологија“, *Осам векова Хиландара, историја, духовни живот, књижевност, уметност и архитектура* (ур. В. Кораћ), Београд 2000, 9–16.

код других Немањиних задужбина, а оне су манастир Кончул „у Ибру“, црква Богородица Бистричка на реци Бистрици, десној притоци Лима (позната и као манастир Вољавац); обновљени манастири Светих Архангела у Скопљу и Светог Пантелејмона у Нишу; богато обдарене најпознатије хришћанске богомоље, на првом месту црква Господња у Јерусалиму (црква Светог Гроба), црква светог Јована Претече у истом месту, црква Светог Теодора у близини Витлејема, манастир Богородице Евергетиде у Цариграду, манастир Светог Димитрија у Солуну. Поред ових православних храмова Немања је богате дарове послао и цркви светих апостола Петра и Павла у Риму, као и цркви „светитеља Николаја и чудотворца у Великом Бару“, данашњем Барију.⁴⁶

Овај импонзантан списак подигнутих, обновљених и обдарених цркава и манастира, за који треба рећи да није коначан, говори о искреној побожности Стефана Немање, али и о жељи да државу на чијем је челу био што више приближи узорима. Управо на тој искрености, истини и намери почивају његова борба и успеси, због чега је и тековина коју је створио била дуговечна и, рекли би смо, трајна, јер и дан данас даје плодове.

Осим личне побожности Немања је изградњи бројних цркава приступао јер је знао да се организован живот средњовековног друштва не може замислити без потребног броја цркава и манастира. Како у унутрашњости Србије тада није било градских насеља улога цркава и манастира је била од огромног значаја. Њихов распоред је представљао културну мапу Немањине Србије, чиме је припремљен терен за будућу Савину делатност.⁴⁷

Немања је знао и да, без обзира шта учинили на бојном пољу, уколико Срби не пруже допринос на духовном и уметничком плану, њихова држава и постојање ће бити кратки, колико и живот појединца. Тек изградњом значајних црквених споменика, чиме су дали допринос светској цивилизацији, Срби су уврштени у трајну заједницу народа.

Значај цркве у животу народа није потребно посебно образлагати. У том погледу улога манастира је, чини нам се, још већа и значајнија, јер представља микрокосмос средњовековног света, који у малом одражава поредак ствари у држави и у цркви.⁴⁸ По тој логици, Немања је као оснивач и ктитор бројних цркава и манастира постао оснивач и ктитор државе, чији ће реперезент постати краљевство и архиепископија. Број манастира и цркава представљао је слику државе и напредак учињен за време Немањине владавине.

---

⁴⁶ Стефан Првовенчани, *Сабрана дела*, 42, 43.

⁴⁷ Ј. Калић, *Српска држава и Охридска архиепископија у XII веку*, 150.

⁴⁸ L. Mavrommatis, *Le monastere reflet du royaume*, 5–8.

Значајан докуменат који говори о принципима којим се Немања руководио, својеврстан тестамент, јесте *Оснивачка повеља манастира Хиландара* објављена у другој половини 1198. године, мало пре него што ће монах Симеон напустити овоземаљски живот. Овај докуменат, осим што представља прву нашу сачувану повељу, неисцрпна је ризница: правна, језичка, књижевна, филозофска, историјска, али и полазиште са којег су кретали Немањини наследници, било да су директни потомци или владари Србије из рода Бранковића и Лазаревића. Тиме су се руководили и „обласни господари“, који су свој положај правдали позивајући се на Немању. Ова повеља представља својеврстан правни споменик, једнак великим манастирским задужбинама, којим је Немања дао допринос и на правном пољу, као што је то већ учинио на политичком и уметничком.⁴⁹ Повеља наглашава посвећену везу између манастира и владарске породице.⁵⁰ Хиландарска повеља није једини правни акт који је Немања објавио, али је, поред уговора са Дубровчанима из 1186. године, једини сачувани.

Повеља је више пута анализирана и коментарисана па се нећемо детаљно бавити њоме, али ћемо истаћи неколико најбитнијих елемената, значајних за наш рад, као и оних који су директно подражавани од наследника. Најбољи пример по том питању је Стефан Првовенчани који је одмах по смрти оца издао нову повељу Хиландару.⁵¹ Стефан је тим чином желео да се повеже са очевом оставштином и на тај начин да легитимитет својој власти. Колико је Стефан подражавао оца најбоље се види овом повељом, толико сличном Немањиној да је завела и искусног В. Корабљова, који је, штампајући словенска акта из манастира Хиландара, за аутора обе повеље сматрао Првовенчаног. Повеље су штампане хронолошким редом а

---

⁴⁹ Због значаја повеља је више пута издавана. Последњи пут у *Зборник средњовековних ћириличких повеља и писама Србије, Босне и Дубровника, књига I: 1186–1321* (прир. В. Мошин, С. Ћирковић, Д. Синдик), Историјски институт, Београд 2011, 67–69.

⁵⁰ Љ. Максимовић, *Хиландар и српска владарска идеологија*, 11.

⁵¹ Повеља је издата 29. септембра, али се не зна које године. Соловјев је сматрао да је то било у времену од 1200. до 1202. године, што је оквирно прихваћено (А. Соловјев, „Хиландарска повеља великог жупана Стефана (Првовенчаног) из године 1200–1202“, *Прилози за књижевност, језик, историју и фолклор* 5 (1925) 1–31). У најновије време појавило се и другачије мишљење, поткрепљено озбиљним аргументима, које настанак повеље помера у каснији период (Ђ. Бубало, „Када је велики жупан Стефан Немањић издао повељу манастиру Хиландару“, *Стари српски архив IX* (2010) 233–241). Сматрамо, уз одређену резерву, да је повеља, ипак, издата брзо по Немањиној смрти, тј. 1199. или 1200. пре него 1201. или 1202. године. Аргументат за такав став је намера и потреба Стефана Првовенчаног да, у времену када је његов брак са Евдокијом при крају, а то га је довело на престо Србије, потврди своју правоверност и доследност у праћењу пута зацртаног од Стефана Немање.

Корабљов је под бројем два објавио повељу Првовенчаног, а под бројем три Стефана Немање.⁵²

Симеон Немања у аренги повеље даје читаву правну филозофију. Он разликује обичаје (*нрави*) од закона. Даје светски хијерархијски поредак кад каже: *Богъ Прѣѣмилостивыоутврѣди Грѣке царѣми, а Оугре кралѣми*, док је њега одредио да буде велики жупан (*и постави ме велиега жоупана*).⁵³ Одредбу идентично понавља и Првовенчани, али каже „*и постави господина ми оца велиега жоупана, нареченаго въ светемъ крѣштени Стефана Неманоу*“,⁵⁴ чиме истиче да је то дело његовог оца. Повеља Стефана Првовенчаног, иако је готово идентична Немањиној, на више места указује оно што је наслеђено, али истиче и улогу наследника: „*Бих удостојен да му будем, с њим, ктитор и служителъ*“ (подвукао Б. З.).⁵⁵

Желећи да истакне да је он наследник и следбеник оца у сваком погледу, Првовенчани је и на другим Немањиним задужбинама давао свој допринос. Тако је на цркви Светог Николе у Топлици додао две куле на прочељу.⁵⁶ Позната је пракса да су „свуда и у сва времена у архитектури делови додати главном телу грађевине најпотпуније изражавала њену природу и значење“.⁵⁷ Додајући двојне куле, о чему је напред већ било речи, Првовенчани је истицао не само положај наследника, него и владара Србије, и то у месту одакле је Немања кренуо у формирање државе, цркве и династије.

Положај другог ктитора Првовенчани је често и радо истицао. То је истакнуто и на манастиру Студеници, где прстенасти натпис у тамбуру куполе истиче да је градитељ храма Стефан Немања, а други ктитор Стефан, велики жупан. Натпис добија на значају када знамо да је рађен по Савиној дирекцији за време осликавања Студенице.⁵⁸

Симфонија државе и цркве у Немањином деловању види се на примеру манастира Хиландара, који је од појаве идеје о изградњи садржао замисао о посебности и самосвојности. Идеја о самосвојности је приказана у житијима Светога Саве и Симеона која су написали Доментијан и Теодосије кроз причу о старцу који Саву саветује да подигну *српски* манастир. То исто је исказао и Стефан Немања, тј. монах Симеон у писму

---

⁵² „Actes de Chilandar, deuxième partie, Actes slaves“, publiés par V. Korablev, *Византијскиј временникъ* XIX (приложение) Санкт Петербургъ 1915, 371–375 и 375–377.

⁵³ *Зборник средњовековних ћириличких повеља и писама Србије, Босне и Дубровника*, 68.

⁵⁴ *Зборник средњовековних ћириличких повеља и писама Србије, Босне и Дубровника*, 80; уп. Стефан Првовенчани, *Сабрана дела*, 2, 3.

⁵⁵ Стефан Првовенчани, *Сабрана дела*, 11.

⁵⁶ И. Стевовић, *Историјски извор и историјскоуметничко тумачење*, 85.

⁵⁷ М. Чанак–Медић, *Двојне куле на прочељу цркава Немањиног доба*, 195.

⁵⁸ Љ. Максимовић, *Хиландар и српска владарска идеологија*, 13.

упућеном Стефану којим га моли за помоћ у изградњи, јер ће манастир после Немање припасти Стефану и његовој деци и унуцима у роду његовом заувек.⁵⁹

Читава прича око изградње Хиландара садржи примере Немањиног *државотворног деловања*. Изградњом манастира Симеон Немања је Србе од народа са периферије довео у средиште источног хришћанства и то је потврђено од врховног ауторитета – византијског цара. Хиландар је уздигнут у царски манастир прилозима Алексија III Анђела, а не Немањиним. Истовремено, манастир је постао династичка (немањићка) задужбина. Зато је свако из лозе Немањића (нема података само за Радослава) да осопствени прилог српској царској лаври. То су радили и они који нису Немањићи, али су имали потребу да се идентификују са њима – најбољи пример је кнез Лазар, који је на католикону дозидео спољну припрату.

Још један значајан потез везује се изградњу Хиландара: Симеон Немања му је дао посед у околини Призрена, што је записано у Оснивачкој повељи. Посед се налазио на самој граници Србије према Византији и састојао се од девет села, четири пчелињака, два винограда, трга, 170 породица влаха и других прихода.⁶⁰ Тим чином као да је хтео да границу своје државе ојача црквом, због чега овај црквени посед подсећа на утврђење (град) које је требало да штити српску државу.⁶¹ Немања је то исто урадио и са поседом Студенице,⁶² што је могло бити пример његовим наследницима. Слично ће поступити и Свети Сава, који ће приликом организације аутокефалне српске архиепископије поједине епископије сместити у рубне делове државе. Далековидост и исправност оваквог деловања и данас долази до изражаја.

Овакво Немањино деловање било је запажено од његових савременика, па не чуди што су Стефан и Сава, његови директни потомци и наследници, само наставили започето. Њихово деловање, гледано збирно, можда надилази оно што је Немања урадио, а резултати које су постигли показују да они нису били само пуки епигони свога оца. Био је то њихов допринос, корак даље у ономе што је Немања започео. Требало је, међутим, деловање прилагодити новонасталој ситуацији јер се светски поредак који Немања, а затим и Стефан, помињу у хиландарским повељама, променио почетком XIII века и није више био исти као раније. Ранг великог жупана и

---

⁵⁹ Стефан Првовенчани, *Сабрана дела*, 56, 57.

⁶⁰ Б. Зарковић, *Хотачка метохија. Први хиландарски посед у Србији*, Институт за српску културу, Филозофски факултет, Лепосавић – Косовска Митровица 2002.

⁶¹ Б. Зарковић, „О јужним границама Србије у време владавине Стефана Немање“, *Баштина* 23 (2007) 209–223.

⁶² С. Ђирковић, „Студеничка повеља и студеничко властелинство“, *Зборник Филозофског факултета* 12–1 (1974) 311–319.

севастократора више није имао ранију политичку снагу.⁶³ Али, било би погрешно сматрати да су краљевство и архиепископија настали као последица збивања изазваних освајањем Цариграда од стране крсташа 1204. године. То потврђује и чињеница да је Стефан већ 1199. или 1200. године када је тражио краљевску круну имао планове за крунисање.

Политичке промене које су се дешавале почетком XIII века имале су утицај и на цркву, али мање него на државу. Допринос Светог Саве по питању цркве у Србији је значајан и пресудан, и повезан са угледом који је он, а преко њега и читав српски народ, уживао у православном свету. Основни предуслов за уздизање архиепископа на аутокефално достојанство био је висок духовни степен њега самог и његове пастве, у вези са потребама и могућностима његове области за самоуправу.⁶⁴ Управо таква активност у једном дужем периоду, за који можемо рећи да се поклапа са временом владавине Стефана Немање, али и Савином активношћу, довео је до формалног чина добијања аутокефалије и формирања архиепископије. Да је српски народ, и, нарочито, Сава који је хиротонисан у архиепископа, био достојан тога потврђује организација српске цркве која је уследила и брзо била спроведена. Први правни акт у том погледу било је стварање *Законоправила*, што је Сава урадио задржавши се у Солуну на повратку из Никеје. След догађаја говори да је организација цркве проистекла из тог чина, али сложићемо се да „канони не претходе историјским догађајима живота Цркве, већ супротно, догађаји и искуство живота, које је Црква остварила, поступно доводе до установљавања канона који који изражавају њену савест, образовану управо проживљеним искуством историјских догађаја“.⁶⁵ Тако је и настанак *Законоправила* формално пре устројства српске аутокефалне архиепископије, али је тај чин настао на крају једног процеса, који је дуго и успешно водио Стефан Немања.

Велики догађаји као што су били добијање краљевске круне и аутокефалије су подразумевали читав низ активности. Већ смо поменули шта је Стефан радио на том пољу. Још једна активност, заједничка Стефанова и Савина, ишла је у правцу припреме за добијање краљевства и архиепископије. Било је то подизање манастира Жиче, започето још док је

---

⁶³ С. Марјановић Душанић, „Српски успон на краљевство: тумачења и значења обреда крунисања“, *Краљевство и архиепископија у српским и поморским земљама Немањића* (ур. Љ. Максимовић, С. Пириватрић), Београд 2019, 149.

⁶⁴ Ј. Тарнанидис, „Појам и канонски положај установе аутокефалије у оквиру организације и управе Источне православне цркве“, *Краљевство и архиепископија у српским и поморским земљама Немањића* (ур. Љ. Максимовић, С. Пириватрић), Београд 2019, 24.

⁶⁵ Ј. Тарнанидис, *Појам и канонски положај установе аутокефалије у оквиру организације и управе Источне православне цркве*, 25.

Сава био архимандрит у Студеници. Иако су Немањини наследници имали читав низ велелепних цркава и манастира, требало је учинити корак даље и подићи цркву која ће да буде самостални допринос, али не и пука копија. Сава и Стефан су могли искористити ауторитет очевог маузолеја, али је он припадао једном ранијем стању („старом поретку“), па је требало направити искорак у креирању новог идентитета, који неће бити предалеко удаљавање од Немањине основе. Жича је тако и настала, разликује се од претходних манастира и има свој програм, „истовремено, целина је, наравно, морала што је више могуће наликовати Студеници“.⁶⁶ Идеја о континуитету власти уз ослонац на традицију била је својствена многим младим династијама када су успостављене, па тако и Немањићке,⁶⁷ али док је Немања те ослонце налазио у византијским црквама (Богородица Топличка), Сава и Стефан су узор налазили у очевом стварању.

Заједничко деловање Саве и Стефана даље је развило начела симфоније, која ће, без обзира на различите околности у којима су се спроводила, постати правило немањићке епохе.⁶⁸ Колико год да су правна схватања и слике о сагласју световне и духовне власти у Србији позајмице, оне за историју српске културе и уметности имају посебан значај јер се ослањају на српске историјске прилике и личности, говорећи о посебном њиховом духу у средњем веку. Краљевство и архиепископија у Србији темељили су своја идеолошка схватања и свој легитимитет на византијској политичкој филозофији.⁶⁹ Уздизањем Србије на краљевство и, нарочито, оснивањем аутокефалне цркве, процеси започети у време Стефана Немање доведени у легалне токове, односно добили законску регулативу, што је заслуга његових синова и наследника.

Треба истаћи још једну трајну тековину коју је Немања започео и коју су наставили његови наследници, а што је последица симфоног деловања световне и духовне власти. Иза династије Немањић, која је Србијом владала преко два века, као трајно цивилизацијско наслеђе остали су бројни манастири и цркве.⁷⁰ Насупрот томе, грађевине из световног живота, ако изузмемо утврђења, готово да се нису сачувале, што одражава стваралачку тежњу српске средњовековне династије и народа. То је народ давно приметио и преточио у песму *Свети Сава*, где се каже:

---

⁶⁶ И. Стевовић, *Једна хипотеза о најстаријем раздобљу Жиче*, 50.

⁶⁷ М. Чанак–Медић, *Двојне куле на прочељу цркава Немањиног доба*, 195.

⁶⁸ Ј. Калић, *Српски државни сабори у Расу*, 188.

⁶⁹ V. J. Đurić, *La symphonie de l'état et de l'église dans la peinture murale en serbie medievale*, 224.

⁷⁰ Упор. Љ. Јухас–Георгиевска, „Стефан Немања као градитељ цркава и манастира у виђењу српских писаца XIII века“, *Предавања* 6 (2017), 5–22.

Није бабо расковао благо
на наџаке ни на буздоване...
већ је бабо потрошио благо
на три славна српска намастира...

Када на крају сумирамо све напред изнето и имајући у виду да су Свети Сава и његов брат Стефан прави изданци свога оца, сам по себи се намеће одговор на питање које се појавило на почетку овог реферата. Свети Сава и Стефан Првовенчани су само наставили путем који је зацртао њихов отац: они су *темељ настао из угаоног камена* звани Стефан Немања у монаштву Симеон. На том крајеугаоном камену и темељу и данас ми градимо нашу кућу.

Извори и литература

Извори

„Actes de Chilandar, première partie, Actes grecs“, (publiés par L. Petit et V. Korablev), *Византијски временникъ* XVII (приложение) Санкт Петербургъ 1911.

„Actes de Chilandar, deuxième partie, Actes slaves“, (publiés par V. Korablev), *Византијски временникъ* XIX (приложение) Санкт Петербургъ 1915.

Византијски извори за историју народа Југославије, књ. IV, Византолошки институт САНУ, Београд 2007².

Законоправило Светога Саве, (приредили и превели М. М. Петровић, Љ. Штавланин–Ђорђевић) Историјски институт, Београд 2005.

Зборник средњовековних ћириличких повеља и писама Србије, Босне и Дубровника, књига I: 1186–1321, (прир. В. Мошин, С. Ћирковић, Д. Синдик), Историјски институт, Београд 2011.

Collectio librorum juris graeco-romani ineditorum. Ecloga Leonis et Constantini. Epanagoge Basilii Leonis et Alexandri, (eds. Carolus Eduardus Zachariae a Lingental), J. A. Barthii, Lipsiae 1852.

Стојан Новаковић, *Законик Стефана Душана цара српског 1349. и 1354.* Задужбина Илије М. Коларца, Београд 1898.

Стефан Првовенчани, *Сабрана дела*, СКЗ, Библиотека Стефан Првовенчани, Београд – Краљево 2017.

Александар Соловјев, „Хиландарска повеља великог жупана Стефана (Првовенчаног) из године 1200–1202“, *Прилози за књижевност, језик, историју и фолклор* 5 (1925) 1–31.

<https://droitromain.univ-grenoble-alpes.fr/Corpus/Nov06.htm>, 07. април 2020.

Литература

Владимир Алексић, „Нишка епископија у држави Стефана Немање“, *Православна теологија и култура* (ур. Д. Бојовић), Ниш 2009, 199–209.

Фрањо Баришић, „Грчке повеље оснивању српског Хиландара“, *Књижевност* 8 (1986) 1217–1226.

Милош Благојевић, *Српска државност у средњем веку*, СКЗ, Београд 2011.

Милош Благојевић, „Српски сабори и сабори отачаства Немањића и Лазаревића“, *Глас САНУ CDX*, Одељење историјских наука књ. 14 (2008) 1–40.

Драгиша Бојовић, „Рађање српске цркве у Топлици (хагиографска и химнографска сведочанства)“, *Стефан Немања и Топлица* (ур. Д. Бојовић), Ниш 2011, 27–35.

Ђорђе Бубало, „Када је велики жупан Стефан Немањић издао повељу манастиру Хиландару“, *Стари српски архив* IX (2010) 233–241.

Dragan Vojvodić, „Un regard nouveau sur la représentation du Concile de saint Siméon – Nemanja à Arilje“, *Cahiers balkaniques* 31 (2000) 11–20.

Ivo Goldstein, „Historiografski kriteriji Prokopija iz Cezareje“, *Зборник радова Византолошког института XXIV–XXV* (1986), 25–101.

Жилбер Дагрон, *Цар и првосвештеник: студија о византијском цезаропатизму*, Слио, Београд 2001.

Ђ. Ђекић, „Не сведочи лажно на ближњег свог: Манојло Комнин и Стефан Немања у делима византијских беседника XII века“, *Култура* 150 (2016) 12–25.

Ivan Đorđević, „On the Scene of the Descent of the Holy Spirit on the Apostles at Đurđevi Stupovi at Ras“, *Зборник радова Византолошког института XXXVIII* (1999/2000) 239–256.

Vojislav J. Đurić, „La symphonie de l'état et de l'église dans la peinture murale en serbie medievale“, *Свети Сава у српској историји и традицији* (ур. С. Ђирковић), Београд 1998, 203–224.

Војислав Ј. Ђурић, „Посвета Немањиних задужбина и владарска идеологија“, *Богословље XXXI–1* (1987) 13–25.

Тибор Живковић, *Портрети српских владара (IX – XII век)*, Завод за уџбенике и наставна средства, Београд 2006.

Божидар Зарковић, „О јужним границама Србије у време владавине Стефана Немање“, *Баштина* 23(2007) 209–223.

Божидар Зарковић, *Хотачка метохија. Први хиландарски посед у Србији*, Институт за српску културу, Филозофски факултет, Лепосавић – Косовска Митровица 2002.

Историја српског народа, књига прва, Српска књижевна задруга, Београд 2000.

Историја Црне Горе. Књига прва: Од најстаријих времена до краја XII вијека, Редакција за Историју Црне Горе, Титоград 1967.

Константин Јиречек, *Историја Срба*, књ. II, Змај, Београд 1990.

Љиљана Јухас-Георгиевска, „Стефан Немања као градитељ цркава и манастира у виђењу српских писаца XIII века“, *Предавања* 6 (2017), 5–22.

Јованка Калић, „Српска држава и Охридска архиепископија у XII веку“, *Зборник радова Византолошког института XLIV/1* (2007) 197–208.

Јованка Калић, „Српски државни сабори у Расу“, *Саопштења* 29 (1997) 27–33 (= Ј. Калић, „Српски државни сабори“, *Европа и Срби, средњи век*, Историјски институт, Београд 2006, 185–196.

Ивана Коматина, „Папска политичка теорија и практична политика: краљевство код Јужних Словена до краја XII века“, *Краљевство и архиепископија у српским и поморским земљама Немањића* (ур. Љ. Максимовић, С. Пириватрић), Београд 2019, 31–50.

Ивана Коматина, *Црква и држава у српским земљама од IX до XIII века*, Историјски институт, Београд 2016.

Љубомир Максимовић, „Хиландар и српска владарска идеологија“, *Осам векова Хиландара, историја, духовни живот, књижевност, уметност и архитектура* (ур. В. Кораћ), Београд 2000, 9–16.

Смиља Марјановић Душанић, „Српски успон на краљевство: тумачења и значења обреда крунисања“, *Краљевство и архиепископија у српским и поморским земљама Немањића* (ур. Љ. Максимовић, С. Пириватрић) Београд 2019, 147–188.

Јован Нешковић, „Нека отворена питања о црквеном градитељству у доба Стефана Немање“, *Стефан Немања – Симеон Мироточиви, историја и предање* (ур. Ј. Калић), Београд 2000, 199–207.

Георгије Острогорски, *Историја Византије*, Просвета, Београд 1996².
Миодраг Петровић, „Сагласје или „симфонија“ између цркве и државе у Србији за време кнеза Лазара“, *О Законоправилу или Номоканону Светога Саве*, Култура, Београд 1990, 73–98.

Срђан Пириватрић, „Манојло I Комнин, `царски сан` и `самодршци области српског престола`“, *Зборник радова Византолошког института XLVIII* (2008) 89–116.

Срђан Пириватрић, „Хронологија и историјски контекст подизања манастира Студенице. Прилог истраживању проблема“, *Зограф* 39 (2015) 47–56.

Даница Поповић, „Гроб светог Симеона у Студеници“, *Осам векова Студенице* (ур. еп. жички Стефан), Београд 1986, 155–156.

Никола Радојчић, *Српски државни сабори у средњем веку*, СКА, Београд 1940.

Иван Стевовић, „Историјски извор и историјскоуметничко тумачење: Богородичина црква у Топлици“, *Зограф* 35 (2011) 73–92.

Иван Стевовић, „Једна хипотеза о најстаријем раздобљу Жиче“, *Зограф* 38 (2014) 45–58.

Јоанис Тарнанидис, „Појам и канонски положај установе аутокефалије у оквиру организације и управе Источне православне цркве“, *Краљевство и архиепископија у српским и поморским земљама Немањића* (ур. Љ. Максимовић, С. Пириватрић), Београд 2019, 24–29.

Бранислав Тодић, „Повеље цара Алексија III манастиру Хиландару и стари српски писци“, *Прилози за књижевност, језик, историју и фолклор LXXXI* (2015) 3–17.

Ђорђе Трифуновић, „Дар Светога Духа и словенски језици – поводом 1100-годишњице Ђирила и Методија“, *Зборник Матице српске за књижевност и језик* XXXIII–3 (1985) 545–550.

Сима Ђирковић, „Студеничка повеља и студеничко властелинство“, *Зборник Филозофског факултета* 12–1 (1974) 311–319.

Милка Чанак–Медић, „Двојне куле на прочељу цркава Немањиног доба“, *Стефан Немања – Симеон Мироточиви, историја и предање* (ур.Ј. Калић), Београд 2000, 181–197.

Марица Шупут, „Цариградски извори архитектуре цркве Св. Николе у Куршумлији“, *Стефан Немања – Симеон Мироточиви, историја и предање* (ур. Ј. Калић), Београд 2000, 171–179.

Božidar ZARKOVIĆ, Ph.D.

Associate professor

University in Pristina - Kosovska Mitrovica, Faculty of Philosophy, Department of History

STEFAN NEMANJA – CORNERSTONE OF SERBIAN STATE AND CHURCH

Summary

The octocentenary of autocephaly of the Serbian Orthodox Church is a reminder of another great milestone marked two years earlier—the formation of the Kingdom of Serbia. The concurrence of two events of such magnitude speaks volume of the state of affairs in the medieval Serbia.

Ascension to kingdom and the autocephaly of the church are both related to Stefan Nemanjić, who was nicknamed *Prvovenčani* (the First-Crowned), and his brother Sava, who was proclaimed a saint. The appearance of two such personas in a single period with the same mission leads to a question whether these events are pure coincidence or an intricate plexus of people and events, or something completely different.

By methods of historiographic analysis, we come to the conclusion that these milestone events in the second decade of the 13th century are a product of the long-term process which started long before Stefan and Sava. The initial segments are noticeable deep in the past, but as an organised process it is discernible from the time of Stefan Nemanja. Since he was still just a Prince, Stefan Nemanja initiated the singular governance based on the symphony principles, which is reflected in the establishment of two churches in Toplica, as well as the unification of the areas populated by Serbs.

He continued to rule in the same fashion his whole life, a combination of warfare and diplomacy, in order to gain much needed peace for his country. This symphonic reign is reflected in the number of churches he ordered to be built. Furthermore, every stage of his reign was marked by a new monastery or a church: Holy Mother of God and St. Nicholas churches in Toplica during his reign as the Knez (Prince); St. George's Church in Rascia when he became the Grand Župan; the Studenica Monastery when his statehood gained stability; and finally, as the spiritual pinnacle of his reign, the Hilandar Monastery was built in the heart of Christian Orthodoxy, Mount Athos. Each of these landmarks conveyed a specific message to the locals, but also to the foreigners.

Such father raised Stefan and Sava, so they took on their father's mantle, Stefan as a ruler and Sava as a holy man. Many of their good deeds arise from the works of Nemanja, such as the Kingdom of Serbia and the autocephalous archbishopric. Furthermore, the two sons were worthy successors who continued

walking down the path that their father had paved: *they are the foundation built from the cornerstone* that is Stefan Nemanja, called Symeon in his monkhood. It is the same cornerstone and foundation that we use today to build up our house.

Key words: *Stefan Nemanja, Stefan the First-Crowned, St Sava, Kingdom, Autocephalous Archbishopric.*

Др Драгиша БОЈОВИЋ* 271.222(497.11)-77"1219":394.46(497.11)"2019"

ОДНОС НАУЧНИХ ИНСТИТУЦИЈА ПРЕМА ВЕЛИКОМ ЈУБИЛЕЈУ СРПСКЕ ПРАВОСЛАВНЕ ЦРКВЕ

Апстракт: Осам векова аутокефалности Српске православне цркве спада у изузетан јубилеј. Очекивало се да ће држава, Црква, научне и културне институције учинити значајан напор у његовом обележавању. Показало се, међутим, да је оно што је учињено далеко испод нивоа годишњице. Та оцена важи и за научне институције у Србији.

Кључне речи: *Српска црква, јубилеј, научне институције, научни скупови.*

Није било потребно да прође много времена у 2019. години па да се стекне утисак, на крају године потпуно потврђен, да је обележавање осам векова аутокефалности Српске православне цркве било далеко испод нивоа овог јубилеја. Држава, Црква и научне институције нису уложиле ни приближно потребног напора како би се овај јубилеј достојно обележио. И на ово време могу се односити речи Милоша Црњанског изговорене пре више од шест деценија: "Већ годинама, у нашем друштву неко врши саботажу свега што је државно, а у интелектуалним круговима свега што је национално. Откуда ти конци, где је тај паук који ту паучину тка?"¹ До оваквог закључка се долази и ако се упореди обележавање овог са сличним јубилејима, који су прослављани у далеко тежим идеолошко-политичким и економским приликама.

Тако је, на пример, 1935. година била изузетно важна, јер је Свети архијерејски сабор СПЦ прогласио ову годину "светосавском" поводом седам векова од упокојења првог српског архиепископа.² Међутим, ни тада се, према појединим оценама, у планираном није видело довољно онога што треба реализовати сходно значају јубилеја. Црњански се опет упитао: "Зашто се није одржало оно што је оглашено: да ће ова година бити посвећена светосављу? Зар се не уме тај програм, ни да оствари, ни да испуни, ни да

---

* Редовни професор, Универзитет у Нишу, Филозофски факултет, dragisa.bojovic@filfak.ni.ac.rs

¹ *Идеје, за књижевност, политичка и друштвена питања*, 3. јануар 1935.

² Види: Варнава Росић, „Почетак светосавске године“, *Православље*, II, 4-5, 1935, 98-100; „Пред светосавском годином“, *Светосавље*, 3/1934, 60-63; „Светосавска година“, *Преглед цркве Епархијенишке*, XVI, 1/1935, 1.

одбрани?"³ Ипак, Српска краљевска академија је поводом овог јубилеја објавила два важна зборника, које је и назвала Светосавским, један 1936,⁴ а други 1939. године⁵ и у њима су објављени важни извори и изузетне научне расправе. Након Другог светског рата, независно од јубилеја, нема значанијих прегнућа посвећених Светом Сави и Српској цркви. Међу радовима програмског карактера остаје усамљен текст Никола Радојчића, објављен у Гласнику СПЦ 1946. године, у којем су дефинисани задаци и дужности науке према Светоме Сави.⁶ На испуњење многих чекаће се деценијама, поготову оног који се тиче истраживања богословља Светога Саве, којем Радојчић посвећује посебну пажњу: "Српска историографија не може се тужити на мали број расправа и чланака о Светом Сави, али се мора много јадати на њихову једностраност и на са свим не научни став множине писаца који су се бавили животом и радом нашега великога просветитеља. У саставима о Светом Сави често је веома много реторике, несносног празнословија, коме је корен у непознавању историјских извора о Светоме Сави и у жељи да се, и поред незнања, каже нешто крупно и оригинално. Осим тога, погрешно приказивање Светога Саве истиче и из жеље да се његова личност прикаже тобоже што ближа просечним данашњим читаоцима. Значи, без икаква осећања научне одговорности и без икаквог поузданог знања о средњевековном човеку уопште изврће се рад Светога Саве и подмећу му се тобоже савремене идеје и савремени методи рада. И то веома тривијални. Ја добро знам да се и најсавеснијим историчарима понегде омакне понека савремена црта док приказују давнашње догађаје. Знамо то, али исто тако ми је познато, да се сви савесни историчари боре против те људске слабости и да се оружају што свестранијим и што дубљим знањем о временима и о личностима које желе приказати, како их неби насликали као чудовишта — с цртама давнашњих времена и садашњег доба. Против оваквог извртања истине нема другог лека осим тачног познавања историјских извора, научењачке савесности и избегавања сваке демагогије у историчким истраживањима. Свети Сава је био, пре свега, богослов, а о њему као богослову има најмање научних радова (...). Ја нисам богослов, и немогу написати научну расправу о богословљу Светога Саве, али могу, и рад сам, показати, како је далеко од истине оно што се у нашој

---

3 Идеје, 23. март 1935, 4.

4 Светосавски зборник, књ. 1, Расправе, СКА, Београд 1936.

5 Светосавски зборник, књ. 2, Извори, СКА, Београд 1939.

6 Н. Радојчић, „Дужности науке према Светом Сави“, Гласник : службени лист Српске православне цркве. XXVIII, 1 (1. јануара 1947 / 19. децембра 1946), 18-31.

историографији тврдило о односу Светога Саве према богословској науци. То је дужност историографије".⁷

Ову и друге дужности српска наука није могла дуго да испуни, али је 1976. године, захваљујући Српској академији наука и уметности, организован научни скуп *Сава Немањић – Свети Сава*, поводом осамсто година од Савиног рођења. Зборник је објављен 1979. године,⁸ а организацију скупу пратило је политичко оградавање организатора, јер је у уводној речи председника Академије, између осталог, истакао: "Било је настојања од народних непријатеља, да се тај утицај узурпира и да се злоупотреби лик великог хуманисте. У Другом светском рату под видом светосавља чињене су незамисливе свирепости. Непотребно је бранити га од онога са чим дело светога Саве ни легенда о светом Сави немају никакву везу. Ми нити треба нити хоћемо да 'афирмишемо' или 'рехабилитујемо' култ Светога Саве, већ да критички, научно верно, тумачимо чињенице."⁹ Упркос оваквим оградама, овај зборник, у коме је објављено 33 рада, представља значајан допринос науци. Он је послужио као образац за организовање Академијиног научног скупа 1995. године, *Свети Сава у српској историји и традицији*. Зборник је објављен три године касније и такође је садржао 33 рада.¹⁰

---

7 *Ibid*, 18-31. Давно пре Радојчића потпуно сродан став о потреби изучавања богословља Светога Саве изнео је Григорије Божовић у својој кандидатској дисертацији одбрањеној на Московској духовној академији, 1905. године. Божовић, између осталог, каже: "Читава Савина делатност била је усмерена ка том циљу, или, како пише Јагић, 'ка прослављању Бога и свог народа'. То је циљ који као у огледалу одражава читав његов живот. И само са те тачке гледишта се може схватити и усмерење његове књижевне делатности, и његов истински и крупни значај у историји српске књижевности. Да би неко то остварио није довољно да буде само филолог или правник. Супротно од тога, овог посла мора да се прихвати учени богослов, који би поред тих својих квалитета имао још и огромна знања о историји културе Словенства и Византије, као и љубав према тој теми. Тек онда би такав научник могао да крене од исправне научно-богословске тачке гледишта, да изрекне коначни суд, истраживши до најситнијих детаља читаву тему са свих аспеката. Поновићемо још једном да је главнина достатак нашег питања почетна тачка гледишта – она мора да буде богословска." Видети: Г. Божовић, *Сава Немањић, први архиепископ и просветитељ Србије*, Међународни центар за православне студије, Ниш 2020, 222. Најпотпунију књигу о богословљу Светога Саве написао је Епископ Атанасије Јевтић, *Богословље Светога Саве*, Манастир Тврдош, Братство Светог Симеона, Требиње, Врњачка Бања 2004.

8 *Сава Немањић – Свети Сава*, уредник Војислав Ђурић, Српска академија наука и уметности, Београд 1979.

9 *Ibid*, 3.

10 *Свети Сава у српској историји и традицији*, уредник Сима Ћирковић, Српска академија наука и уметности, Београд 1998.

Некадашња озбиљност као да је изостала поводом великог јубилеја – 800 година СПЦ. Било је извесних наговештаја о заједничким активностима Цркве и научних институција, пресвега САНУ. Тако је 14. јуна 2018. године дошло до сусрета академика Владимира Костића, председника САНУ и Епископа бачког Иринеја, који је том приликом "навео да је следећа година прилика да се САНУ и Српска православна црква заједнички ангажују поводом прославе осам векова аутокефалије Српске цркве. Сами епископи или теолози нису довољни нити могу да објасне све аспекте тог величанственог и пресудног догађаја за нашу историју".¹¹ До тога, на жалост, није дошло. Треба поменути само да је Православни богословски факултет организовао научни скуп *Осам векова аутокефалије Српске православне цркве (1219-2019) – историјско, богословско и културно наслеђе*, од 10. до 14. децембра 2018. године. За ту прилику је објављен и зборник резимеа.¹² Нема сумње да је ово био важан догађај, али је и до данас изостало објављивање зборника са научног скупа.

Прилика је да овде подсетимо да је Српска црква, поводом 750. годишњице аутокефалности, објавила монументалну споменицу *Српска православна црква 1219-1969*, у којој је објављено 24 научна прилога угледних аутора међу којима су: Душан Кашић, Сима М. Ћирковић, Слободан Ненадовић, Светозар Радојчић, Бојана Радојковић, Димитрије Стафановић, Божидар Ковачевић, Свет. Ст. Душанић, Сретен Петковић, Рајко Веселиновић, Павле Васић, Епископ далматински Стефан, Епископ горњокарловачки Симеон и други.¹³ О озбиљности приступа тадашњем јубилеју говоре и прилози у тематском броју *Православље*, од 25. септембра 1969. године.¹⁴

Српска академија наука и уметности је спојила два јубилеја и објавила почетком 2020. године тематски зборник: *Краљевство и архиепископија у српским и поморским земљама Немањића*.¹⁵ Зборник садржи свега двадесет радова чији су аутори: Рудолф Шифер, Јоанис

---

11 http://spc.rs/sr/episkop_bachki_irinej_primio_chlanove_sanu_i_manastiru_u_kovilju15. август 2020.

12 *Међународни научни скуп Осам векова аутокефалије Српске православне цркве (1219-2019) – историјско, богословско и културно наслеђе, програм и зборник резимеа*, Православни богословски факултет, Београд 2018.

13 Видети: *Српска православна црква 1219-1969. Споменица о 750-годишњици СПЦ*, Свети архијерејски синод Српске православне цркве, Београд 1969.

14 *Православље*, новине Српске патријаршије, година III, бр. 60, 25. септембар 1969; Фототипско издање у: *Православље*, бр. 1260, 15. септембар 2019.

15 *Краљевство и архиепископија у српским и поморским земљама Немањића: тематски зборник у част 800 година проглашења краљевства и аутокефалне архиепископије српских и поморских земаља*, уредници Љубомир Максимовић и Срђан Пириватрић, Београд 2019.

Тарнанидис, Ивана Коматина, Гинтер Принцинг, Срђан Пириватрић, Смиља Марјановић Душанић, Владимир Вукашиновић, Небојша Порчић, Ђорђе Бубало, Ђура Харди, Драган Војводић, Даница Поповић, Зоран С. Мирковић, Нина Кршљанин, Милош Ивановић, Вујадин Иванишевић, Дејан Целебџић, Бранислав Тодић, Ирена Б. Шпадијер и Марко Шуица. У предговору је објашњено како је настао зборник којим је Академија, више него скромно, обележила два велика јубилеја: "Овај зборник садржи текстове настале из саопштења изложених на Шестој националној конференцији византолога, одржаној у Београду 18-20. јуна 2015. године, у организацији Српског комитета за византологију и Византолошког института САНУ, чија је главна тема била 'Краљевство и архиепископија у српским и поморским земљама Немањића. У сусрет осамстогодишњици постанка краљевства и самосталне помесне цркве'. Зборник садржи и саопштења изложена на научној трибини САНУ '800 година од крунисања Стефана Првовенчаног' 25.октобра 2017. године и, најзад, прилоге настале по позиву уредништва, укључујући и два уводна текста."¹⁶ Када је реч о активностима Академије, треба рећи да су Византолошки и Хиландарски одбор САНУ организовали научну трибину 12. децембра 2019. године на тему: *Светогорски и хиландарски монах Сава. 800 година од посвећења за првог српског архиепископа.*

С обзиром на научни капацитет САНУ и њених институција, домети су више него скромни. То, а и друге околности, је, свакако, имао на уму и академик Миро Вуксановић када је на обележавању дана Библиотеке САНУ истакао следеће: "Да ли се сећате како смо, пре неколико година, готово у врућици, земљотресно, с нишким епицентром, са дрвеном оперском кућом за једну једину представу, да поменем само то, јер је грађевина подигнута и одмах срушена на ледини, крај римских ископина, када је свака установа морала да се с нечим покаже, кад се није штедело за што масовније и гласније слављење цара Константина и Миланског едикта, као да су нам из куће и Цар и Милано и Едикт, све због седамнаест векова од признавања хришћанства, и да ли видите, или чујете, како потмуло, испод стида, као да смо у неком задатом опрезу, без славља, одбора и академија, чак ни светосавских које далеко одјекују, тако, не друкчије, обележавамо осам векова самосталности Српске православне цркве и њеног првог архиепископа?"¹⁷

Треба овде напоменути још да је Институт за српски језик САНУ припремио за штампу зборник поводом двоструког јубилеја: 1150. Година од

---

16 *Ibid.*, 9.

17 Миро Вуксановић, *Одјеци светосавске просвећености*, беседа изговорена 11. јуна 2019. године

упокојења Светог Ћирила и 800. годишњице аутокефалије СПЦ.¹⁸ Зборник садржи 38 радова, иностраних аутора је 16, а домаћих 22.

Може се, ипак, рећи да онај "паук" Милоша Црњанског, са почетка овог текста, ипак није успео све да паралише. И у Нишу, Бањој Луци и Косовској Митровици реализовани су значајни програми поводом великог јубилеја. У Нишу је већ почетком 2019. године објављен тематски број часописа "Црквене студије" у два тома¹⁹: *Свети Сава и осам векова Српске цркве*.²⁰ У првом тому су радови о Светоме Сави, укупно 44, а у другом 56 радова о историји и културној историји СПЦ. У другој половини године појавило се и посебно издање ове публикације.²¹ У предговору ових публикација је истакнуто: „Велики јубилеј Српске православне цркве, осам векова од оснивања, обавезује све институције, које се баве проучавањем националне историје, да тој изузетно важној годишњици посвете посебну пажњу. Издавачи часописа *Црквене студије* (Центар за црквене студије, Центар за византијско-словенске студије Универзитета у Нишу и Међународни центар за православне студије) су, према својим могућностима и даровима својих сарадника, учинили значајан подвиг објавивши два тома тематског броја. Први том је посвећен Светом Сави, првом српском архиепископу, а други историји Српске цркве, као и култури и уметности, насталим под њеним окриљем током осмовековног трајања.

Сама концепција часописа установљена 2004. године, када је изашао први број, омогућила је широк спектар тема, које у својој разноликости, као и у међусобној комуникацији, стварају богат мозаик, живопис колоритне хармоније, уносећи међу корице ових томова не само научне чињенице, већ дарујући читавом пројекту својеврсну емоцију, тако потребну науци. То је она *душа* која је у свим овим вековима пратила сваки подвиг, сваку молитву, настајање тропара и служби, ликова и ореола, чудесног појања, уздизање храмова ка куполи и небу, сваки напор у одбрани православља, жртву и страдање, али и радост и усхићење, лепоту и удивљење.

Већ од тог првог броја *Црквених студија* теме везане за Српску цркву, за области богословља, философије, филологије, историје и уметности, су доминирале; доносиле су нова сазнања и открића, нудиле нову

---

18 *Наслеђе и стварање. Свети Ћирило – Свети Сава (869-1219-2019)*, Институт за српски језик САНУ, Београд 2020 (у штампи).

19 Штампање првог тома завршено је у октобру 2018. године, па је он и промовисан на Београдском сајму књига, 25. октобра 2018.

20 *Црквене студије*, 16/1-2, 2019.

21 *Свети Сава и осам векова Српске цркве*, уредник Драгиша Бојовић, Ниш 2019. Дело је награђено за најбоље појединачно издање на Нишком сајму књига. Видети и опширан приказ: В. Д. Станковић, *Црквене студије* 16/1 (стр. 695), *Црквене студије* 16/2(стр 863), *Београдски историјски гласник* 10/2019, 157-169.

методологију, упућивале на непознате изворе. Тиме је, све до данас, створен један важан континуитет, учињен храбар искорак у повезивању науке и вере и створене озбиљне претпоставке за нова истраживања и открића.

Имајући у виду садржај претходних петнаест бројева часописа, можемо слободно закључити да су *Црквене студије* од покретања у знаку јубилеја који обележавамо 2019. године. Овај тематски број је само круна, завршно наношење златних листића на имагинарну фреско-композицију на којој препознајемо не само ликове из прошлости, већ и рукопис савремених аутора, који, са скоро истом врстом подвига, служе Господу Исусу Христу и Светоме Сави Српском²².

Први том садржи радове следећих аутора: Александар Стојановић, Тихон Ракићевић, Мирко Сајловић, Павле Ботић, Предраг Петровић, Драган Ашковић, Зоран Кинђић, Владимир Димитријевић, Владимир Цветковић, Ђорђе Н. Петровић, Јана Алексић, Илијас Јаренис, Ангелики Деликари, Срђан Младеновић, Ђура Харди, Александар Ђорђевић, Васиљ Јововић, Гордана Благојевић, Светозар Бошков, Драгиша Бојовић, Слађана Алексић, Маја Анђелковић, Дарко Крстић, Драгомир Костић, Немања Каровић, Јелена Јонић, Виктор Савић, Зорица Никитовић, Ана Рашковић, Сергеј Темчин, Александар Наумов, Милка Радуловић, Ирена Шпадијер, Томислав Јовановић, Александра Костић Тмушић, Снежана Милојевић, Кристина Митић, Мирјана Стакић, Јелена Михајловић, Снежана Марковић, Снежана Булат, Небојша Карталија, Данијела Костадиновић, Љиљана Пешикан Љуштановић и Мирјана Бојанић Ћирковић. До сада се у нашој науци није појавила публикација са оволиким бројем радова о Светоме Сави. Они су изванредан прилог испуњавању оних задатака које је наша наука одавно поставила.

У другом тому су радови следећих аутора: Бранислав Тодић, Павел Дзиадул, Драгана Јањић, Владимир Алексић, Марија Копривица, Сениша Мишић, Сања Глигић, Георгиос Нектариос Лоис, Снежана Божанић, Александра Фостиков, Марко Шуица, Радмило Пекић, Божидар Зарковић, Владета Петровић, Миломир Миленковић, Изабела Лис Вјелгош, Радивој Радић, Димитар Пеев, Гордана Гарић Петровић, Сара Митић, Славиша Недељковић, Владислав Пузовић, Милутин Живковић, Немања Андријашевић, Владимир Вучковић, Небојша Ранђеловић, Атанасије Атанасијадис, Велибор Џомић, Глигор Самарџић, Валентина Цветковић Ђорђевић, Ирена Љубомировић, Драган Николић, Катарина Митровић, Анђела Гавриловић, Ивица Чаировић, Борис Стојковски, Андреја Катанчевић, Татјана Суботин Голубовић, Зоран Ранковић, Татјана Борисова, Христина Тончева Тодорова, Владимир Антић, Миланка Убипарип, Јасмина

---

²² Д. Бојовић, „Свети Сава и осам векова Српске цркве“, *Црквене студије* 16-1/2020, 11.

Грковић Мејдор, Галина Казимова, Владимир Вукашиновић, Драгана Новаков, Ружица Левушкина, Жан-Клод Ларше, Ксенија Кончаревић, Иван Јовановић, Бојана Племић, Миљана Матић, Марина Матић, Душко Кузовић, Весна Ђукић, Марко Миленковић и Данијела Здравих Михаиловић.²³

Ова издања су објавили Центар за црквене студије, Међународни центар за православне студије и Центар за византијско-словенске студије. Међународни центар за православне студије планирао је да до краја 2020. године објави још две вредне публикације: тематски зборник *Осам векова СПЦ у Црној Гори. Од Зетске епископије до Митрополије црногорско-приморске* и кандидатску дисертацију познатог српског књижевника Григорија Божовића (одбраћену 1905. Године на Московској духовној академији) *Сава Немањић, први архиепископ и просветитељ Србије*.²⁴

Тематски број часопис промовисан је или представљен у оквиру свечаних академија у многим универзитетским и културним центрима у Републици Србији и Републици Српској, током 2019. године: 24. јануара на Универзитету Нишу; 18. фебруара у Матици српској у Новом Саду; 12. марта на Филозофском факултету у Косовској Митровици; 11. маја у крипти Храма Светога Саве у Београду; 21. јуна у Музеју Херцеговине у Требињу; 15. октобра на Универзитету у Крагујевцу.²⁵

Кад је реч о другим институцијама треба забележити да је Матица српска у Новом Саду организовала низ предавања историчара поводом јубилеја, а на Свечаној седници поводом 193. годишњице Матице, 16. фебруара 2019. године говорио је Епископ бачки др Иринеј на тему *Осам векова Српске цркве*. Епархија бачка је овим поводом организовала међународни научни скуп *Епархија бачка у осмовековној историји Српске православне цркве*, 2. и 3. новембра 2019, у Бачкој Паланци.

Значајан допринос обележавању осам векова Српске православне цркве дао је Филолошки факултет Универзитета у Бањој Луци. У оквиру манифестације *Осам вијекова СПЦ. Осам вијекова духовности, књижевности и културе*, од 4. до 14. новембра 2019. организовано је преко 20 програма, као и шеснаест предавања професора и научних радника са

---

23 Сви радови су доступни и на следећим линковима: <http://crkvenestudije-churchstudies.com/index.php/studies>, <https://ni-rs.academia.edu/%D0%A6%D1%80%D0%BA%D0%B2%D0%B5%D0%BD%D0%B5%D1%81%D1%82%D1%83%D0%B4%D0%B8%D1%98%D0%B5>, <http://paxbyzantinoslava.com/str6.html> 15. август 2020.

²⁴ Божовићева студија је објављена у септембру 2020. године.

²⁵ Опширније о реализованим активностима Центра за црквене студије, Међународног центра за православне студије и Центра за византијско-словенске студије Универзитета у Нишу видети: Д. Бојовић, „У знаку великог јубилеја Српске православне цркве и научних скупова“, *Црквене студије*, 17/2020, 473-497.

више универзитета из Србије и Републике Српске: Борис Бабић, Зорица Никитовић, Вера Чолаковић, Данијел Дојчиновић, Сања Пејић, Маја Анђелковић, Светлана Томин, Драгиша Бојовић, Јован Пејчић, Јеленка Пандуревић, Драган Давидовић, Горан Латиновић, Боривоје Милошевић, Љиљана Шево и Ранко Поповић. Филолошки факултет је у част јубилеја, у сарадњи са Филозофским факултетом у Бањој Луци и Филозофским факултетом у Источном Сарајеву, организовао и научни скуп *Српско писано наслеђе и историја средњовековне Босне и Хума*, у Требињу, 21. и 22. јуна 2019. године. Часопис Друштва наставника српског језика и књижевности, *Прилози настави српског језика и књижевности*, свој осми број, за 2019. годину, посветио је јубилеју.²⁶

С обзиром на однос образовних и научних институција у Црној Гори према Српској православној цркви, у овој држави скоро да није било научних програма посвећених јубилеју. Вреди поменути Међународни научни скуп *Државно-црквено право кроз вјекове*, који су организовали Митрополија црногорско-приморска и Институт за упоредно право из Београда, у Будви, од 10. до 13. октобра. Објављен је и истоимени зборник.²⁷ При крају године у којој се обележавао велики јубилеј научни скуп је организовао и Правни факултет Универзитета у Приштини, на тему *800. година аутокефалности Српске православне цркве*. Скуп је одржан у Косовској Митровици, 28. новембра 2019. године.²⁸

Очекивало се да ће у 2020. години бити научних активности, које би додатно обележиле велики јубилеј Српске православне цркве. То се, на жалост, није догодило из два разлог: претходна година није могла дати снажан замајац, а актуелна је обележена пандемијом, која својим разорним глобалистичким дејством додатно баца у други план поменути јубилеј.

---

26 *Прилози настави српског језика и књижевности*, VIII/2019.

27 *Државно-црквено право кроз вјекове*, уредници Владимир Чоловић и други, Институт за упоредно право, Православна митрополија црногорско-приморска, Београд, Будва 2019.

28 Објављен је и зборник резимеа: *Зборник сажетака са научног скупа „800 година аутокефалности Српске православне цркве“*, Правни факултет, Косовска Митровица 2019.

Литература

Епископ Атанасије Јевтић, *Богословље Светога Саве*, Манастир Тврдош, Братство Светог Симеона, Требиње, Врњачка Бања 2004.

Варнава Росић, „Почетак светосавске године“, *Православље*, II, 4-5, 1935, 98-100.

Г. Божовић, *Сава Немањић, први архиепископ и просветитељ Србије*, Међународни центар за православне студије, Ниш 2020.

Драгиша Бојовић, „Свети Сава и осам векова Српске цркве“, *Црквене студије 16-1/2020*, 11.

Драгиша Бојовић, „У знаку великог јубилеја Српске православне цркве и научних скупова“, *Црквене студије*, 17/2020, 473-497.

Миро Вуксановић, *Одјеци светосавске просвећености*, беседа изговорена 11. јуна 2019. године

Државно-црквено право кроз вјекове, уредници Владимир Чоловић и други, Институт за упоредно право, Православна итрополија црногорско-приморска, Београд, Будва 2019.

Зборник сажетака са научног скупа „800 година аутокефалности Српске православне цркве“, Правни факултет, Косовска Митровица 2019.

Идеје, за књижевност, политичка и друштвена питања, 3. јануар 1935; 23. март 1935.

Краљевство и архиепископија у српским и поморским земљама Немањића: тематски зборник у част 800 година проглашења краљевства и аутокефалне архиепископије српских и поморских земаља, уредници Љубомир Максимовић и Срђан Пириватрић, Београд 2019.

Међународни научни скуп Осам векова аутокефалије Српске православне цркве (1219-2019) – историјско, богословско и културно наслеђе, програм и зборник резимеа, Православни богословски факултет, Београд 2018.

Наслеђе и стварање. Свети Ђурило – Свети Сава (869-1219-2019), Институт за српски језик САНУ, Београд 2020 (у штампи).

Православље, новине Српске патријаршије, година III, бр. 60, 25. септембар 1969; Фототипско издање у: *Православље*, бр. 1260, 15. септембар 2019.

Прилози настави српског језика и књижевности, VIII/2019.

„Пред светосавском годином“, *Светосавље*, 3, 1934, 60-63.

Никола Радојчић, „Дужности науке према Светом Сави“, *Гласник : службени лист Српске православне цркве*. XXVIII, 1 (1. јануара 1947 / 19. децембра 1946), 18-31.

Сава Немањић – Свети Сава, уредник Војислав Ђурић, Српска академија наука и уметности, Београд 1979.

„Светосавска година“, *Преглед цркве Епархијенишке*, XVI, 1, 1935, 1.

Светосавски зборник, књ. 1, *Расправе*, СКА, Београд 1936.

Светосавски зборник, књ. 2, *Извори*, СКА, Београд 1939.

Свети Сава у српској историји и традицији, уредник Сима Ћирковић, Српска академија наука и уметности, Београд 1998.

Свети Сава и осам векова Српске цркве, уредник Драгиша Бојовић, Центар за црквене студије, Ниш 2019.

Српска православна црква 1219-1969. Споменица о 750-годишњици СПЦ, Свети архијерејски синод Српске православне цркве, Београд 1969.

Владан Д. Станковић, *Црквене студије* 16/1(стр. 695), *Црквене студије* 16/2(стр 863), *Београдски историјски гласник* 10/2019, 157-169.

Црквене студије, 16/1-2, 2019.

http://spc.rs/sr/episkop_bachki_irinej_primio_chlanove_sanu_u_manastiru_u_kovilju 15. август 2020.

<http://crkvenestudije-churchstudies.com/index.php/studies>, <https://ni-rs.academia.edu/%D0%A6%D1%80%D0%BA%D0%B2%D0%B5%D0%BD%D0%B5%D1%81%D1%82%D1%83%D0%B4%D0%B8%D1%98%D0%B5>, <http://paxbyzantinoslava.com/str6.html> 15. август 2020.

Др Сениша МИШИЋ*

94:061.27(497.11)"04/14"

271.222(497.11) 523.4/.6"04/14"

ВЕЛМОЖЕ И КТИТОРСКО ПРАВО КОД НЕМАЊИЋА И ЛАЗАРЕВИЋА

Апстракт: Ктиторско право је у средњовековној Србији припадало владарским резерватима. Међутим, још у време великих жупана они су то право уступали и својој браћи, удеоним кнежевима. Тако су то право искористили кнез Мирослав (Свети Апостоли) и кнез Страцимир (Богородица Градачка). Током 13. века ово право се проширило на ширу породицу владара, то јест на све жупане принчевског порекла. Тако су своје задужбине подигли Владислав, касније краљ, Димитрије Вукановић и Стефан Вукановић. Сви они су били принчеви са титулом жупана и припадали су категорији велможа или великаша. Та права су наслеђивали и њихови потомци, као и жупанску титулу, ако нису учествовали у државној управи, онда су добијали и друге титуле. Они су управљали посебним *државама*, командовали војском и били владарева стегоноше.

Од времена краља Милутина, а посебно од Душановог доба, шири се круг ктитора на велможе који и неморају бити у сродству са владаром (Јован Оливер, Хреља). Они по одобрењу владара подижу своје задужбине на територији којом управљају, или на својој баштини. Њихове задужбине треба разликовати од баштинских цркава, по правилу знатно скромнијих грађевина. Храмови које су подизали велможе нису пуно заостајали по величини, лепоти и декорацији од владарских задужбина. У доба кнеза Лазара са овом праксом је настављено, па се већи број велможа појављује у улози ктитора (Каленић, Дренча, Свети Никола). У свим случајевима када је ктитор велможа повељу и даље издаје владар, осим у случају Дренче (монах Доротеј).

Кључне речи: *велможе, жупани – принчеви, храм, ктитор, средњи век, Немањићи, Лазаревићи.*

О ктиторском праву у Византији и средњовековној Србији правници и историчари су одавно изнели на светлост дана већину података и донели

---

* Редовни професор, Одељење за историју, Филозофски факултет, Универзитет у Београду, simistic@f.bg.ac.rs

најважније закључке.¹ О баштинским црквама писано је не тако давно, па се на томе не треба детаљно задржавати.² Ипак, ради бољег разумевања теме овде је потребно поновити основне закључке ових радова.

Како је већ давно истакнуто Немањићи су се у ктиторству угледали на византијске царе, почев од оснивача династије. Са владара ово право се ширило и на чланове његове породице (браћу, синове, сроднике). На њих се угледала и властела, владареви најближи сарадници. Ктиторско право се стицало, најчешће подизањем храма, али и обновом и ретко повластицом од надлежних власти.³ Са оснивањем изједначавало се обнављање храма, као у случају Кастамонита и великог челника Радича Поступовића, који је постао *други ктитор*. Дериватно ктиторско право се стицало предајом од једног ктитора другом путем поклона, наследства, заменом и одржајем.⁴ Право продаје је имао само ктитор – оснивач.

Права ктитора су саопштavana у манастирском типичу, који су издавали сами ктитори. Ктитори – оснивачи су имали већа права од *других ктитора* и ктитора наследника. По Студеничком типичу власт над манастиром припада игуману и ктитору – оснивачу, а њега замењује тренутни владар. У ктиторским правима најважније је ритуално право које се састојало од права на помен, права на сахрану у свом храму, право на осликавање на зидовима храма и право на посебно место при службама.⁵ Најважније је право на помен при богослужењу, и оно је као средство за спасење душе ктитора било главни мотив ктиторства. То право су имали и *други* ктитори и ктитори наследници, а право на осликавање само ктитори оснивачи.⁶

У држави Немањића, а касније и Лазаревића, право на ктиторство имала је сва властела на својим баштинама. Баштинске цркве као посебну категорију издваја Душанов законик, када одређује да баштинску цркву не може да подчини под Велику цркву *ни цар, ни патријарх, ни епископ*. У њу баштиник поставља калуђера, кога епископ благослови и у тој цркви епископ управља само духовним послом.⁷ Баштинска црква је исто као и баштина – неприкосновена.

---

¹ Још увек најважнија је расправа С. Троицки, *Ктиторско право у Византији и Немањићкој Србији*, Глас СКА 168/86 (1935) 79 – 134.

² Р. Михаљчић, *Огледи о старом српском праву*, Бања Лука 2013.

³ С. Троицки, *Ктиторско право*, 91 – 94.

⁴ Исто, 102.

⁵ Исто, 120.

⁶ Исто, 121 – 124.

⁷ Н. Радојчић, *Законик цара Стефана Душана*, Београд 1960, 101 (чл. 45) ; С. Троицки, *Ктиторско право*, 113 ; Р. Михаљчић, *Огледи о старом српском праву*, 63.

Пре него што покушамо да одговоримо на питање да ли има разлике у примени ктиторског права, у односу на баштинске цркве, у зависности од социјалног статуса ктатора и да ли се и кроз њега огледа тај статус, морамо се позабавити социјалном структуром владајуће класе у средњовековној Србији – властеле. Колико су наши извори *издашни* када су у питању информације о категоријама зависног становништва (власи, меропси, сокалници, мајсторије, отроци, ратаји, коњуси, псари, соколари, дворски), толико су оскудни и не увек прецизни када говоре о категоријама властеле. Душанов законик разликује властелу и властеличиће и то када и једнима и другима гарантује сигурност баштина.⁸ Властела као збирни појам за владајућу класу предмет је већег броја чланова Законика (у 15 чланова се директно говори о томе). Да постоји разлика и у правима, а не само у социјално – економском статусу између властеле и властеличића показује члан 50 Душановог законика. Наиме, у овом члану прописује се да властелин који опсује и осрамоти властеличића мора да плати 100 перпера, међутим у обрнутој ситуацији када то исто учини властеличић властелину, поред глобе од 100 перпера, о трпи и физичку казну бијења штаповима.⁹ Ово је тежа казна и показује битну разлику између ова два слоја исте класе. На жалост, Душанов Законик не бележи сличне разлике између властеле и велможа. Те разлике се дају наслутити у судском поступку, а у делу који се односи на позивање на суд. Ту Законик предвиђа да се велика властела (велможе) позива на суд судијиним писмом, а сви остали печатом.¹⁰

У дипломатичким исправама српских владара такође срећемо властелу и властеличиће. Тако је за Иванка Пробиштитовића истакнуто да је он *властеличић деспотов*.¹¹ Он је у Штипу подигао цркву Светог Јована Крститеља на земљи коју је купио, а изван града је купио земљу и винограде, врт и њиве, и све му је то цар записао у баштину и да са том купљеницом чини шта му је воља. Властеличић Иванко је подигао скромну једнобродну грађевину и обдарио је скромним прилозима углавном прибављеним куповином.¹² Нешто раније (1343) краљ Душан је издао повељу Хиландару којом је подчинио *властелина* Рудла са баштином у граду и пољу и једним

---

⁸ Н. Радојчић, *Законик цара Стефана Душана*, 50, 99 (чл. 39).

⁹ Исто, 52, 103 (чл. 50).

¹⁰ Исто, 55, 107 (чл. 62).

¹¹ В. Алексић, *Повеља цара Стефана Душана властеличићу Иванку Пробиштитовићу*, ССА 8 (2009) 73.

¹² И. Ђорђевић, *Зидно сликарство српске властеле у доба Немањића*, Београд 1994, 35. Аутор Иванка назива мањим велможом што је неприкладан термин јер се он доследно назива властеличићем. Иначе се у историографији термин *велможа* употребљава недоследно и неопрезно за различите категорије властеле.

селом и селиштем, овом светогорском манастиру.¹³ Из овога је јасно да Рудл такође припада слоју властеличића, без обзира што је назван властелином, али је такође видљиво и то да је на нешто вишој социјалној лествици од Иванка. У повељама владари некада наглашавају социјални статус припадника владајуће класе, а некада су их једноставно означавали заједничким термином за владајућу класу – властелин.

Овакав приступ срећемо не само када су у питању властеличићи (ситна властела) већ и када су у питању велможе (крупна властела). Упркос приснијем обраћању владара и неспорни припадници овог слоја су означавани заједничким термином – властелин. Тако су жупан Вукослав и велики војвода Никола Стањевић *многољубљени властелини*.¹⁴ Исто је тако и, касније севастократор, Влатко Паскачић *превазљубљени и правоверни властелин*, а жупан Маљушат *вазљубљени властелин*.¹⁵ Према свом богатству, угледу и титулама које носе, или ће носити, ова четири *властелина* свакако припадају слоју велможа (великоимените властеле) и не могу се поредити са Иванком и Рудлом. Овде њихов статус не одређује то што су властелини, што свакако јесу, већ епитети којима их владар ословљава (вазљубљени, многољубљени, правоверни, превазљубљени). Њима се наглашава њихов социјални статус и право на приснији однос са владаром, у односу на обичну властелу.

Из ових неколико примера видимо да припадници слоја велможа носе различите титуле, и да лакше напредују у владаревој служби. Они су по правилу власници великих земљопоседа и ангажовани у локалној управи много чешће него на двору. Међу њима се у доба Немањића посебно истичу жупани, и то они који су право на ову титулу полагали рођењем, јер је она до 11. века постала наследна у једној породици.¹⁶ Ту су, пре свих, спадали жупани принчевског порекла, какви су били даљи потомци Стефана Немање и његове браће Тихомира и Мирослава. Било је и других властеоских породица које су стекле наследно право на титулу жупана. То је случај са *великим жупаном Драгошем*, жупаном Бодином у Конавлима, као и жупанима: Маљушатом у Врању, Вукославом у Петрусу, Брајаном у Карану,

---

¹³ С. Мишић, *Хрисовуља краља Стефана Душана Хиландару којом прилаже властелина Рудла*, ССА 9 (2010) 75 – 86.

¹⁴ Р. Михаљчић, *Хрисовуља цара Уроша манастиру Хиландару*, ССА 4 (2005) 152 ; С. Бојанин, *Повеља цара Стефана Уроша којом потврђује дар великог војводе Николе Стањевића манастиру Хиландару*, ССА 1 (2002) 106.

¹⁵ С. Мишић, *Хрисовуља цара Стефана Душана о поклањању цркве Светог Николе у Псачи манастиру Хиландару*, ССА 4 (2005) 137 ; С. Марјановић Душанић, *Повеља краља Стефана Душана о поклањању цркве Светог Николе у Врању манастиру Хиландару*, ССА 4 (2005) 71.

¹⁶ М. Благојевић, *Државна управа у српским средњовековним земљама*, Београд 1997, 39.

Прибилом и његовим синовима Петром и Стефаном у Добруну.¹⁷ Овом списку треба додати и жупана Радослава ктитора цркве Свете Богородице у Кучевишту, савременика цара Душана и његовог сарадника.¹⁸ Сви они су користили право ктиторства и подигли своје задужбине у којима су и сахрањени. Наследни жупани су, без сваке сумње, припадали кругу крупне властеле (велможа), која је имала велике земљопоседе и подчињене људе. Они су управљали *државама* које им је владар поверавао на управу, а на тој територији они су имали и своје земљопоседе. У Хумској земљи и Требињу постоје моћне жупанске породице које управљају овим областима. У Хуму су то потомци кнеза Мирослава. Сваки од *силних* у својој *држави* представља владаревог намесника и руководи војним и цивилним пословима.¹⁹ Такву једну *државу* чинила је и жупа Загрлата, а њоме је управљао у време цара Уроша Драган Хребелјановић.²⁰ Жупанима принчевског порекла је било лакше да дођу до управе у *државама* и да постану *силни*.

Велможе – жупани принчевског порекла по правилу подижу своје задужбине по угледу на своје рођаке владаре. У том погледу занимљиви су потомци великог кнеза Вукана Немањића. Његов син жупан Димитрије (монах Давид) подигао је манастир Давидовицу, а овде су сахрањене и наредне три генерације његових потомака. Сви су они припадали слоју великаша а Вратко је био Душанов велики кнез и управљао је Затом. Заједно са припадницима *клана* Немањића, слоју великаша (велможа) припадали су истакнуте војсковође, властелини – крајишници, као и најистакнутији представници државне управе. Они су подршка владару и ослонац његове власти, уз њихову помоћ смењивани су поједини чланови династије (Радослав, Владислав, Драгутин, Стефан Дечански) и довођени на власт (Урош, Милутин, Душан). Њихова улога у политичком животу средњовековне Србије била је јако значајна и још није у целини сагледана у нашој историографији.

Велможе се као ктитори угледају на владара. Своје задужбине почињу да заснивају у доба краља Милутина. Прва таква задужбина је црква Богородице Одигитрије у Муштушту код Призрена, чији је ктитор казнац Јован Драгослав са женом Јеленом, сином Станишом и ћерком Аном, подигнуто 1315. године и украшеном живописом. Он је био велможа и сарадник у државној управи краља Милутина, а имао је поседе и у околини

---

¹⁷ Исто, 41.

¹⁸ Ст. Новаковић, *Законски споменици*, 690 ; И. Ђорђевић, *Зидно сликарство српске властеле*, 135.

¹⁹ М. Благојевић, *Државна управа*, 42 – 43.

²⁰ Д. Радисављевић, *Средњовековни надгробни натписи из слива Рибарске реке код Крушевца*, Натписи и записи 5, Београд – Пожаревац 2019, 9 – 24.

Скопља.²¹ У време Стефана Дечанског ктиторство властеле не узима маха. Из тог времена је интересантна црква Богородице у Кучевишту чији су ктитори Марена, Радослав и Владислава. Били су веома угледна породица, повезани са другим велможним породицама – Владислава је била удата за војводу Дејана Мањка.²² Челника Влкдрага из Дића (1327), не би смели да сврстамо у велможе, ни по задужбини, ни по титули, а о поседима незнамо ништа. Најпре ће бити да је у питању припадник средњег слоја властеле.

У време краља и цара Душана властела и ситна и крупна, постаје главни наручилац задужбина – од 17 цркава за које знамо, сачувано је 12, од тога 11 са живописом. Један од најмоћнијих великаша на почетку овог периода је протосеаст, велики доместик и кесар Хреља, ктитор куле манастира Рила и Светог Архангела Михаила у Штипу.²³ Он је храм саградио *од основа* и украсио га свим *красотама црквеним* и снабдео га поседима и *умеђио и утесао* међе овим поседима.²⁴ Хреља је господарио великим простором и данас не можемо бити сигурни да ли је задужбину подигао на својој баштини или на поседима којима је управљао у име краља Душана.

Као последица великих освајања у време Стефана Душана, већи број властеле је стекао нове поседе и титуле. Последица тога је појава већег броја велможа, како појединаца тако и читавих породица (Бранковићи, Војиновићи, Мрњавчевићи). Истраживања историчара уметности и архитектуре показују видне разлике у задужбинама, што сведочи о материјалној моћи ктитора. Ту је такође видљиво раслојавање властеле на велможе, властелу и властеличиће, па се њихов социјални статус делимично огледа и кроз њихове задужбине. Највећи број грађевина опонаша владарске задужбине, у питању су грађевине развијеног уписаног крста са куполом. Такве су: Мушутите, Кучевиште, Свети Архангел Михаило у Штипу, Љуботен, Лесново, Псача, Заум и Конче.²⁵ Њихови ктитори су: казнац Јован Драгослав, *благверна* Марена, протосеаст Хреља, *госпођа* Даница, деспот Јован Оливер, властелин Влатко Паскачић, кесар Гргур Голубић и велики војвода Никола Стањевић.

На основу свега до сада реченог, није потребно посебно доказивати да су ови ктитори припадали слоју велможа (крупне властеле) и да су играли значајну улогу у српској држави. Овом списку велможа – ктитора треба

---

²¹ Ст. Новаковић, *Законски споменици*, 611 ; И. Ђорђевић, *Зидно сликарство српске властеле*, 14.

²² Исто, 16.

²³ Исто, 18.

²⁴ В. Korablev, *Actes de Chilandar II*, 458. О питању аутентичности ових исправа и о поседима види С. Ћирковић, *Хрељин поклон Хиландару*, ЗРВИ 21 (1982) 103 – 117.

²⁵ И. Ђорђевић, *Зидно сликарство српске властеле*, 31.

додати и севастократора и деспота Дејана, ктитора Архиљевице. Како се у Душановој повељи каже *доставерни и многољубими и свесрдачни брат царства ми*, севастократор Дејан сазидао је цркву у својој баштини и приложио јој села своја баштинска.²⁶ Јасно је да је севастократор Дејан припадао најужем кругу Душанових сарадника, био му је и рођак, а припадао је најкрупнијим велможама свога доба. У том погледу тек не треба посебно доказивати место и улогу ктитора Леснова деспота Јована Оливера.²⁷

Поред архитектуре, храмови велможа – ктитора истичу се и квалитетним сликарством, а у ктиторским композицијама показује се њихов друштвени положај кроз натпис, одећом и местом у сликарском програму.²⁸ У Карану (Брајан) и Добруну (Прибил) ктитори су жупани приказани у раскошној одећи као припадници највишег слоја властеле.²⁹ Такође, ктиторска композиција Ђорђа Остуже Пекпала у Дечанима, са црвеним плаштом и доколеницама, говори о његовом статусу и посебном угледу, а о томе сведочи и чињеница да му је дозвољено да учествује у осликавању владарске задужбине.³⁰

Најстарији властеоски портрети се налазе у Кучевишту *благверне* Марене, Радослава и Владиславе, а ктиторској композицији је прикључен и портрет ктиторкиног зета деспота Дејана Мањка, који се помиње 1333.године при уступању Стона и Пељешца. Овде чланови ктиторске породице не прилазе патрону цркве, већ владарском пару Душану и Јелени. Марена је сликана у пурпурној хаљини, а деспот Дејан у тамноцрвеној одећи украшеном лозицама и бисерима, а његова жена Владислава има круну на глави са бисерима, плашт и дугу хаљину.³¹ У питању су припадници најмоћнијег слоја српске властеле. На сличан начин, у раскошној одећи црвене боје, украшене бисерима, портретисани су и Влатко Паскачић и Владислава.³² Дакле, место у друштву и припадност слоју велможа истакнути су и приликом ктиторске делатности, као и блискост са владарском породицом.

Мање имућна властела и властеличићи подижу скромније једнобродне грађевине са куполом. То су: призренске цркве, Полошко,

---

²⁶ В. Алексић, *Два преписа потврдне хрисовуље цара Стефана Душана поводом оснивања манастира Ваведење пресвете Богородице, задужбине севастократора Дејана, у селу Архиљевици код Прешева*, ССА 12 (2013) 34.

²⁷ Види детаљно С. Мишић, *Оснивање Злетовске епископије*, Црквене студије 11, Ниш 2014, 285 – 291.

²⁸ И. Ђорђевић, *Зидно сликарство српске властеле*, 105.

²⁹ Исто, 111.

³⁰ Исто, 109.

³¹ Исто, 116.

³² Исто, 117.

Каран, Добрун и Свети Никола у Брвенику кнеза Дабисе. Међу њима се по фасадама издвајају Свети Спас у Призрену и Полошко, што указује на материјалне могућности ктитора.³³ Скромније од ових су цркве у Дићима, на Преспи, Иванкова у Штипу, тепчије Градислава у Трескавцу, у Црколезу и жупана Вукослава у Лешју.³⁴ Овде треба истаћи два изузетка: први је црква Светог Ђорђа чији је ктитор Јован Драгушин, син бугарског деспота Алдимира (Елтимира) и Марије рођене сестре Душанове мајке. Њихова породица је 1322.године дошла у Србију, а после освајања 1334.године Драгушин је добио поседе око Полошког на Црној реци. Без обзира на скромну задужбину, Драгушин по пореклу, везама са српским владарем, свакако припада кругу крупне властеле, о чему сведочи и чињеница да га Душан назива *братом царства*, што он и јесте.³⁵ Без обзира на друштвени углед, Драгушин као странац, за кратко време боравка у Србији није стекао и имовину адекватну његовом друштвеном положају. Другачији је пример жупана Вукослава у Петрусу. И он је подигао скромну задужбину у Лешју, на простору који је добио од цара Душана као *пустињу* коју треба населити, што је он успешно и учинио. О његовом друштвеном положају сведочи титула жупана и дужност властелина – крајишника, као и чињеница да га цар Урош (1360) назива *многoљубљеним и верним властелином*.³⁶ У питању је властелин – крајишник који свакако припада слоју крупне властеле, без обзира на скромност његове задужбине. Ово наводи на опрез, да се о статусу појединих властелина не сме судити само на основу величине и лепоте његовог ктиторског дела. Оно је свакако показатељ одређене моћи и угледа, али не мора бити пресудно у оцени тог статуса.

У смутним временима која су настала после смрти цара Душана (1355) долази до процеса уздизања нових велможа и до силаска са позорнице истакнутих појединаца, па и породица, из предходног времена. Ова тема је превише комплексна за овај рад, па ћемо се стога задржати на неким примерима и то само велможа који су потврђени као ктитори. Већ смо напоменули да се у ово време уздижу Војиновићи, Бранковићи и Мрњавчевићи. Прве две породице су и раније припадале кругу велможа, посебно то важи за војводу Војина и жупана и војводу Младена, који је вероватно потомак Вукана Немањића, па тиме и жупан принчевске крви. Њихови потомци, као и Мрњавчевићи, исказаће владарске амбиције, што је виши степен уздизања и показује реалну опасност која је претила слабом владару од моћних велможа.

---

³³ Исто, 31.

³⁴ Исто, 35.

³⁵ С. Марјановић Душанић – Т. Суботин Голубовић, *Повеља краља Стефана Душана о поклањању Хиландару цркве Светог Ђорђа и село Полошко*, ССА 6 (2007) 65 – 66.

³⁶ Р. Михаљчић, *Хрисовуља цара Уроша манастиру Хиландару*, ССА 4 (2005) 152, 153.

Поред ових процеса, истовремено се јављају и супротне појаве, па тако потомци једног од најмоћнијих велможа Душановог царства деспота Јована Оливера, нису успели да очувају ни моћ ни територију свога оца и полако су нестали из политичког живота. У овом погледу интересантна је судбина ктитора Светог Стефана у Кончи, великог војводе Николе Стањевића. Несумњиво моћан велможа, који је целу Кончанску област добио од цара Душана у баштину што сведочи о угледу и моћи, као и његова титула великог војводе која сведочи о ратничкој прошлости и значајној улози у Душановим освајањима. Њему је цар Урош 1366.године потврдио подчињавање цркве у Кончи са властелинством од преко 40 насеља, манастиру Хиландару. Цар га назива *братом* и истиче да је храм сазидао својим трудом и откупом у својој баштини.³⁷ Никола Стањевић је био сродник цара Уроша и остао му је веран, али је до 1366.године потиснут из политике, вероватно од Мрњавчевића, па се повукао из световног живота.³⁸ Његово повлачење је вероватно последица неслагања са савладарством које је успостављено 1365.године између цара Уроша и краља Вукашина. Никола Стањевић је сахрањен у својој цркви у Кончи. На овим територијама се после 1365. уздиже властела која подржава краља Вукашина и деспота Угљешу. Тако је у Речанима код Призрена непознати војвода подигао цркву Светог Ђорђа, а умро је 1370.године. Храм је основе сажетог уписаног крста са три травеја и куполом.³⁹ У питању је представник крупног племства краља Вукашина. Слично се може закључити и за кесара Новака, који је 1368/1369.године прзидао и осликао Брајанову цркву на Малом Граду на Преспанском језеру. У ктиторској композицији, у раскошној одећи приказани су ктитор, жена Кали, ћерка Марија и син Амиралис. У натпису се као њихов сизерен помиње само краљ Вукашин, а нема цара Уроша.⁴⁰ Кесар Новак је припадао најужем кругу велможа око краља Вукашина, који у ктиторској композицији није поштовао чак ни званично савладарство, што без Вукашинове дозволе тешко да је било могуће извести.

Са појавом обласних господара (после 1371) велможе се везују за нове господаре и представљају њихову главну подршку у остваривању владарских амбиција. Уздижу се нове породице и појединци, посебно међу рођацима обласних господара, а неке велможне породице досежу у наредном колену до веће моћи (Вукославићи). У Штипу се истиче војвода Дмитар, рођак господина Константина Драгаша и ктитор Вазнесења Христовог у

---

³⁷ ССА 1 (2002) 106 (С. Бојанин) ; И. Ђорђевић, *Зидно сликарство српске властеле*, 176.

³⁸ Р. Михаљчић, *Огледи о старом српском праву*, 66.

³⁹ И. Ђорђевић, *Зидно сликарство српске властеле*, 179 – 180 ; М. Шуица, *немирно доба српског средњег века*, Београд 2000, 151.

⁴⁰ Исто, 151 ; И. Ђорђевић, *Зидно сликарство српске властеле*, 177 – 178.

Штипу. Константин Драгаш га назива *веома вољеним сродником и братом*.⁴¹ Несумњиво да је војвода Дмитар велможа на коме је почивала власт Драгаша у Штипу и околини и да је био њихов близак сарадник.

Најзначајнију ктиторску делатност бележимо на простору земаља кнеза Лазара, као његову, тако и његове верне властеле. То је био одраз њиховог материјалног богатства, верског става и угледање на новог владара кнеза Лазара. У Лазарево време синови жупана Вукослава, војвода Цреп и Држман, повратили су своја баштинска и ктиторска права над очевом задужбином у Лешју, јер је Хиландар запустио храм и властелинство. Цреп Вукославић је снабдео храм свим потребама и обновио властелинство.⁴² Из овога видимо да је ктитор, уз помоћ суда, могао да поврати контролу над наследном задужбином, у случају када је црква (у овом случају Хиландар) којој је задужбина приложена, показала немар у управљању и газдовању, како храмом тако и имовином задужбине.

У доба кнеза Лазара као ктитори истичу се његови рођаци и најближи сарадници – велможна господа кнежева. У том погледу посебно се истиче Нова Павлица задужбина кнежеве сестре Драгане и њених синова Стефана и Лазара Мусића. Они спадају у најмоћније велможе Лазареве државе, а у Новој Павлици Стефан Мусић је сликан у одежди украшеној двоглавим орловима и аздијама.⁴³ У ово доба своје задужбине подижу и војводе Никола Зојић и Обрад Драгослалић. Занимљива је судбина задужбине војводе Обрада Драгослалића. Он је у ибарском селу Кукњу подигао цркву Ваведења Богородичиног, на својој баштини, и обдарио је поседима, а о томе му је повељу издао кнез Лазар. Војвода Обрад се после Косовског боја (1389) *изневерио* Лазаревим наследницима, па су му они одузели баштину заједно са црквом и дали је у пронију. На интервенцију хиландарских монаха кнез Стефан Лазаревић је Обрадову задужбину са поседима приложио Хиландару.⁴⁴ Дакле, ктиторија се као и свака друга баштина одузимала једино због невере. Обрад Драгослалић је припадао старој властеоској породици из околине Брвеника. Судећи по титули припадао је истакнутој властели кнеза Лазара. Жупа Брвеник је била у *држави* Мусића, али није јасан његов однос према њима.

Овде морамо посебно издвојити ктитора манастира Дренча, монаха Доротеја са сином монахом Данилом. Личност ктитора и данас остаје

---

⁴¹ Ж. Вујошевић, *Повеља господина Константина Драгаша Хиландару о поклонима војводе Дмитра*, ССА 9 (2010) 116 – 117.

⁴² М. Благојевић, *Манастирски поседи крушевачког краја*, Крушевац кроз векове, Крушевац 1972, 25 – 48.

⁴³ М. Шуица, *Немирно доба*, 152.

⁴⁴ М. Шуица, *Повеља кнеза Стефана Лазаревића којом се Хиландару прилаже црква Ваведења Богородичиног у Ибру*, ССА 3 (2004) 107 – 123.

загонетна, али судећи по храму и поседима ради се о бившем велможи изузетних материјалних могућности. Када се дода томе и чињеница да је пре замонашења био *велики деспот српски*, онда нема сумње да је реч о најмоћнијем великашу у Расини у време цара Уроша и кнеза Лазара.⁴⁵ Случај Дренче је још по нечему интересантан. Наиме, сви ктитори великаши, без обзира на друштвени положај и моћ, траже потврду свог ктиторства и прилога кроз владареву потврдну повељу. То чине и деспоти, севастократори, кесари, велике војводе и велики кнежеви, а за њима и сви остали, од времена краља Милутина, па до цара Уроша. Једино у случају Дренче ктитор, и то као монах, издаје сам повељу (1382) и тражи само потврду црквеног сабора у Жичи. У том тренутку то је било могуће само уз Лазареву сагласност која је била дата само из великог поштовања према личности и заслугама великог деспота у прошлим временима. Ако се једног дана расветли Доротејева личност много тога ће постати јасније у процесу Лазаревог уздизања до владарске моћи.

После боја на Косову, због сталног притиска Турака (1389 – 1402) српска властела тражи и осигурава прибежиште у светогорским манастирима. За властелу Лазаревића посебно је био привлачан манастир Светог Пантелејмона због доминантног утицаја Вука Бранковића у Хиландару. У том погледу посебно је занимљива повеља Лазаревића Светом Пантелејмону из 1395. године. Властелинство овог манастира је, добрим делом, формирано даривањима кнеза Лазара, а затим Лазаревића и њихове властеле.⁴⁶ Још при даривањима кнеза Лазара (1380/1381), њему се прикључила и породица Мусић, најмоћније велможе и блиски кнежеви рођаци.⁴⁷ Повеља из 1395. године је за нашу тему посебно интересантна, јер после даривања владарске породице, следе прилози њихове властеле, која својим редоследом и величином прилога открива свој социјални статус. На првом месту се налази војвода Никола Зојић, господар Рудника, са супругом Видославом рођаком Лазаревића. Он прилаже своју ктиторску цркву Светог Николе у Сребреници и саму Сребреницу са свим селима.⁴⁸ За њим се наводи војвода Михаил који прилаже Хлапову пољану, па војвода Новак Белоцрквић са Видосавом са црквом Светог Јована Претече у Црколезу са селима и село

---

⁴⁵ Ст. Новаковић, *Законски споменици*, 761 – 764.

⁴⁶ О властелинству види Д. Јечменица, *Поседи светогорског манастира Светог Пантелејмона у Моравској Србији*, Власт и моћ – властела Моравске Србије од 1365. до 1402. године, ур. С. Мишић, Крушевац 2014, 183 – 206.

⁴⁷ Исто, 191, 192 ; С. Милојевић, *Мусићи*, ИЧ 33 (1986) 5 – 36.

⁴⁸ Архимандрит Леонид, *Стара српска писма из риског манастира Светог Пантелејмона у Светој Гори*, Гласник СУД 24 (1868) 271 – 283.

Бисерку у Топлици.⁴⁹ По поседима, ктиторству и титулама они су најмоћнији великаши (велможе) кнеза Стефана Лазаревића 1395. године. За њима се наводи један од најважнијих људи на владаревом двору – логотет Лука који прилаже Матер Божију у Драгобиљи. Следећа три приложника прилажу своја села и у питању је обична властела, која свакако није ни близу социјалном статусу предходне четворце, а посебно војводама Николи Зојићу и Новаку Белоцрквићу.

У доба Деспотовине (1402 – 1459) и даље велможе подижу своје храмове као израз побожности и угледања на свог владара. Ово се посебно односи на период владавине деспота Стефана Лазаревића (1402 – 1427). Манастир Свете Богородице Пречисте у селу Радешину на Морави подигао је деспотов војвода Радослав Михаљевић. Он је нашао једног преписивача да за њега ради у Београду, а затим га је послао у Радешину у *дане деспота Стефана*.⁵⁰ Војвода Радослав је био један од најмоћнијих велможа деспота Стефана, а срећемо га у Сребреници и Новом Брду, сређивао је и спорове са Дубровчанима.⁵¹ Он је своју позицију задржао и код деспота Ђурђа Вуковића, на повељи Дубровчанима из 1428. године он се наводи као први милосник.⁵² Носио је титулу великог војводе, а умро је 4. јануара 1436. године.⁵³ На жалост данас нема никаквог трага његовој задужбини.

Други занимљив великаш из овога доба је протовестијар Богдан, који је ову дужност вршио и код деспота Стефана и код деспота Ђурђа. Имао је и поседе у Банату које му је даровао угарски краљ Жигмунд. Повукао се из службе, или је умро, после 1428, а пре 1435. године, када је протовестијар Родоп. Богдан је своју задужбину манастир Каленић завршио у другој деценији 15. века. На ктиторској фресци модел цркве заједно држе ктитор и деспот Стефан, чиме се истиче хијерархијска дисциплина у ктиторском праву.⁵⁴ То је посебан однос ктитора према владару захваљујући коме је стекао друштвени статус и имања. И то је основна разлика у односу на ранија времена. Док су у доба Немањића и кнеза Лазара велможе – ктитори, прво моћни баштеници, а тек потом носиоци високих титула, деспотове велможе углавном нису високородни, а ни принчевске крви, а имања и моћ

---

⁴⁹ Исто, 271 – 283. О овим војводама види М. Шуица, *Завера властеле против кнеза Стефана Лазаревића 1398. године*, ИГ 1 – 2 (1997) 7 – 24 ; Исто, *Властела кнеза Стефана Лазаревића (1389 – 1402)*, Годишњак за друштвену историју 11 – 1 (2004) 7 – 29.

⁵⁰ Љ. Стојановић, *Стари српски записи и натписи* 1, 244 ; Г. Бабић, *Друштвени положај ктитора у Деспотовини*, Моравска школа и њено доба, ур. В. Ј. Ђурић, Београд 1972, 143 – 154.

⁵¹ М. Динић, *За историју рударства* 1, Београд 1955, 65 ; 2, Београд 1962, 54.

⁵² Ст. Новаковић, *Законски споменици*, 236.

⁵³ Љ. Стојановић, *Стари српски родослови и летописи*, Београд 1927, 230.

⁵⁴ С. Радојчић, *Манастир Каленић*, Београд 1964, IV.

стичу углавном кроз службу своме владару. У том погледу још је речитија ктиторска композиција у Руденици, где ктитори Вукашин и Вукослава показују на своју задужбину у деспотовим рукама. Ова композиција истиче подређеност ктитора деспоту Стефану Лазаревићу.⁵⁵

Стефану Лазаревићу свој успон је дуговао и велики челник Радич Поступовић. По богатству и утицају био је најмоћнији велможа свога доба. Имао је поседе у Браничеву, Некудимској власти, Лепеници, Крушевцу, Горњој Морави, у и око Рудника, Мачви, околини Купинова, а добио је и манастир Враћевшницу са властелинством од пет села.⁵⁶ Велики челник Радич сазидао је манастир Благовештења на речици Грабовничници са селима у Горњој Расини, близу Козника. Његово ктиторство, као и све његове поседе потврдила су му оба деспота. Међутим, његова главна задужбина је манастир Кастамонит на Светој Гори, у који се после 1435.године повукао, обзиром да није имао наследнике. Он је овде био *други* ктитор, а манастир је обновио 1430 – 1433.године, када му је издао и типик.⁵⁷ Будући без дирекних наследника моћ Радичеве породице се угасила са његовим нестанком са политичке позорнице. Несигурна времена и све јачи притисак Турака, разарали су српско средњовековно друштво, посебно владајућу класу. Властела и крупна и ситна је губила своје поседе у Србији, а делом је стицала нове у Угарској где су настављали борбу против Турака. Ктиторство, са доласком Турака, прелази у руке влашких кнезова, који у другој половини 15. и почетком 16.века подижу или обнављају неке од значајних цркава (Заступ, Житомислић, Добриловина, Лопушња, Крепичевац).

---

⁵⁵ Љ. Стојановић, *Стари српски записи и натписи* 3, бр. 5968 – 5969 и 5129 ; Г. Бабић, *Друштвени положај ктитора у Деспотовини*, 148.

⁵⁶ Ст. Новаковић, *Законски споменици*, 333 – 335.

⁵⁷ Г. Бабић, *Друштвени положај ктитора у Деспотовини*, 151 – 152.

Siniša MIŠIĆ, Ph.D

Full Professor

Department of History, University of Belgrade, Faculty of Philosophy

THE GREAT NOBLEMEN (*VELMOŽE*) AND THE FOUNDERS RIGHTS OF THE NEMANJIĆ AND LAZAREVIĆ DYNASTIES

Summary

The founders right belonged to the group of royal rights, which they passed on to their relatives, as well. Thus, the great *župan* (perfect) Stefan Nemanja extended that right to his brothers, regional lords (*oblasni gospodari*). Over time, this right was acquired by all hereditary *župans*, both those of princely origin and those who acquired this title by birth. These patronage rights should not be equated with the right of the noblemen to build hereditary churches, with the permission of the ruler, on their hereditary estates. From the time of King Milutin, and especially from the time of King and Tsar Dušan, the patronage spread among the nobles, especially among the *velmože* (highest rank of the Serbian medieval noblemen) who followed the example of their ruler. Their endowments were raised as imitation of the endowments of Nemanjić, and they did not lag far behind them in size and beauty. The first such endowment was the monastery of Lesnovo founded by Despot Jovan Oliver.

The patronage of rulers and nobles continued even in the time of the time of the regional lords. The greatest activity was shown by Prince Lazar and his nobles. This policy continued during Lazarević's time. In the time of Prince Lazar, the nobles also participated in raising endowments, as well as in the time of Nemanjić (Obrad Dragoslalić, Nikola Zojić, Novak Belockrkvić). In the time of Despot Stefan Lazarević, the founders were mostly his people of trust, those whom he raised to the highest functions and titles (Radič Postupović). Through the careful analysis of the founder's rights, can be seen of a special social layer within the ruling class, and those are *velmože* - the great nobles, as the richest and most capable part of that class.

Key words: *Great Noblemen, princes, temple, founders, Middle Ages, Nemanjić Dynasty, Lazarević Dynastys.*

Др Ема МИЉКОВИЋ*

94:061.27(497.11-89)"14/15"

271.222(497.11)-523.4/.6:061.27"14/15"

КТИТОРСКА ДЕЛАТНОСТ У ДРУГОЈ ПОЛОВИНИ 15. И ПРВОЈ ПОЛОВИНИ 16. ВЕКА

Апстракт: Са губитком самосталности српских средњовековних држава и падом под османску власт, српско друштво је доживело крупне структуралне промене. Већина припадника крупне српске властеле напушта своје поседе који су се нашли у оквирима османске државе и одлазе већином у Угарску или Јужну Италију. Поједини припадници ситне властеле остају и прихватају службу у османској војсци. Реструктурирање друштва довело је до стварања нове српске „елите“, коју у првом реду чине влашке старешине кнезови и примићури, који су као институција преузети из средњег века, али су уклопљени у османски војни и административни систем. Како они постају најзначајнија друштвена група међу Србима под османском влашћу, из њихових редова се јављају ктитори цркава и манастира. Најпознатији манастири чији су ктитори влашки кнезови су манастир Заслоп у Помимљу, чији је ктитор био кнез Ђурађ Вранеш, манастир Житомислић чији је ктитор био кнез Милисав Милорадовић или црква у Требињу, чији је ктитор био кнез Радоје Храбренић.

Кључне речи: *Ктиторска делатност, Српски Православни Манастири, Османска власт, Влашко становништво, Друга половина 15. века, Прва половина 16. века.*

Османским освајањем српских земаља, Пећка патријаршија, иако подведена под систем османске власти, била је главни носилац очувања вере, народне традиције и осећања етничке припадности српском народу.

Након пада Смедерева, за време патријарха Арсенија II (1457-1463), османска држава признала је Пећку патријаршију и наметнула јој данак. Ранији историчари (Иларион Руварац, Константин Јиречек, Радослав Грујић)¹ били су готово једнодушни у мишљењу да је након смрти Арсенија II, пећки трон запустео, те да је српска црква потпала под јурисдикцију

---

* Редовни професор, Катедра за оријенталистику, Универзитет у Београду, Филолошки факултет, ema.miljkovic@fil.bg.ac.rs

¹ Преглед ставова старије историографије дао је Бранислав Ђурђев у делу *Uloga crkve u starijoj istoriji srpskog naroda*, Sarajevo: Svjetlost, 1964, 104.

Охридске архиепископије.² Опрезнији став налази се у делима Љубомира Стојановића, који сматра да је и после пада Српске деспотовине било представника Српске православне цркве који нису били потчињени Охридској архиепископији, и Јована Радоњића, који тврди да српска црква није у целини изгубила своју самосталност после смрти Арсенија II.³

Бранислав Ђурђев је изнео свој став, који је прихваћен у новијој историографији, да су Османлије по заузимању Српске деспотовине признали српску цркву "онакву какву су је затекли". Извесно је да су јужне епархије, које су до тада биле под надлежношћу Пећке патријаршије 1455. године припојене Охридској архиепископији, док су под јурисдикцијом самосталне српске цркве у то време биле северна Србија (Смедеревски санџак), Босна и Херцеговине и Црна Гора.⁴ Иако се не сме олако одбацити могућност да ће евентуално проналажење неког оригиналног документа османске провинцијације бацити више светлости на питање деловања Пећке патријаршије у периоду до 1557. године, као посредан доказ њеног постојања и уважавања од стране османске власти њене активне верске улоге у српском народу могу се узети, како наводи Бранислав Ђурђев, тужбе босанских фратара из манастира Фојнице, да им српски патријарх намеће дажбине, због чега су издати фермани којима се то забрањује.⁵ Чињеница је да Пећки поменици после Арсенија II не спомињу ни једног српског архиепископа или патријарха пре Макарија, али то се може објаснити тиме што се сама Пећ налазила под јурисдикцијом Охридске архиепископије, а охридски архиепископи су се сматрали старешинама епархија у српским земљама. У записима из 1508. и 1509. године помиње се архиепископ Јован који влада црквама, тј. „седи на престољу св. Саве“.⁶

---

² Детаљније о овом питању: Е. Миљковић – Бојанић, *Смедеревски санџак 1476-1560. Земља. Насеља. Становништво*, Београд: Службени гласник, 2004, 1-355.

³ Љ. Стојановић, *Српска црква у међувремену од патријарха Арсенија II до Макарија око 1459-63. до 1557. г.*, Глас CVI, Београд 1923, 123; Ј. Радоњић, *Римска курија и јужнословенске земље од XVI до XIX века*, Београд: САН, 1950, 7-8.

⁴ В. Ђурђев, *Улога цркве и старијој историји српског народа*, 111-112.

⁵ Исто, 98. Сачуван је и ферман Бајезита II од 17. августа 1498. године, издат на притужбе становника Новог Брда и Сребрнице да су „патријарски и митрополити узели њиховим свештеницима новац, што до сада није било уобичајено“. Ферманом се наређује да се то питање истражи и да се врати на пређашње стање. Међутим, у овом ферману нема изразитог помена *српског патријарха*, те Ванчо Бошков, који је и објавио ова документа, сматра да ту може бити реч о представницима Охридске архиепископије, дакле грчке цркве. (В. Бошков, *Турски документи о односу католичке и православне цркве у БиХ и Далмацији XV-XVII века*, Споменик САНУ СXXXI, Одељење историјских наука 7, Београд 1992, стр. 8, (превод документа стр. 13).

⁶ В. Ђурђев, *Улога цркве и старијој историји српског народа*, 106; Е. Миљковић-Бојанић, *Смедеревски санџак*, 274.

Однос централне власти према свим конфесијама у Царству, па и према Пећкој патријаршији, мора се посматрати у ширем контексту политичких прилика и државних интереса, јер успостављање устројства црква у Османском царству било је пре свега политичко, а не правно питање. Тако и настојања Грка да успоставе и учврсте своју власт над свим православним црквама у Османском царству најјасније се испољавају за време владавине великог везира грчког порекла Ибрахим-паше, који је на тој функцији био дуже од једне деценије, од 1523-1536. године. Српска црква је настојала да се супростави успостављању апсолутне превласти Охридске архиепископије и преко ње Цариградске патријаршије.⁷ Наиме у другој половини 15. и у првој половини 16. века, када је грчка доминација превасходно фискална, а у много мањој мери духовна, Српска православна црква показала је велику снагу и виталност.⁸

Са губитком самосталности српских средњовековних држава и падом под османску власт, није дошло до промена само у оквиру црквене организације. Српско друштво у целини је доживело крупне структуралне промене. Већина припадника крупне српске властеле напушта своје поседе који су се нашли у оквирима османске државе и одлазе већином у Угарску или Јужну Италију. Поједини припадници ситне властеле остају и прихватају службу у османској војсци. Реструктурирање друштва довело је до стварања нове српске „елите“, коју у првом реду чине влашке старешине кнезови и примићури, који су као институција преузети из средњег века, али су уклопљени у османски војни и административни систем. Како они постају најзначајнија друштвена група међу Србима под османском влашћу, из њихових редова се јављају ктитори црква и манастира.

Најпознатији манастири чији су ктитори влашки кнезови су манастир Заслоп у Помимљу, чији је ктитор био кнез Ђурађ Вранеш, манастир Житомислић чији је ктитор био кнез Милисав Милорадовић или црква у Требињу, чији је ктитор био кнез Радоје Храбрен.

У случају појединих припадника српске средњовековне властеле попут војводе Петра, као и Вукића Влађевића, долази до претварање раније

---

⁷ Уосталом, и сви српски великаши који су остали на територији под османском влашћу морали су бити лојални султану и без поговора извршавати његова наређења. Тако се понашала и султанија Мара, која је била побожна и одана православљу, али ништа није предузела, или није могла да предузме, да заштити интересе Српске православне цркве. Она се, наиме, у неколико махова ангажовала око избора цариградског патријарха, помагала је и светогорске манастире, али нема података да је пружала подршку српским епископима, митрополитима и патријарсима, већ је њено понашање било усклађено са званичном османском политиком. Детаљније о томе: М. Благојевић, Д. Медаковић, *Историја српске државности*, Нови Сад 2000, 304.

⁸ Историја српског народа (=ИСН) III/2, Београд 1993, 21-21 (Р. Самарџић).

стечених баштинских земаља у тимаре, и само привремено, у функцији учвршћивања османске власти у Хумској земљи, да би већ седамдесетих година 15. века дошло до промена у односу османских власти према оним припадницима српске властеле који су остали на својим ранијим земљама. Без обзира на чињеницу да је војвода Петар и даље уживао значајно место у османском управном апарату, мишљења смо да је смањење његових прихода било у функцији „самоиницијативног“ преласка на ислам, било самог војводе Петра, било неког од чланова његове најуже породице.⁹

Да је управо то био једини начин за одржање имање и статуса упућују примери појединих виђенијих Срба, хронолошки и географски блиских војводи Петру. Најпознатији је свакако случај кнеза Херака Вранеша¹⁰, из влашке нахије Љубовића, који је 1468. године уживао тимар у нахији Милешево, са приходом од 2.865 акчи¹¹, да би на предлог санџак-бега 1470. године, свакако као награда за верност и исправност у служби, његовом тимару била додељена још два села у нахији Благај, која су раније улазила у састав тимара извесног Ђураша син Љубоја. На основу дефтерске маргиналије, може се закључити да поменути Ђураш није био лојалан османским властима, те му је тимар одузет. Тај тимар се састојао од 2 села и доносио приход од 1.505 акчи, тако да је са тим увећањем тимар Херака Вранеша доносио приход од 4.370 акчи.¹²

Иако недуго затим кнез Херак губи свој тимар јер се није одазвао у поход против Узун Хасана покренут 1473. године, већ у наредним годинама бележи се његов поновини успон као османског тимарника, што свакако значи да је био човек од изузетног значаја за османске власти, што најречитије потврђује берат из октобра 1476. године, којим му се на управу дају Требиње и Попово,¹³ али и тимар (по висини прихода спада у категорију зеамета) у нахији Дабар, који је доносио приход од чак 28.970 акчи, што је свакако највећи тимариотски приход забележен у познатим изворима једном хришћану спахији.¹⁴ У овом истом попису, чак и у оквирима његовог тимара,

---

⁹ Е. Миљковић, “Who was rich and who was poor? Creation of the new Serbian “elite” in the Serbian 15th century society”, *Belgrade Historical Review* 2 (2011), 129-142.

¹⁰ Детаљније о кнезу Хераку: Ђ. Тошић, *О влашкој скупини Вранеша у нахији Љубовића*, Милешевски записи 2 (1996), 101-115.

¹¹ *Sumarni popis sandžaka Bosna iz 1468/69. godine* /, дешифрирао и са османско-турског језика превео, научно обрадио и за штампу приредио Ahmed S. Aličić, Mostar: Islamski kulturni centar, 2008, 125.

¹² А. Аличић, *Sumarni popis sandžaka Bosna*, 149-150.

¹³ N. Filipović, “Vlasi i uspostava timarskog sistema u Hercegovini”, u: isti, *Osmanski feudalizam u Bosni i Hercegovini*, Sarajevo: ArmisPrint (2007), 451.

¹⁴ У Смедеревском санџаку у попису из 1476. године убележен је тимар Малуге, сина Николе, врховног кнеза смедеревских влаха. Његов приход је износио 10.500 акчи, дакле

убележен је и велики чифлук кнеза Херака, па се може претпоставити да је тај чифлук он задржао и у периоду од 1473. када му је одузет првобитни до 1477. године када му је додељен нови, знатно већи тимар.¹⁵

Иако је успон кнеза Херака Вранеша свакако доказ његове сналажљивости, али и лојалности османској управи, није занемарива ни чињеница да је млађи син овог влашког старешине, вероватно још у раном детињству, одведен у Цариград, где је добио име Ибрахим, започињући свој успон лествицама османске хијерархије. Старији Хераков син, Ђорђе, јавља се у првим деценијама 16. века као ктитор манастира Заступ, у нахији Љубовиђа.¹⁶

Овим нису исцрпени примери исламизације међу влашким старешинама. Наведени пример служи само као илустрација једног прихваћеног обрасца деловања, у коме су се нашли влашки прваци у другој половини 15. и првим деценијама 16. века. Свакако да ситуација у Херцеговини има своје специфичности, јер Османлије ту затичу бројне и веома утицајне влашке скупине, док су они на неке друге територије, као што је Смедеревски санџак, на пример, насељени услед воље нове власти, те су прецизно договарани како правци, тако и услови колонизације, па је и степен исламизације, али и интеграције влашких старешина у органе власти знатно нижи.

Несумњиво је да су угледне породице, као што су Милорадовићи Храбрени, али и неке друге, играли веома значајну улогу у Херцеговачком санџаку у првом веку османске владавине, не само у бржем и лакшем успостављању османске власти, већ и у амортизацији силине ударца, коју су османска освајања несумњиво носила са собом. Представљајући својеврсну брану између влашких маса с једне и османске власти с друге стране, они су својим деловањем српском народу на овим просторима олакшали прихватање неминовног, док су својом ктиторском делатношћу освежавали духовност, неопходну за одржање националне самосвести и идентитет.¹⁷

Веома је значајно питање да ли су у првом веку по османском освајању Србије, на њеној територији могле да се подижу нове цркве и манастири, као и питање обнављања старих и урушених културних грађевина. Већ помињани немачки османиста Бинсвангер истиче да су се познаваоци

знатно мање него наведени приход са тимара кнеза Херака. Детаљније о Малуги и његовом тимару: Е. Миљковић – Бојанић, *Смедеревски санџак 1476-1560*, 237-238.

¹⁵ А. Аличић, *Поименични попис санџака вилајета Херцеговина*, Сарајево: Оријентални институт (1985), 331-364.

¹⁶ Ђ. Тошић, *О влашкој скупини Вранеша*, 112.

¹⁷ Е. Миљковић, "Милорадовићи – Храбрени као османске спахије у другој половини 15. века", Зборник радова са научног скупа „Породице Владисавић и Милорадовић“, Гацко 2011, 237-246.

исламског права слагали у томе да немуслиманима треба забранити изградњу црква уколико оне нису постојале у периоду пре османског освајања. За ова питања прворазредни извор представљају *фетве* – правна мишљења и одговори на одређено религиозно-правно питање, које издају *муфтије*. У неколико *фетви шејхулислама* Али Ефендије и Абдулах Ефендије, с краја XVI и из прве половине XVII века, наводи да је градња нове цркве дозвољена, и то у ретким случајевима, и то само у областима у којима уопште не живе муслимани. У случају када је једна црква већ претворена у *џамију*, она се више не сме користити као црква. *Фетвама* је предвиђено и дозвољено протеривање немуслимана из оних *махала* у којима живе измешани са муслиманима, ако почне да опада посета *џамији*, а дозвољава им се да остану у *махали* у којој се гради нова исламска богомоља.¹⁸

Има примера градње нових манастира на просторима бивше српске деспотовине, као што је манастир Сретења у Овчарско-кабларској клисури, који никако не може бити старији од друге половине 16. века или манастира св. Арханђела код села Туњевац у нахији Лепеница. По сачуваном натпису на улазним вратима ове цркве претпоставља се да је грађена 1533. године, мада није сасвим искључено да је на том месту постојао култни објекат и раније. Прва црква у манастиру Боговађа крај Лајковца сазидана је 1545. године трудом јеромонаха Мардарија, а њен ктитор био је кнез Петар Велимировић. Претпоставља се да од XVI века није старији ни манастир Јовање у Овчарско-Кабларској клисури.¹⁹

Дозвољена је била обнова црква и манастира страдалих услед пожара, земљотреса или старости, али су за добијање неопходне дозволе морали да се испуне одређени услови: да у околини уопште не станују муслимани и да се црква не налази између две *џамије*.²⁰

Карактеристично је да хришћанске цркве у Османском царству нису биле предмет државног законодавства. Наиме, о тој материји *кануна* нема, већ су једини законски документи дефтери црквене канцеларије и берати.²¹

„Сачувани портрети ктитора настали у првим деценијама по обнови Пећке патријаршије, показују, поред осталог и њихову сталешку припадност. У Пећи, Будисавцима, Николи Дебарском и Пиви ктитори су патријарси и митрополити. У Морачи, Тројици Пљеваљској, Ломници и Озрену то су

---

¹⁸ О. Зиројевић, *Звоник у сенци минарета*, Социјална структура српских градских насеља (XII-XVIII век), Одељење за историју Филозофског факултета Универзитета у Београду, Народни музеј Смедерево, 1992, 164.

¹⁹ О. Зиројевић, *Цркве и манастири на подручју Пећке патријаршије до 1683*, Београд: Просвета (1984), 55-56.

²⁰ О. Зиројевић, *Звоник у сенци минарета*, 165.

²¹ Р. Тричковић, *Српска црква средином XVII века*, Глас СССХХ, Одељење историјских наука, књ. 2, Београд 1980, 75.

игумани, односно монаси. У Тројици Пљеваљској и Житомислићу – хришћани спахије; у Морачи, Пиви и Дивљу – племенски кнежеви и у Тројици Пљеваљској занатлије. У многим сеоским црквама имена оних који су било каквим прилогом потпомогли њихово грађење или исликавање брижљиво су исписана по зидовима. У натпису цркве у селу Штрпце, код Призрена, уписана су по имену, деветорица ктитора, на челу са попом Павлом. Исто толико парохијана се удружило да би се обновио живопис у цркви села Божице код Цариброда“.²²

Заступ манастир у близини Бијелог Поља са две цркве: светог Николе и арханђела Михајла. Најстарији записи о манастиру датирају из 1537. године (преписивачка делатност овог манастира старија је од Никољске). Не зна се када је манастир опустео. Године 1726. био је пуст и тада су његове књиге пренете у Никољац (где се и данас чувају).²³

Манастир Житомислић код Мостара са црквом посвећеном Благовештењу, потиче из 15. века, је извесно црква средњовековне властоске породице Храбрена. Дозвола за обнову издата је 1566. године; дао ју је невесињски кадија а на њеном дограђивању радило се још и 1602-1603. године. Ктитор је био Милисав из породице Храбрена-Милорадовића, која се низ година бринула о манастиру. Храм је живописан 1609. године, у време игумана Саве. После 1613. године са цркве је скинута купола. Манастир одржава везе и са Хиландаром. Године 1676. израђене су царске двери у резбарији, највећа и најлепша манастирска драгоценост. У Другом светском рату манастир је опљачкан, а његови конаци спаљени.²⁴

Један број цркава и манастира наводи се као активан и у турским пописима, што посебно сведочи о насељености ових крајева православним хришћанским становништвом. У попису из 1455. године наведени су у Црној Реци манастири Врело и Луково уз село Луково са по четири духовника, затим Лозница са два духовника, која се налази југоисточно од Кривог Вира, као и манастир Лопузна „Лопушња“, такође са два духовника. Ови манастири су се налазили на простору атара данашњих села Криви Вир и Луково, а у пописима 1531-1533. године помиње се и манастир Крепичевац у близини Латинског града у клисури Радомањске реке, у атару данашњег села Јабланица. Као покретач изградње ових храмова налази се поп Никодим Грчић, који је у ове крајеве дошао по други пут 1375. године, а новчано су га помагали кнез Лазар и влашки војвода Радул Први (1377-1385).²⁵ Овом приликом биће наведен пример манастира Лопушња, чији је живопис јако

---

²² О. Зиројевић, *Цркве и манастири на подручју Пећке патријаршије*, 34.

²³ Исто, 107.

²⁴ Исто, 105.

²⁵ С. Мишић, Г. Бојковић, *Средњоековни манастири и цркве Црне Реке*, Пожаревац: Народни музеј, 2018, 78-79.

био изгледео још почетком двадесетог века, а ктиторски натпис је био још добро очуван. Из натписа сазнајемо да су цркву подигли војвода Радул, господар угаро-влашких земаља и велики паркалаб жупан Гергина 1501. године, при игумани Геласију. Црква је живописана 1510. године трудом кнеза Богоја, жене Маре и њихове деце, а игуман је био јеромонах Теодор. На западном зиду десно од улаза насликан је кнез Богоје и вероватно његова жена Мара. Војвода Радул и кнез Богоје су приказани један наспрам другоме, у северозападном углу храма и између себе држе модел цркве. Остали учесници поворке повезани су са ктиторима у једниствену целину. Необичан вид ктиторске композиције био је последица потребе да се на два зида распореди скупина фигура, тако да су војвода Радул и жена му смештени на северни, а Богоје и његово подружје на западни зид.²⁶

Манастир св. Тројице код Пљеваља свакако датира бар као мирска црква из времена пре турских освајања. Први помен манастира је из 1537. године, што значи да је најкасније до то године обновљен, што јасно указује на чињеницу да су манастири обнављани и током запустелости српског патријаршијског престола, у периоду пре обнове 1557. године. Ктитор Висарион (заједно са братом и сином) био је и његов први игуман. Пет деценија касније, обновили су га опет чланови једне породице, међу њима био је и спахија Војин. Манастир Св. Тројице код Пљеваља убележен је у турском попису из 1572. године.²⁷ 196.

Иако манастир св. Тројице представља једно од ретких монашких средишта Српске православне цркве о чијој се прошлости сразмерно доста зна, није сачуван ниједан историјски извор помоћу којег би било могуће прецизирати датум његовог оснивања.²⁸

Први писани помен о манастиру сеже у четврту деценију XVI века, али то не мора бити и сасвим извесно и није датум када је основан. Имајући у виду чињеницу да османска власт, која се до поменутог периода у Херцеговини потпуно учврстила, није дозвољавала изградњу нових хришћанских богомоља, већ само обнову постојећих²⁹, могло би се претпоставити да је манастир св. Тројице изграђен на темељима мирске цркве или монашког средишта основаног пре 1465. године. Историјске истине ради, ипак се мора напоменути да је поменута забрана османских власти у појединим

---

²⁶ Исто, 106.

²⁷ О. Зиројевић, *Цркве и манастири Пећке патријаршије*, 195-196.

²⁸ С. Петковић, *Манастир Света Тројица код Пљеваља*, Београд 1974: Филозофски факултет, 1974, 14.

²⁹ Детаљније о османској политици према хришћанима: Зиројевић, *Цркве и манастири*, 17-33; Е. Миљковић, *Верски односи у пљеваљском крају у првом веку османске власти*, Гласник Завичајног музеја Пљевља бр. 3 (2002), 63-73; В. Ђурђев, *Uloga crkve u starijoj istoriji srpskog naroda*, 90-104.

случајевима бивала пренебегнута, али су такви поступци најстрожије санкционисани, чак и смртном казном, како сведоче поједине кануннаме из прве половине XVI века. У кануннама за санџак Босну из 1542. године изричито се захтева да се цркве у местима у којима нису постојале "од неверничког времена", поруше, те да се "они невјерници и попови, који у њима боравећи, уходе стање и дојављују у невјерничке земље нека се казне строго и нека се казне тешким тјелесним казнама". Одредбама ове кануннаме даље је предвиђено да се поруше "крстови који су постављени на путевима и нека се не допушта да их убудуће постављају". Ако се неко, пак, буде оглушио о ову одредбу такође ће бити кажњен тешким телесним казнама, а казне су предвиђене и за кадије на територији чијег кадилука се тако нешто догоди, а он то не забрани и не спречи.³⁰

Дозволе за изградњу православних, и уопште хришћанских цркава у Царству су ретке, и више представљају изузетак него правило. Чак и кад су издаване, веома се водило рачуна да то буде у областима где готово и нема муслиманског живља, поново водећи на тај начин рачуна о верским осећањима муслимана, који би близину православног верског центра сматрали као угрожавања свог права на исповедање вере.³¹

Иако тридесетих година XVI века Пљевља још увек нису административни центар Херцеговачког санџака, етничка структура овог трга насељеног 1476. године искључиво српским православним становништвом, двадесетих година XVI века почиње да се мења, досељавањем муслиманског становништва, привучено повољним изгледима за бављење трговином. Стога се вероватнијим и прихватљивијим чини датовање заснивања манастира у године које претходе османском освајању Херцеговине, дакле пре 1465. године.³²

Озбиљан удар на обновљену Пећку патријаршију представља мера коју доноси султан Селим II (1566-1574), а која се назива „откупом цркава и манастира“. Ова мера је, извесно, примењивана на територији читаве Румелије (назив којим се уобичајено дефинишу европске територије Османског царства), седамдесетих година XVI века, мада има података да су се поједини манастири „откупљивали“ и деценију касније.³³

---

³⁰ *Kanuni i kanun-name za bosanski, hercegovački, zbornički, kliški, crnogorski i skadarski sandžak*, priredili dr Branislav Đurđev, Nedim Filipović, Hamid Hadžibegić, Muhamed Mujić i dr Hazim Šabanović, Sarajevo: Orijentalni institut, 1957, 66.

³¹ О. Зиројевић, *Цркве и манастири Пећке патријаршије*, 30-32.

³² Петковић, *Манастир Света Тројица*, 14. О овом питању, аутор је написао посебан рад, који је изложен на округлом столу „Српски Оријент“, одржан 15.10.2019 у Новом Саду и који би ускоро требао да изађе из штампе.

³³ Видети: Александар Фотић, *Конфискација и продаја манастира (цркава) у доба Селима II (проблем црквених вакуфа)*, *Balkanica XXVII* (1996), 45-77.

Наиме, османска администрација је, уз образложење да се статус црква и манастира мора ускладити са исламским законом, шеријатом, наложила да све православне цркве и манастири морају да плате таксу на *тапију* за коришћење државне земље. Ипак, разлози су свакако првенствено економски, а делимично и политички. То је период када је већ почела да се осећа финансијска криза у Царству, те је ово био начин да се у Ризницу слију додатна средства. Такође, како административно, тако и територијално османска држава се учврстила на својим европским територијама, па су одређене повластице које су у ранијем периоду давале поданицима немуслиманима, у том тренутку, по процени османске централне власти могле бити укинуте.

Највећи и најзначајнији манастири који су имали економски снажна имања, попут Светогорских манастира, Милешева, Дечана успели су да плате „таксу“, што сопственим средствима, што евентуалном продајом неких предмета из манстирске ризнице, или уз помоћ ктитора из православних земаља, као што су Русија, Влашка, Молдавија.³⁴

Они са мањом економском снагом нису успели да плате таксу, те су често њихова имања откупљивали локални припадници османске владајуће класе, често они који су до тог периода задржали веру својих предака, и поред тога што су служили у османској војсци. Тако је, на пример, калуђерима манастира Старо Хопово, који нису могли сами да исплате прописану суму, у помоћ притекао извесни *јузбаиша* Добросав из Ирига.³⁵

Много већи проблем био је са црквама, јер оне нису имале имања, а ни могућности да потраже помоћ од ктитора из удаљених земаља, те су неретко бивале порушене. Управо у том периоду срушене су и две православне цркве у Београду, јер нису имале средстава да се откупе.³⁶

У временима која долазе, Пећка патријаршија ће настојати да, упркос великим притисцима, одржи вернике и имовину. Поред сталне контроле османских власти да црквене власти не злоупотребе свој положај, све јачи су били и притисци папе за остваривањем уније. Такође, како се материјално стање у Османском царству погоршавало, пред Пећку патријаршију постављани су све већи намети. Поред прихода са манастирских имања, црквени поглавари су често путовали у „писанију“, код православних владара Русије, Влашке, Молдавије, молећи за помоћ и прикупљајући

---

³⁴ А. Фотић, *нав. дело*, 58-59.

³⁵ Исто, 61.

³⁶ В. Ђурђевић, *Prodaja crkava i manastira za vreme vlade Selima II. Godišnjak istorijskog društva Bosne i Hercegovine*, IX, Sarajevo. 1957, 241-247.

дарове. Управо од 17. века, све је присутнија помоћ, али и утицај Руске православне цркве на Пећку патријаршију.³⁷

---

³⁷ Детаљније о *писанији*: Е. Миљковић, *Крстарећи Османским царством*, /У:/ Приватни живот у српским земљама у освит модерног доба, ур. А. Фотић, Београд 2005, 173-196.

Ema MILJKOVIĆ, PhD

Full Professor

Department of Oriental Studies, Faculty of Philology Belgrade University

THE FOUNDERS OF THE SERBIAN ORTHODOX MONASTERIES IN THE SECOND HALF OF 15TH AND FIRST HALF OF 16TH CENTURY

Summary

With the loss of statehood with the fall of the Serbian Medieval States under the Ottoman rule, the change of Serbian society had undergone substantial changes. Most noblemen had left the Ottoman realm and went to Hungary or Southern Italy. Some smaller noblemen had stayed and accepted the position within the Ottoman army. The restructuring of the society had produced the new „elite“, consisting of the chiefs of the Vallach population (cattle-breeders who had been resettled by the Ottoman authorities and started the process of sedentarization). They hold the Serbian medieval titles of *knez* and *primikur*, introduced and adjusted to the Ottoman system. As they become the most distinguished social group among the Serbian people under the Ottoman domination, they took the role of the founders of the monasteries. The most known monasteries whose founders was Vallach chiefs, such as Djuradj Vraneš who had founded the monastery Zaslop, monastery Žitomisljić founded by Milisav Miloradović or vojvoda Radoje Hrabren, founder of the church in Trebinje.

Key words: *Founders, Serbian Orthodox Monasteries, Ottoman Rule, Vallach Population, Second Half of 15th, First Half of 16th Century.*

Др Зоран ЧВОРОВИЋ*

271.2-74(470-89)"12/13"

340.15(497.11)"11/12"

271.222(497.11)-722.51-74 Сава, свети

РЕЦЕПЦИЈА ЗАКОНОПРАВИЛА СВЕТОГ САВЕ У РУСИЈИ: РАЗЛОЗИ И ОКОЛНОСТИ

Апстракт: Предмет рада је почетак рецепције Законоправила (Крмчије) Светог Саве у Русији. Рад започиње поглављем у коме су представљени истраживачки резултати бројних, углавном руских аутора, који потврђују тачност тезе према којој је бугарски деспот Јаков Свјатослав послао 1262. године кијевском митрополиту Кирилу II Савину редакцију Номоканона. Средишњи део рада посвећен је у српској науци мало расправљаном питању фактора који су у Кијевској митрополији у другој половини XIII века иницирали рецепцију Законоправила Светог Саве. У оквиру овог дела најпре се излажу бројне предности Савиног Законоправила у односу на стари словенски превод Номоканона у 14 титула, који је у Кијевској митрополији био у употреби још од XI века. Посебан део рада посвећен је историјским приликама у Кијевској митрополији и руским земљама у време рецепције светосавског Номоканона, као једном од фактора који су омогућили рецепцију Савиног Законоправила. Имајући у виду пресудну улогу кијевског митрополита Кирила II у прибављању рукописа Савиног Законоправила, аутор у посебном поглављу анализира из угла фактора рецепције личност и делатност овог знаменитог руског архијереја.

Кључне речи: *Рецепција права, Крмчија, Русија, Свети Сава, Кирил II.*

1. ПОРЕКЛО КИРИЛОВСКЕ КРМЧИЈЕ

Говорећи о улози Светог Саве у руској црквеној, правној и културној историји, двоје можда понајбољих савремених познавалаца средњовековних руско-јужнословенских правних веза, Јарослав Н. Шчапов и Јелена В. Бељакова, закључују: „Својим значајем делатност Св. Саве превазилази оквиру српске или балканске културе. Његов рад на организацији Српске цркве и српске државе и на формирању манастира био је од значаја за

---

* Ванредни професор, Универзитет у Крагујевцу, Правни факултет,
zvorovic@jura.kg.ac.rs

целокупну 'православну васељену.'¹ Иако скоро да нема области у којој први српски архиепископ није оставио завидно стваралачко наслеђе, које је потом послужило као узор другим православним народима, „за руску културу из делатности Св. Саве највећи значај имало је састављање новог обимног зборника црквених канона и царског законодавства.“² Реч је о Законоправилу Светог Саве, које се према каснијој руској језичкој традицији, све до најновијих истраживања М. Петровића, најчешће и неоправдано називало Крмчијом (*Кормчая книга*).³ У својој студији о византијском и јужнословенском правном наслеђу у Русији, Ј. Н. Шчапов „српску редакцију Крмчије,“ која је према његовој оцени „коначну форму добила захваљујући раду Саве Српског,“ оцењује као ондашње „последње достигнуће, како византијске канонске и правне мисли, тако и словенске преводилачке и списатељске делатности на пољу црквеног права.“⁴ „Српска редакција Крмчије,“ према запажању истог аутора „имала је важну улогу у упознавању (руског) феудалног друштва и његове црквене организације са правним и административним поретком Византије и васељенске и Цариградске цркве, полемичким списима из борбе Цариграда и Рима за утицај у хришћанском свету и достигнућима византијске културе у појединим областима.“⁵

Питање како је Савино Законоправило доспело у Кијевску Русију умногоме је расветлио давне 1869. године познати руски каноничар А. С. Павлов. Захваљујући њему каснији истраживачи ове теме, пре свих С. Троицки и Ј. Н. Шчапов, кретаће се сигурним и јасно обележеним путем. На ту чињеницу скреће пажњу већ на почетку свог истраживања С. Троицки, истичући како Павлову припада „част проналаска правог порекла словенског превода Крмчије са тумачењима.“⁶ При томе мисли на тзв. Кириловску крмчију коју је бугарски деспот руског порекла, Јаков Свјатослав, послао на молбу кијевског митрополита Кирила II 1262. године у Кијев. Сведочанства о томе су сачувана у појединим преписима касније руске редакције Крмчије у виду деспотове посланице (писма) митрополиту Кирилу II и записа

---

¹ Е. В. Бељкова, Ј. Н. Шчапов, „Традиции Святого Саввы Сербского на Руси,“ *Свети Сава у српској историји и традицији* (ур. С. Ћирковић), САНУ, Београд 1998, 359.

² *Ibid.*

³ М. Петровић, „Свети Сава као састављач и преводилац Законоправила – Српског Номоканона,“ *Историјски часопис* књ. XLIX, 2002, 28.

⁴ Ј. Н. Шчапов, *Византијское и јужнославјанское правовое наследие на Руси в XI-XIII вв.*, Наука, Москва 1978, 241-242.

⁵ *Ibid.*, 242.

⁶ С. Троицки, *Како треба издати Светосавску Крмчију (Номоканон са тумачењима)*, САН, Београд 1952, 16.

бугарског преписивача Драгослава, који је, како сам сведочи, за педест дана преписао рукопис Крмчије који је потом послат у Кијев.⁷

Павлов је до оваквог открића дошао расветљавајући проблем противречности која на први поглед постоји између бројних извора који говоре о употреби словенског превода Номоканона у 14 титула у Кијевској митрополији већ у XI веку (тзв. *Древнславянская кормчая* и њена руска редакција *Јефремовска крмчија*)⁸ и изјаве кијевског митрополита Кирила II, која је забележена у „Правилима митрополита Кирила“ обнародованим на тзв. Владимирском сабору Кијевске митрополије од 1273/4.⁹ године, и из које проистиче да су црквени канони све до тог сабора Русима били недоступни у

---

⁷ У Посланци деспота Јакова Свајтослава кијевском митрополиту Кирилу II, између осталог, стоји: „Богом избранному пастырю оучителю словеснаго стада правовѣрныя вѣры нашае отцу ми по Духоу Святомуу преосвященному архиепископу Кирилоу преславнааго града Кыева, оучителя же всеи Роуси и свѣтилника Церквамъ богоспасенаго града Кыева. И о семь благодари господињство ми преподобьствие твое еже о Христѣ и приявъ азъ писание святаега ти владычества... Освященные архиепископе вся Рускыя земля, благодаръжавнаго родиа моего, их же отрасль и коренъ азъ бых, святыхъ праотецъ моих. Пишу тебѣ, възлюбленыи Богомъ архиепископе Кириле протофрону.“ Я. Н. Щапов (1978), 141, 146-148; Г. А. Розенкамф, *Обозрение Кормчей книги в историческом виде*, Университетская типография, Москва 1829, 7.

⁸ Тако се, примера ради, на почетку простране редакције црквеног устава кнеза Јарослава Владимировича, наводи како је подела надлежности између црквеног и кнежевог суда извршена на основу правила из „грчког номоканона,“ чији су текст заједно размотрили кнез Владимир и митрополит Иларион: „Се яз, князь великыи Ярослав, сын Володимеръ, по данию отца своего съгадал есмь с митрополитом с Ларионом, сложил есмь гречьскыи номоканун. Аже не подобаеть сих тяжъ судити князю, ни боярам, дал есмь митрополиту и епископом.“ У саставу руских рукописа Крмчије из XIII и XIV века скоро редовно се налазе и устави првих руских кнежева. Я. Н. Щапов, *Княжеские уставы и церковь в древней Руси XI-XIV вв*, Наука, Москва 1972, 293; М. Ф. Владимирский-Буданов, *Хрестоматия по истории русскаго права*, Выпуск первый, Типография Императорскаго Университета Св. Владимира, Киев 1876, 201; Г. А. Розенкамф, *op. cit.*, 135; М. Бенеманский, *Закон градский. Значение его в русском праве*, Печатная А. Снегиревой, Москва 1917, 19-20.

⁹ До радова Шчапова сматрало се да се наведени црквени сабор из времена митрополита Кирила II одржао 1274. године и то у граду Владимиру у северисточној Русији. Међутим, Шчапов је изнео нову хипотезу, поткрепивши је низом чињеница, према којој се сабор одржао претходне 1273. године, и то не у Владимиру, већ у Кијеву као традиционалном седишту кијевских митрополита. Српски аутори које се баве овом темом редвно наводе као годину одржавања тзв. Владимирског сабора традиционалну 1274., иако је прошло више од четрдесет година од времена када је Шчапов објавио своје капитално истраживање о византијском и јужнословенском правном наслеђу у Кијевској Русији. Я. Н. Щапов (1978), 184.

словенском преводу.¹⁰ Наиме, у својој саборској беседи митрополит Кирил II указује како је „многе беспоретке у црквама видео и за њих чуо,“ до чега је дошло „због неразумљивости црквених правила,“ јер „пре тога беху помрачена облаком мудрости грчког језика,“ да би потом закључио како тек „сада заблисташе, то јест протумачена бише, и благодаћу Божијом јасно сијају, таму незнања одгонећи и светлошћу разума све просвећујући.“¹¹

Добаром познаваоцу јужнословенске средњовековне црквеноправне књижевности, какав је био А. С. Павлов, није могло да промакне да је митрополит Кирил II на тзв. Владимирском сабору заправо само „дословно поновио туђе речи“¹² и то оне које су забележене у Поговору најстаријег сачуваног преписа Савиног Законоправила, Иловичког од 1262. године. Састављач Поговора Законоправила вели: „Произидоше на свѣтъ словѣнскаго ѣзыка б(о)год(ь)хновеніе сие книги. нарицаеміе номоканонъ. помрачены бо бѣхоу прѣжде сего в облакомъ моудрости елиньскаго ѣзыка. н(ы)нѣ же в блисташе. рекше истлъкованы быше. и бл(а)годѣтию б(о)жинею јасно сияють. невѣдѣніа тмоу вт(ь)гонеше. все просвѣщающе свѣтомъ разумнымъ.“¹³ Имајући у виду апсолутну идентичност Кирилових речи са текстом Поговора Иловичког преписа Законоправила, Павлов је закључио да „митрополит Кирил II из Бугарске није добио бугарску, већ српску Крмчију.“¹⁴ Наиме, деспот Јаков Свјатослав је у Кијев послао примерак Номоканона који је био преписан са званичног

---

¹⁰ А. Павлов, *Первоначальный славяно-русский номоканон*, Университетская типография, Казань 1869, 2-3.

¹¹ Ова Кирилова беседа забележена је у уводном делу *Правил митрополита Кирила*. У пергаментној *Софијској крмчији* наведени део беседе гласи: „Азь Кюриль смѣренны митрополитъ всеа Роуси, многа оубо видениемъ и слышаниемъ неустроение церквахъ, вво сие държаша, вво инако, несъгласиа многа и груобости, или неоустроениемъ пастоушьскимъ, или вбычаемъ неразумиа, или неприхожениемъ епископъ, или в неразумныхъ правилъ церковныхъ. Помрачени бо бѣхоу преже сего в облакомъ моудрости елиньскаго ѣзыка, нынѣ же в блисташа, рекше истолкованы быша и благодатью Божиною јасно сияють, невѣдениа тмоу вгонаше и все просвѣщающее свѣтмъ разумнымъ и в грѣхъ избавляющее.“ *Памятники древнерусскаго каноническаго права*, Часть первая (Памятники XI-XV века), Издание второе, Типография М. А. Александрова, Санктпетрбургъ 1908, 85

¹² А. Павлов, *op. cit.*, 63. Исто тврди и знаменити историчар Руске цркве Голубински. Е. Е. Голубинский, *История русской церкви*, Том 2: От нашествия монголов до митрополита Макария включительно, *Издание Императорского Общества истории и древностей российских при Московском Университете*, Москва 1900, 64. Став Павлова и Голубинског да је митрополит Кирил II у саборској беседи само поновио „туђе речи“ из Поговора српске редакције *Крмчије*, од новијих руских писаца преузео је Шчапов. Я. Н. Щапов (1978), 182.

¹³ М. Петровић (2002), 40; Я. Н. Щапов (1978), 182.

¹⁴ А. Павлов, *op. cit.*, 62, 66, 81.

екземплара (*протофроня, протофронесия*) који је Свјатослав, како стоји у његовој посланици упућеној Кирилу, добио од бугарског патријарха из Трнова.¹⁵ Из чињенице да је митрополит Кирил II на тзв. Владимирском сабору дословно поновио речи из Поговора Иловичког преписа Законоправила произилази, да је рукопис Номоканона који је Свјатослав добио од бугарског патријарха садржао запис идентичан тексту Поговора из Иловичког преписа Законоправила Светог Саве.¹⁶ Следствено, рукопис Номоканона (*протофронесия*) који је био у поседу бугарског патријарха, и чији препис послат у Кијев, и Иловички препис Законоправила потичу од истог изворника.

Полазећи од истраживачких резултата Павлова, С. Троицки је ближе расветлио генаолошку везу између несачуваног рукописа Номоканона који је кијевски митрополит Кирил II добио из Бугарске и протографа Законоправила Светог Саве. Троицки је, наиме, скренуо пажњу на истоветност првог дела Поговора у Иловичком препису, па тиме и Кирилове беседе са тзв. Владимирског сабора, са првим делом Поговора у Морачком препису Законоправила од 1615. година. Истовремено, Морачки препис садржи запис који сведочи да је овај рукопис Законоправила преписан (вероватно посредно преко копије) са изгубљеног изворника који је 1252. године будимљански епископ Теофил преписао „из архиепископских книг,“ односно са званичног Савиног протографа који се чувао у Жичи као седишту српске архиепископије, пре преношења њеног седишта у Пећ после 1250. године.¹⁷ При томе се речи епископа Теофила из записа у Морачком препису дословно понављају, само без помињања његовог имена, не само у Иловичком, већ и у Рашком,¹⁸ Пећком и Милешевском препису Законоправила.¹⁹ Имајући све ово у виду, С. Троицки је закључио: као прво, да говор кијевског митрополита Кирила „на Владимирском сабору 1274. г. доказује, да је Теофилов поговор постојао и у томе изгубљеном рукопису (који је кијевски митрополит добио од бугарског деспота),“ из чега, као друго, „следује да сви рукописи ове рецензије (бугарско-руске) потичу од

---

¹⁵ „Того ради и азъ испросивъ от патриарха и преписах и припустих за святопочивших родители моих,“ пише бугарски деспот Свјатослав у посланици упућеној кијевском митрополиту када објашњава од кога је добио примерак Номоканона чији му препис шаље. Я. Н. Щапов (1978), 141.

¹⁶ Е. Е. Голубинский, *op. cit.*, 62; Я. Н. Щапов (1978), 185-186.

¹⁷ С. Троицки, *op. cit.*, 18, 67; Д. В. Даниловић, *Жичка епископија у средњем веку*, (докторска дисертација), Београд 2014, 37. <http://nardus.mpn.gov.rs/bitstream/handle/123456789/4965/Disertacija609.pdf?sequence=6&isAllowed=y>, 10. 8. 2020.

¹⁸ Поговор Рашког рукописа објавио је у целини у прилогу свог рада А. С. Павлов. А. Павлов, *op. cit.*, 88.

¹⁹ С. Троицки, *op. cit.*, 67.

истих предака, као и 5 горе споменутих рукописа српске рецензије (Иловички, Рашки, Пећки, Милешевски и Морачки), тј. од А (*Архиепископль книги*) као свог протографа, и Т (Теофилов препис) као свог заједничког најдаљег претка.²⁰

2. ЦРКВЕНО-ПРАВНИ РАЗЛОЗИ ЗА РЕЦЕПЦИЈУ ЗАКОНОПРАВИЛА

2.1. Недостаци *Јефремовске крмчије*

Разлике у садржају између Савиног Законоправила и старе *Јефремовске крмчије* у великој мери расветљавају разлоге због којих је кијевски митрополит Кирил II почетком седме деценије XIII века уопште тражио да му се пошаље нови словенски превод Номоканона, иако је још од XI века (од времена Јарослава Мудрог) у Кијевској митрополији био у употреби словенски превод Номоканона у 14 титула.

Канонски део *Јефремовске крмчије* чинили су интегрални текстови канона преузети из Синтагме у 14 титула и то из њене префотијевске треће тзв. Систематичне редакције²¹ која је превдена у Бугарској, где је, по свој прилици почетком X века, настала стара словенска Крмчија (тзв. *Древнславянская кормчая*) која је била изворник руске *Јефремовске крмчије*.²² Канони у *Јефремовској крмчији* нису праћени коментарима византијских каноничара.²³ Насупрот томе, Савино Законоправило „у канонском делу за основу и потку има синоптичка правила Стефана Ефеског (VI в.), Аристинова тумачења (XII в.), Зонарина тумачења (XII в.) и интегрални текст правила.“²⁴

---

²⁰ *Ibid.*

²¹ Зборник у 14 титула појавио се у око 580. године и то у две форме: у форми синтагме која није укључивала царске законе и у форми номоканона, у коме су се поред канона налазили и византијски државни закони. Настанак Треће редакције Синтагме у 14 титула, тзв. Систематичне, везује се за време непосредно после VII Васељенског сабора чија су правила укључена у ову редакцију Синтагме, односно за период у коме је цариградски патријарх био Тарасије (784-806). Каснију нову редакцију канонског дела (Синтагме), али и целокупног Номоканона у 14 титула, дакле и световних закона византијских царева, завршио је 883. године чувени цариградски патријарх Фотије. Ј. Н. Шапов (1978), 51-54; В. Нарбеков, *Номоканон константинопољскога патријарха Фотия с толкованием Вальсамона*, Часть I. Историко-каноническое исследование. Типо-литография Императорскаго Университета, Казань 1899, 107.

²² Ј. Н. Шапов (1978), 52-54, 95, 97-100, 101.

²³ А. Павлов, *op. cit.*, 67-68; Ј. Н. Шапов (1978), 234.

²⁴ *Законоправило Светога Саве на српскословенском и српском језику*, књ. 1, приредио и превео М. М. Петровић, Епархија жичка, Манастир Жича, М. М. Петровић, Манастир Жича 2004, XV; Д. Богдановић, *Крмчија светога Саве, Сава Немањић – свети Сава*,

У односу на стару *Јефремовску крмчију*, „најважнија од свих предности нове Крмчије састојала се у томе што је она садржала тумачења правила (канона).“²⁵ Ова предност Савиног Законоправила у односу на *Јефремовску крмчију* била је у очима савременика толика да су бугарски деспот Јаков Свјатослав и писар Драгослав Номоканон који су послали у Кијев поистоветили са коментарима угледних византијских каноничара, називајући га именом једног од њих - Зонаре („а писанием сию Зонару“; „Написана же бысть сия Зонара“).²⁶ С тим у вези Павлов закључује следеће: „Неспорно је да је добијање словенске Крмчије са тумачењима и другим допунским чланцима, до тада непознатим код нас, у историји руског црквеног законодавства имало скоро такав епохални значај каква је код Срба имао превод на матерњи језик целокупног грчког Номоканона.“²⁷ Зато је митрополит Кирил II могао мирне душе на тзв. Владимирском сабору да понови Савине речи из Законоправила о томе како канони „помрачени бо бѣхоу прѣжде сего вблакомъ моудрости келиньскаго языка. н(ы)нѣ же вблисташе,“ иако је у Кијевској митрополији већ два века био у употреби словенски превод Номоканона у 14 титула, али без тумачења каноничара.

Бројни и различити разлози су у XIII веку код клира Кијевске митрополије изазвали потребу за новим словенским преводом Номоканона који је укључивао тумачења византијских каноничара. Трагајући за смислом Кирилове жалбе са тзв. Владимирског сабора да су у Кијевској митрополији „заборавили саборска правила,“ Павлов указује како су „у XI и XII веку стари канони у оригиналном грчком тексту неретко били нејасни и за саме Грке.“²⁸ Због тога су византијски каноничари коментарисали поједина

Историја и предање, САНУ, Београд 1979, 93. Оваква композиција Законоправила, за Ј. Ј. Голубинског, била је доказ да је Законоправило несумњиво дело Светог Саве, кога лично сматра преводиоцем номоканонског материјала који је укључен у Законоправило: „Кормчая книга, содержащая в себе сокращенные каноны церковные, с кратким толкованием Аристиновым, не слишком задолго до Кирилла была переведена с греческого языка на славянский св. Саввою, первым архиепископом сербским, и от Сербов была заимствована Болгарами. Этот перевод Саввы и был доставлен митрополиту Кириллу деспотом Святиславом.“ Е. Е. Голубинский, *op. cit.*, 64.

²⁵ А. Павлов, *op. cit.*, 68.

²⁶ Павлов је изнео претпоставку да разлоге за Зонарину популарност међу Србима и Бугарима, због чега је Савино Законоправило поистовећено са именом овог византијског каноничара, треба тражити у чињеници да је на Светој Гори, и то „не много пре Светог Саве,“ „живео и писао своја тумачења Синтагме велики Зонара.“ Пошто је „на Атосу увек било много Словена, између осталих и Срба, за које је Св. Сава основао хиландарски манастир,“ то је „његова слава међу Словенима могла да се рашири пре него што се код њих појавио превод књиге правила са тумачењима.“ *Ibid*, 65, 66, 72; С. Троицки, *op. cit.*, 2.

²⁷ А. Павлов, *op. cit.*, 71

²⁸ *Ibid*, 68.

црквена правила неретко и у форми обичних парафраза, како би додатним језичким тумачењем савременицима разјаснили нејасне архаичне изразе. Једном речју, примена оригиналног текста канона насталог у IV, V или VII веку „у савременој (XIII век) црквеној пракси, захтевала је посебну вештину или тзв. правну технику.“²⁹ За црквене судове Кијевске митрополије примена интегралног текста црквених правила из старе *Јефремовске крмчије* била је додатно отежана услед „застарелог, већ сувише буквалног, па стога нејасног и нетачног црквенословенског превода,“ често дуплираних и противречних текстова правила, те изостанка новијих црквеноправних извора из IX (пре свега правила помесних царградских сабора од 861. и 879. године) и каснијих векова.³⁰ У недостатку словенског превода коментара византијских каноничара, нејасна и противречна црквена правила су током првих векова постојања хришћанске Цркве у Русији тумачили поједини кијевски архијереји. Тако су настали канонски одговори митрополита Јована II из друге половине XI века³¹ и новгородског епископа Нифонта (*Вопрошание Кирика*) из прве половине XII века.³² Са Савиним Законоправилом клир Кијевске митрополије није само први пут добио словенски превод коментара канона, већ, како наглашава Шчапов, и нови превод самих канона „који је настао око двеста година после старог и био много стручнији.“³³

Осим што је садржало преводе коментара двојице најугледнијих византијских каноничара оног времена – Аристина и Зонаре, Савино Законоправило је имало још једну значајну предност у односу на стару *Јефремовску крмчију*. Кијевски митрополити су током XII и XIII века радили на селекцији и скраћењу норми канонског дела старе словенске Крмчије, што је дошло до изражаја у појединим преписима *Јефремовске крмчије*, као што су Плигински и Уваровски.³⁴ Како би добили номоканонски зборник који више одговара потребама локалне црквеносудске праксе, тамошњи редактори су из номоканонског материјала изостављали поједина организациона црквена правила која су се тичала Цркве, примера ради, у Африци, Цариграду или Јерусалиму или су изостављали правила која су већ била преузета у црквене уставе руских кнежева. Осим тога, интегрални текстови појединих канона су скраћивани. Дobar део наведених проблема је

---

²⁹ *Ibid*, 68-70.

³⁰ М. Бенеманский, *op. cit.*, 30; Э.В. Еремян, Древнеславянская Кормчая на Руси как часть византийского правового наследия, *Вестник РУДН*, сер. Юридические науки, 2000/1, 199; А. Павлов, *op. cit.*, 69.

³¹ *Памятники древне-русского канонического права*, 1-20.

³² *Вопрошание Кирика* укључена су у састав пергаментне Синодске крмчије из XIII века. *Ibid*, 22-62.

³³ Я. Н. Шчапов (1978), 172.

³⁴ *Ibid*, 45-46.

решен добијањем рукописа Савиног Законоправила, пошто је у њему од укупно 859 канона, чак 700 изложено у скраћеној верзији, која је преузета из Синописа Стефана Ефеског, с тим што им је Св. Сава придодео још и Аристинове коментаре.³⁵

2.2. Нови талас рецепције византијског права

Законоправило Светог Саве не само да је црквеним судовима Кијевске митрополије олакшало примену канона, већ је значајно обогатило и фонд византијских световних закона доступних у словенском преводу. Ради се, пре свега, о преводу целокупног Прохирона, који под називом *Закон градски* чини 55 главу Законоправила,³⁶ а чије су одредбе до тада само фрагментарно биле превдене у оквиру *Јефремовске крмчије*. Од укупно 40 титула Прохирона, у састав *Јефремовске крмчије* биле су укључене само три титуле: трећа о браку, двадесетчетврта о имовини лица које ступа у монаштво и двадесетосма о избору епископа.³⁷ То што су од целокупне материје грађанског права из Прохирона у састав *Јефремовске крмчији* преузети једино прописи који се односе на брак, само потврђује тезу М. Бењеманског да се „на Прохирон гледало међу свештенством, како међу српским и бугарским, тако потом и међу руским, као на приручник првенствено брачног права.“³⁸

Тек када се има у виду надлежност црквених судова у Кијевској Русији у породичноправној, наследноправној и материји кривичних дела против вере, полног морала, брака и породице, која је била гарантована још црквеним уставима кнеза Владимира и његовог сина Јарослава, постаје јасно колико је за црквене судове Кијевске митрополије морало да значи добијање Савиног превода целокуног Прохирона.³⁹ Пошто је црквеним уставима руских кнежева за поједина кривична дела против вере истовремено била установљена двојна надлежност црквеног и кнежевог суда, рецепција Савиног превода целокупног Прохирона, а у оквиру њега и 39 титуле посвећене кривичном праву, одразила се, сасвим сигурно, и на рад кнежевог суда.⁴⁰ О томе посредно сведочи и то што је Савин превод целокупног Прохирона био укључен у 26 главу руског правног зборника „Мерило

---

³⁵ С. Троицки, *op. cit.*, 8; Я. Н. Шапов (1978), 238-240.

³⁶ Д. Богдановић (1979), 93; С. Троицки, *op. cit.*, 89.

³⁷ Я. Н. Шапов (1978), 96, 235; М. Бенеманский, *op. cit.*, 34. Владимир Мошин је тврдио да су само две титуле Прохирона биле превдене и укључене у састав *Јефремовске крмчије*, двадесетчетврта и двадесетосма. В. Мошин, Правни списи светога Саве, *Сава Немањић – свети Сава, Историја и предање*, САНУ, Београд 1979, 121.

³⁸ М. Бенеманский, *op. cit.*, 107.

³⁹ М. Ф. Владимирский-Буданов (1876), 197-199, 201-206.

⁴⁰ Я. Н. Шапов (1978), 237

Праведное,“ који је састављен крајем XIII или почетком XIV века, и то за потребе највиших црквених и световних судија.⁴¹ Према мишљењу Шчапова, настанак овог правног зборника био је у директној вези са почетком шире примене реципираних византијских кривичних прописа од стране руских световних судова.⁴²

Доминација обичајног права и низак ниво правне свести ондашњег руског друштва са још увек снажним родовским везама, с једне стране, и специфичности верског живота једног тек крштеног народа, с друге стране, приморавали су како црквени тако и кнежев суд да реципирано црквено и византијско световно право прилагоде руским приликама и потребама.⁴³ Византијски закони укључени у састав Крмчије или делимично преузети у црквене уставе руских кнежева, чинили су у Русији, речју А. Попова, „право, тако рећи идеално, чије су норме желели тек да уведу у руски живот, да их учине важећим правом.“ То „туђе (тј. реципирано право) право било је само један од елемената у формирању новог правног система,“ и без обзира што је у пракси долазило „до значајних одступања од византијске догме,“ реципирано византијско право је „дало снажан подстицај руском праву, приморавајући га на стварање низа нових правних института.“⁴⁴ С тим у вези, Н. Калачов подсећа како су „многи познати нам извори световног законодавства до Петра Великог, исто као и судске пресуде, често састављани под непосредним или посредним утицајем извора, с једне стране црквеног законодавства, а с друге стране византијског права уопште, и при томе у највећем броју оних извора који су у били укључени у Крмчију.“⁴⁵

У вишевековном процесу рецепције номоканонског правног материјала у Русији, „српска редакција Крмчије“ одиграла је по речима Шчапова пресудну улогу, „пошто са добијањем овог кодекса почиње активни рад на његовој преради, који за разлику од претходног периода има другачији, знатно ангажованији стваралачки карактер.“⁴⁶ Наиме, иако је на тзв. Владимирском сабору српска редакција Номоканона званично прихваћена,⁴⁷ а потом као званични кодекс преписивана и упућивана у

---

⁴¹ К. В. Вершинин, *Мерило Праведное в истории древнерусской книжности и права*, Нестор-История, Москва-Санкт-Петербург 2019, 6, 12; Г. Николаев, „Мерило Праведное,“ *Православный собеседник* 1(14), 2007, <http://yakov.works/history/14/2/nikolaev.htm>, 17. 8. 2020; Я. Н. Щапов (1978), 154-155.

⁴² Я. Н. Щапов (1978), 243-244.

⁴³ *Ibid*, 236; А. Попов, *Суд и наказания против вери и нравственности по русскому праву*, Типо-литография Императорскаго Университета, Казань 1904, 48.

⁴⁴ А. Попов, *op. cit.*, 46, 66-69.

⁴⁵ Н. Калачов, *О значении Кормчей в системе древняго русскаго права*, Университетская типография, Москва 1850, 16.

⁴⁶ Я. Н. Щапов (1978), 242.

⁴⁷ Е. Е. Голубинский, *op. cit.*, 62; Я. Н. Щапов (1978), 185-186.

епархијска седишта, о чему сведочи рукопис *Рјазањске крмчије* од 1284. године,⁴⁸ одмах после 1273. године започиње активност на састављању посебне руске редакције Крмчије. Она се јавља у виду компилације старе *Јефремовске крмчије*, са интегралним текстовима канона и без коментара византијских каноничара, и новог Савиног Номоканона са тумачењима каноничара и скраћеним текстовима канона. Уз то, већ први рукописи руске редакције Крмчије, какав је најстарији *Синодални* из 1282. године, садрже у свом саставу и локалне изворе, како црквеног тако и световног руског права.⁴⁹

3. ЛОКАЛНЕ ИСТОРИЈСКЕ ПРИЛИКЕ КАО ФАКТОР РЕЦЕПЦИЈЕ

3.1. Монголско освајање и русификација клира

Монголско освајање Кијевске Русије, које је започело 1237. године, свакако је утицало на одлуку митрополита Кирил II да од деспота Свјатослава затражи нови словенски превод Номоканона са тумачењима, односно Савино Законоправило. Наиме, током монголске најезде дошло је „до нестанка великог броја књига, укључујући и преписе Крмчије,“ при чему су нарочито пострадале јужне и источне руске епископске катедре, на челу са Кијевом у коме је 1240. године уништена велика библиотека митрополије.⁵⁰ Запис из Рјазањске крмчије од 1284. године потврђује да су много година после 1240. године и даље многе руске епископске катедре биле без примерака Крмчије.⁵¹

Губитак примерака старе словенске Крмчије морао да се озбиљно одрази на црквени живот у Кијевској митрополији, а посебно на рад црквених судова и поправно-дисциплинску праксу како клирика и монаха, тако и мирјанима, пошто је половином XIII века у Кијевској митрополији већ увелико преовлађивао клир руске народности који није могао да се служи грчким рукописима Номоканона. Тако А. С. Павлова примећује како су у том периоду „у свакој од епархија епископи Грци били готово толико ретки изузеци, колико и Руси као митрополити.“⁵² Разлоге за премоћ руске над грчком „странком“ при избору епископа у Кијевској митрополији још увек подређеној цариградској катедри, Павлов је објашњавао тиме што су се током XI и XII века епископи, за разлику од митрополита, бирали у Русији, а

---

⁴⁸ Я. Н. Шапов (1978), 152-153.

⁴⁹ *Ibid*, 185, 248.

⁵⁰ *Ibid*, 152.

⁵¹ *Ibid*, 139, 141.

⁵² А. Павлов, *op. cit.*, 6.

не у Цариграду. При томе је „право избора припадало или првенствено кнежевима (као у свим епархијама у удеоним кнежевинама) или искључиво народном већу (као у Новгороду од половине XII века).“ Тако се, примера ради, локални кнез у Ростову супроставио предлогу митрополита Нићифора, по националности Грка, да за ростовског епископа буде постављен његов сународник Николај („не изабраша сего людие земли нашея“), тражећи да се уместо њега изабере игуман једног локалног руског манастира.⁵³

У Кијевској митрополији се током XII и XIII века одвијао процес убрзане русификације клира. Он се спроводио према моделу који умногоме подсећа на модел формирања српског националног клира који је осмислио и спроводио Св. Сава као студенички игуман после 1206. године.⁵⁴ Као што је монашко братство манастира Студенице било језгро у коме ће се се под руковођењем Светог Саве, много пре 1219. године, формирати кандидати за највиша јерархијска места у будућој аутокефалној Цркви, тако је према једном сведочењу из прве половине XIII века Кијевско-печерска лавра већ до тада „дала нашој Цркви близу 50 архипастира.“⁵⁵

3. 2. Бугарско искуство

У погледу стања са номоканонским рукописима, Кијевска митрополија, као руска Црква према етничком саставу верног народа и већине клира, али под јурисдикцијом грчке Цариградске патријаршије, нашла се после монголског освајања у ситуацији сличној оној у којој је раније била Бугарска црква. Наиме, после покоровања Бугара и македонских Словена од стране византијског цара Василија II (1018. г), нова грчка јерархија је у Охридској архиепископији скоро у потпуности била потиснула из употребе стари словенски превод Номоканона у 14 титула заменивши га грчким рукописима. Када Бугарска у првој половини XIII века буде у пуној мери обновила своју политичку и црквену независност, тада ће Бугарска црква, према тврдњи С. Троицког, усвојити Савино Законоправило као свој званични кодекс.⁵⁶ Услови за доношење једне такве црквене одлуке стекли су се после 1232. године, када се цар Јован Асен II потпуно ослободио западног политичког и црквеног утицаја и постао, речју Г. Острогорског, „иницијатор антилатинског савеза православних владара.“ Савино Законоправило је могло бити проглашено за званични кодекс Бугарске цркве

---

⁵³ *Ibid*, 6-7.

⁵⁴ Д. Богдановић, Преображај српске цркве, *Историја српског народа I*, Београд 1981, 316; М. Петровић, *Студенички типик и самосталност српске цркве*, Дечје новине, Београд 1986, 38, 40-41.

⁵⁵ А. Павлов, *op. cit.*, 7.

⁵⁶ С. Троицки, *op. cit.*, 2.

непосредно после њеног уздицања у ранг патријаршије 1235. године.⁵⁷ Павлов чак износи тезу о Савином Законоправилу као општеобавезујућем кодексу у свим помесним словенским православним Црквама: „Колико се превод Св. Саве тада високо ценио у Србији и Бугарској, види се из тога што је прототип тог превода био признат за непроменљиву норму за све касније рукописе словенске Крмчије.“⁵⁸ У прилог ове хипотезе он наводи речи деспота Јакова Свјатослава упућене митрополиту Кирилу II о рукопису Номоканона који му шаље и који назива „Зонаром,“ па, између осталог, каже: „а писанием сию Зонару да бы нигде не препишет. **Понеже так подобно естъ сей Зонаре во всяком Царстве единой быти на Соборе.**“⁵⁹

Независно од наведених претпоставки о формалном усвајању Законоправила као највишег правног акта од стране Бугарске цркве, чини се оправданим закључак да је углед који је у Бугарској годинама пре тога уживало Законоправило Светог Саве морао утицати на одлуку митрополита Кирила II да од деспота Свјатослава затражи рукопис управо те нове словенске редакције Номоканона са тумачењима.

4. КИРИЛ II И САВА СРПСКИ

Потпуна представа о факторима који су утицали на то да почетком седме деценије XIII века дође до рецепције Законоправила Светог Саве у Русији може да се стекне тек пошто се осветли личност и рад кијевског митрополита Кирила II.

Кирил је за кијевског митрополита изабран у најдраматичнијем периоду руске историје. Од 1237. године Кијевском митрополијом је

---

⁵⁷ Г. Острогорски, *Историја Византије*, Просвета, Београд 1996, 295-296, 408, 410; Н. Радојчић, Свети Сава и автокефалност српске и бугарске цркве, *Глас СКА*, CLXXIX, 1938, 241 и даље. Као годину када је препис Законоправила „однет у Бугарску, где је прихваћен као опште обавезни зборник,“ С. Шаркић наводи 1226. годину, али при томе не упућује на извор. Он се, по свој прилици, повео за А. С. Павловим, који наводи 1226. као годину успостављања бугарске патријаршије. Међутим, обзиром политичког савезништва Јована Асена II са Латинима пре 1232. године, чак и независно од тезе о постојању уније између Бугарске цркве и Рима све до 1232. године, не чине вероватном Шаркићеву претпоставку, пошто Савино Законоправило у 49, 50 и 51 глави садржи списе који због погрешног учења отворено осуђују Латине као нове јеретике. С. Шаркић, Утицај византијског права на средњовековно српско право, *Slove'ne/Словѣне. International Journal of Slavic Studies*, 2015, 109; А. Павлов, *op. cit.*, 63-64; М. Петровић, Црквенодржавне идеје светог Саве између Цариграда и Рима, *Европа и Срби*, Међународни научни скуп од 13-15. децембра 1995, Историјски институт САНУ, Београд 1996, 107-108.

⁵⁸ А. Павлов, *op. cit.*, 66.

⁵⁹ Наведено према тексту који је објавио Розенкамф, при чему смо дореволуционарну ортографију заменили савременом. Г. А. Розенкамф, *op. cit.*, 58.

управљао митрополит Јосиф, а када је убрзо потом овај Грк у страху од Монгола напустио руске земље и у Цариград пренео страшне вести о монголским злочинима, Цариградска патријаршија је прећутно препустила руским кнежевима да сами изаберу кандидата за новог митрополита. Додатни разлог био је тај што је цариградска катедра између 1240. и 1242. године била упражњена. Тако се у ситуацију да одлучује о избору личности новог кијевског митрополита нашао галицијски велики кнез Данило Романович и он се непосредно после пада Кијева у монголске руке, а пре друге половине 1242. године, определио за галицијског Руса Кирила. Пре избора за митрополита Кирил није био епископ, већ игуман или обичан јеромонах у неком од галицијских манастира.⁶⁰ Уз то, он је био тек трећи Рус на челу Кијевске митрополије од њеног оснивања до друге половине XIII века.⁶¹ Од момента Кириловог избора за митрополита до његовог формалног посвећења у Никеји од стране цариградског патријарха протекло је око седам година и у том периоду се власт новог митрополита није простирала ван граница Велике кнежевине Галиције. Епархије у североисточним кнежевинама тзв. Владимирско-суздаљске Русије прихватиле су Кирила као митрополита тек после његовог повратка из Никеје 1249. године.⁶²

Монголска владавина и политички и црквени раскол који се постепено али неумитно ширио између старих југозападних и нових кнежевина на североистоку Русије обележиће целокупну дугу (умро је крајем 1281. г) Кирилову митрополитску службу. Како се велики галицијски кнез Данило Романович буде приближавао римском папи (папа ће га крунисати 1253. године), тако ће митрополит све више давати предност североисточној тзв. Владимирско-суздаљској Русији у односу на родну Галицију. Истовремено, он ће све своје снаге уложити на поправљање односа са монголским ханом, као и на добијање чврстих гаранција од Орде за слободно деловање Цркве.⁶³

Иако је приближавање Данила Галицког Риму било пресудно за Кирилово окретање североисточним руским кнежевинама, а пре свега владимирском великом кнезу Александру Јарослављевичу Невском, као

---

⁶⁰ Е. Е. Голубинский, 51-53.

⁶¹ Према А. С. Павлову до митрополита Кирила II, „позната су још само два митрополита који су несумњиво били Руси: Иларион за време Јарослава I и Климент Смољатич за време Изјаслава II.“ А. Павлов, *op. cit.*, 9. Руско порекло митрополита Кирила II пре Павлов посебно је наглашавао и Розенкамф. Г. А. Розенкамф, *op. cit.*, 52.

⁶² Г. А. Розенкамф, *op. cit.*, 52-53; Е. Е. Голубинский, *op. cit.*, 53-54.

⁶³ А. В. Лаушкин, Митрополит Кирил II и осмысление ордынского ига во второй половине XIII века, *Богословский сборник*, Вып. 10, 2002, <file:///C:/Users/User/Downloads/1172752624.laushkin.pdf>, 21. 8. 2020; Е. Е. Голубинский, *op. cit.*, 58-59.

главном „присталици антилатинске политике,⁶⁴ и бројни други разлози су довели до тога да се током митрополитске службе Кирила II стекну сви предуслови за каснију (1299. г) селидбу седишта митрополије из Кијева у Владимир. Кијев је после уласка Монгола у град 1240. године био не само разорен и опљачкан, већ и остављен без управе било ког руског кнеза који би штитио његове становнике од нових литванских упада и пљачки. Отуда се Кирил после доласка из Никеје једно време није ни могао вратити у скоро празно и потпуно несигурно седиште митрополије. Током следећих тридест година митрополитске службе он ће често напуштати Кијев, обилазећи различите делове своје простране митрополије. Најчешће ће, ипак, боравити на североистоку земље у Владимирској епархији, чију ће епископску катедру због тога двадесетпет година држати упражњену. При томе су Кирилова путовања имала службени и радни карактер, јер је он, између осталог, увео нови начин одлучивања по жалби на пресуду епархијског суда, неку врсту путујуће апелације. Уместо да „парничаре позива код себе, он је сам током путовања судио тамо где је спор започет, што је заправо значило да је судио у катедралном граду сваке епархије.“⁶⁵ Извори потврђују да честа Кирилова путовања по руским удеоним кнежевинама и епархијама нису била мотивисана само несигурним приликама у Кијеву, већ и тиме што митрополит своју паству непрестано „учаше, кажњаваше, исправљаше.“⁶⁶

Пошто су Монголи, према писању Голубинског, од почетка освајања „Русима оставили потпуно неприкосновеном њихову веру и права свештенства,“ додуше „не путем даривања нашем свештенству некакве имунитетске повеље, већ фактички,“ Кирил је 1261. године успео да добије дозволу за оснивање епархије у престоници Орде – Сарају. Две године пре своје смрти, 1279., митрополиту Кирилу је пошло за руком да од хана Менгу-Темира добије и писану гаранцију – повељу (*јарлик*) - неприкосновености вере и имунитетских привилегија свештенства према властима Орде.⁶⁷

Чини се, ипак, да у дугогодишњој Кириловој служби посебно место заузимају одлуке тзв. Владимирског сабора од 1273/4. године. Новом сабору архијереја Кијевске митрополије, првом о чијем постојању сведоче сачувани извори, званично је усвојен нови Номоканон са тумачењима који је 1262. године добијен из Бугарске, као и помесни црквеноправни зборник „Правила,“ који је понео име главног креатора овог документа –

---

⁶⁴ Митрополит Кирил II учествовао је 1252. године у чину произвођења Александра Јарослављевича у великог кнеза владимирског, често се са њим сретао и саветовао, и најзад он га је и сахранио. Осим тога, многа истраживања потврђују да је састављање „Житија Александра Невског“ повезано са именом Кирила II. А. В. Лаушкин, *op. cit.*

⁶⁵ Е. Е. Голубинский, *op. cit.*, 55-57.

⁶⁶ А. В. Лаушкин, *op. cit.*

⁶⁷ Е. Е. Голубинский, *op. cit.* 59-60.

митрополита Кирила II.⁶⁸ За чувеног историчара Руске цркве Ј. Ј. Голубинског, оваква „радња Владимирског сабора“ не представља, међутим, „нешто неочекивано и јединствено“ у делатности овог „посебно ревносног пастира.“ Тај сабор је у погледу митрополита Кирила био тек „круна једног настојања да се поправи стање у Руској цркви, којим је он стално био преокупиран током свог дугог боравка на катедри митрополије.“⁶⁹ Да је овај сабор био само врхунац једне континуиране активности види се и по томе што је у време његовог сазивања митрополит Кирил II већ иза себе имао, према рачуници Голубинског, двадесетпет или двадесетшест година митрополитске и тридесетједну годину укупне архијерејске службе.⁷⁰ Садржај „Правила“ усвојених на тзв. Владимирском сабору јасно илуструје главне проблеме са којима се Кирил свих претходних година хватао у коштац, пошто су на његову иницијативу у овај црквеноправни зборник били укључени прописи „против злоупотреба и пропуста у црквеној управи, против грешака и неправилности у испуњавању богослужења и Светих Тајни и против недостатака у моралном животу свештенства.“⁷¹

Тумачећи пад Руса у монголско ропство из библијске перспективе, Кирил је у том догађају, који је опомињао на вавилонско ропство Јудеја, видео казну за грехе руског народа и одступништво од Бога. У беседи на тзв. Владимирском сабору митрополит Кирил II открива по узору на пророке Јеремију и Језекиља разлоге руском ропству: „Какву смо корист добили од тога што смо напустили божанска правила? Није ли нас Бог расејао по свој земљи? Нису ли били заузети наши градови? Нису ли погинули од оштрог мача силни наши кнежеви? Нису ли у ропство одведена наша деца? Није ли запустела света Божија црква? Не муче ли нас сваког дана безбожни и нечастиви многобошци? Све се то догодило зато што не чувамо правила светих и преподобних наших отаца.“⁷²

Свестан да су очишћење од грехова и обнова вере услов за изабљење из ропства, „он у пуном сагласју са заповестима старозаветних пророка улаже велике напоре за очишћење вере у њему подчињеним земљама.“⁷³ Пут јачања вере и обнове црквеног живота водио је преко учвршћивање црквеноправног поретка Кијевске митрополије, с тим што је губитак политичке независности и агресивни папски прозелитизам учинио још

---

⁶⁸ *Ibid*, , 62; Я. Н. Шапов (1978), 185-186.

⁶⁹ Е. Е. Голубинский, *op. cit.*, 56, 66.

⁷⁰ *Ibid*, 65. Дужина Кириловог архијерески стаж пре тзв. Владимирског сабор је краћа, ако традиционална 1274. година замени Шчаповљевим претпоставком о 1273. као години заседања овог сабора. Вид. фн. 9.

⁷¹ Е. Е. Голубинский, *op. cit.*, 68.

⁷² *Ibid*, 66.

⁷³ А. В. Лаушкин, *op. cit.*

значајнијим питање црквено-правног уређења митрополије руских земаља. Стога је митрополит Кирил II још на почетку своје службе, речју Голубинског, „дао завет да ће да буде не само првојерарх Руске цркве, већ и њен реформатор и обновитељ.“ „По мери својих моћи остао је до краја свог дугог управљања веран овом завету,“ закључује Голубински свој опис митрополита Кирила и његовог доба.⁷⁴

Имајући у виду огроман Кирилов труд око реорганизације Кијевске митрополије у првим деценијама монголског ропства и његов рад на пољу канонског права, од обезбеђивања рукописа Савиног Законоправила, преко доношења зборника „Правила,“ па све до иницирања састављања нове руске редакције Крмчије, за овог руског митрополита могла би да се понови оцена коју је В. Мошин изрекао о Св. Сави - ради се „о једном великом организаторском и законодавном духу.“⁷⁵ Ако се уз све то има у виду пресудни Кирилов допринос у стварање предуслова за пресељење Кијевске митрополије у североисточне руске земље, где ће започети и завршити се током XV века процес политичког и црквеног осамостаљивања Руса, онда дело митрополита Кирила II итекако подсећа на рад Светог Саве на осамостаљивању Српске цркве. Једном речју, у раду митрополита Кирила видљив је јасан план стварања црквено-правних и организационих предуслова за формирање националне Цркве, а у том плану рецепција Законоправила Светог Саве заузима, чини се, кључно место.

Као што је верско-политички сукоб Стефана Првовенчаног и Вукана имао руску реплику у различитим верско-политичким опредељењима великих кнежева Александра Невског и Данила Галичког, тако је и Свети Сава, с обзиром на Кирилову црквено-правну и националну делатност и одлучну антипапистичку орјентацију, у овом руском архијереју добио верног следбеника. Следствено, дело кијевског митрополита Кирила II показују да је XIII век у словенским православним Црквма обележила не само рецепција Законоправила, већ покушај рецепције свеукупног светосавског модела православне националне аутокефалне Цркве.

---

⁷⁴ Е. Е. Голубинский, *op. cit.*, 66.

⁷⁵ В. Мошин, *op. cit.*, 126.

РЕЦЕПЦИЈА ЗАКОНОПРАВИЛА СВЕТОГ САВЕ У РУСИЈИ: РАЗЛОЗИ И ОКОЛНОСТИ

Резиме

Иако је још давне 1869. године руски каноничар А. С. Павлов утврдио да је 1262. године бугарски деспот Јаков Свјатослав на захтев кијевског митрополита Кирила II послао у Русију српску, а не бугарску Крмчију, до данас се у науци, посебно српској, мало писало о разлозима који су у другој половини XIII века омогућили рецепцију Законоправила Светог Саве у Русији.

У односу на стари словенски превод Номоканона у 14 титула (тзв. *Јефремовска крмчија*), која је у Русији била у употреби од XI века, Савино Законоправило је имало читав низ предности. Најзначајнија његова предност били су преводи коментара познатих византијских каноничара XII века – Аристина и Зонаре, који нису постојали у старој *Јефремовској крмчији*. Осим тога, у Законоправилу је највећи број канона изложен у скраћеној форми, док је *Јефремовска крмчија* садржала интегрални текст свих канона.

Потреба за новим словенским преводом Номоканона са тумачењима јавила се у Кијевској митрополији непосредно после монголске најезде, у којој су библиотеке и ризнице епископских катедри, на челу са Кијевом, тешко пострадале и остале без великог броја рукописа укључујући и рукописе старе словенске Крмчије.

Бројни подаци о трдесетинејској митрополитској служби Кирила II показују да није случајно што је управо овај кијевски митрополит иницирао добијање и проглашење на тзв. Владимирском сабору 1273/4. године Савиног Законоправила за званични номоканонски зборник Кијевске митрополије. У раду митрополита Кирила II видљиво је, као и код Светог Саве, постојање јасаног план стварања црквено-правних и организационих предуслова за формирање националне Цркве и у том плану рецепција Законоправила заузима, чини се, кључно место.

Кључне речи: *Рецепција права, Крмчија, Русија, Свети Сава, Кирил II.*

Zoran ČVOROVIĆ, Ph.D.

Associate professor

University of Kragujevac, Faculty of Law

RECEPTION OF SAINT SAVA'S ZAKONOPRAVILO IN RUSSIA: REASONS AND CIRCUMSTANCES

Summary

Although back in 1869, the Russian canon law expert, A. S. Pavlov, established that in 1262 the Bulgarian despot Jakov Svyatoslav, at the request of the Kiev Metropolitan Cyril II, sent to Russia a Serbian, and not a Bulgarian *Krmčija*, until today little has been written in science, especially Serbian, about the reasons that enabled the reception of Saint Sava's *Zakonopravilo* in Russia.

In relation to the old Slavic translation of the *Nomocanon* in 14 titles (the so-called *Jefremovska Krmčija*), which has been in use in Russia since the 11th century, Sava's *Zakonopravilo* had a number of advantages. The most significant advantage was the translation of the comments of famous Byzantine canonists of the 12th century - Aristine and Zonara, which did not exist in the old *Jefremovska Krmčija*. In addition, the largest number of canons in *Zakonopravilo* is presented in an abbreviated form, while the *Jefremovska Krmčija* contained integral text of all canons.

The need for a new Slavic translation of the *Nomocanon* with interpretations arose in the Kiev Metropolitanate immediately after the Mongol invasion, during which libraries and treasuries of episcopal chairs, Kiev at the first place, were severely damaged and left without a large number of manuscripts, including old Slavic *Krmčija*.

Numerous data on the three-decade-long metropolitan service of Cyril II show that it is no coincidence that this very metropolitan of Kiev initiated obtaining of Sava's *Zakonopravilo* and its proclamation by so-called Vladimirsk Council for the official *nomocanonical* collection of the Kiev Metropolitanate. It is visible in the work of Metropolitan Cyril II, as with Saint Sava, that there exists a clear plan for creating ecclesiastical-legal and organizational preconditions for the formation of the national Church, and it seems that the reception of *Zakonopravilo* has a key role in that plan.

Key Words: *Reception of law, Krmčija, Russia, Saint Sava, Cyril II.*

Литература

Елена Владимировна Белякова, Ярослав Николаевич, „Традиции Святого Саввы Сербского на Руси,“ *Свети Сава у српској историји и традицији* (ур. С. Ћирковић), САНУ, Београд 1998.

Михаил Бенеманский, *Закон градский. Значение его в русском праве*, Печатная А. Снегиревой, Москва 1917.

Димитрије Богдановић, Крмчија светого Саве, *Сава Немањић – свети Сава, Историја и предање*, САНУ, Београд 1979.

Димитрије Богдановић, Преображај српске цркве, *Историја српског народа I*, Београд 1981.

Михаил Флегонтович Владимирский-Буданов, *Хрестоматия по истории русскаго права*, Выпуск первый, Типография Императорскаго Университета Св. Владимира, Киев 1876.

Константин Владимирович Вершинин, *Мерило Праведное в истории древнерусской книжности и права*, Нестор-История, Москва-Санкт-Петербург 2019.

Евгений Евсигнеевич Голубинский, *История русской церкви*, Том 2: От нашествия монголов до митрополита Макария включительно, Издание Императорского Общества истории и древностей российских при Московском Университете, Москва 1900.

Драгољуб В. Даниловић, *Жичка епископија у средњем веку*, (докторска дисертација), Београд 2014.

<http://nardus.mpn.gov.rs/bitstream/handle/123456789/4965/Disertacija609.pdf?sequence=6&isAllowed=y>

Эдуард Витальевич Еремян, Древнеславянская Кормчая на Руси как часть византийского правового наследия, *Вестник РУДН*, сер. Юридические науки, 2000/1.

Законоправило Светого Саве на српскословенском и српском језику, књ. 1, приредио и превео М. М. Петровић, Епархија жичка, Манастир Жича, М. М. Петровић, Манастир Жича 2004.

Алексей Владимирович Лаушкин, Митрополит Кирилл II и осмысление ордынского ига во второй половине XIII века, *Богословский сборник*, Вып. 10, 2002, <file:///C:/Users/User/Downloads/1172752624.laushkin.pdf>

Николай Калачов, *О значении Кормчей в системе древняго русскаго права*, Университетская типография, Москва 1850.

Владимир Мошин, Правни списи светого Саве, *Сава Немањић – свети Сава, Историја и предање*, САНУ, Београд 1979.

Василий Андреевич Нарбеков, *Номоканон константинопольскаго патриарха Фотия с толкованием Вальсамона*, Часть I. Историко-

каноническое изследование. Типо-литография Императорскаго Университета, Казань 1899.

Георгије Острогорски, *Историја Византије*, Просвета, Београд 1996.

Алексей Степанович Павлов, *Первоначальный славяно-русский номоканон*, Университетская типография, Казань 1869.

Памятники древне-русского канонического права, Часть первая (Памятники XI-XV века), Издание второе, Типография М. А. Александрова, Санктпетрбургъ 1908.

Миодраг Петровић, *Студенички типик и самосталност српске цркве*, Дечје новине, Београд 1986.

Миодраг Петровић, Црквенодржавне идеје светог Саве између Цариграда и Рима, *Европа и Срби*, Међународни научни скуп од 13-15. децембра 1995, Историјски институт САНУ, Београд 1996.

Миодраг Петровић, „Свети Сава као састављач и преводац Законоправила – Српског Номоканона,“ *Историјски часопис* књ. XLIX, 2002.

Ардалион Попов, *Суд и наказания против вери и нравственности по русскому праву*, Типо-литография Императорскаго Университета, Казань 1904.

Никола Радојчић, Свети Сава и автокефалност српске и бугарске цркве, *Глас СКА*, CLXXIX, 1938.

Густав Андреевич Розенкампф, *Обозрение Кормчей книги в историческом виде*, Университетская типография, Москва 1829.

Сергије Троицки, *Како треба издати Светосавску Крмчију (Номоканон са тумачењима)*, САН, Београд 1952.

Срђан Шаркић, Утицај византијског права на средњовековно српско право, *Slove ņe/Словъне. International Journal of Slavic Studies*, 2015.

Ярослав Николаевич Щапов, *Княжеские уставы и церковь в древней Руси XI-XIV вв.*, Наука, Москва 1972.

Ярослав Николаевич Щапов, *Византийское и южнославянское правовое наследие на Руси в XI-XIII вв.*, Наука, Москва 1978.

Др Милан ПАЛЕВИЋ*
Др Дејан МИРОВИЋ**

271.222(497.11)-722.51:929
Василије, српски патријарх
94(497.16)"17"

ПАТРИЈАРХ ВАСИЛИЈЕ ЈОВАНОВИЋ – БРКИЋ, ЦРНА ГОРА И ПЛЕМЕ КУЧИ

Апстракт: Након другог гашења Пећке патријаршије 1766. године, патријарх српски Василије Јовановић-Бркић је био заточен на Кипру. Одатле је дошао у ЦрнуГору 1767. године, на територију племена Кучи у околини данашње Подгорице. Патријарх је тесно сарађивао са архимандритом Григоријем Дрекаловићем. У истом периоду се појављује и самозванец Шћепан Мали. Бројни историјски и правни извори показују да је патријарх био умешан у догађаје који су пратили самозванца. Османско царство је оптуживало Григорија Дрекаловића и патријарха Василија Јовановића-Бркића да су подстицали оружану борбу против Турака. Патријарх Василије је за време свог боравка у Црној Гори сарађивао и са руским изаслаником грофом Долгоруковим, са којим је и напустио Црну Гору 1769. године. У смислу међународног права Руска империја, Османско царство и Млетачка република су такође били активни учесници тих догађаја.

Кључне речи: *Патријарх српски Василије Јовановић Бркић, Црна Гора, племе Кучи, Русија, Шћепан Мали.*

1. Руска дипломатска и војна помоћ Србима у XVIII веку

Руска империја и Отоманско царство су водили неколико ратова у XVIII веку. Руси су у том контексту, током целог века помагали Србе на Балкану, посебно у њиховој борби за ослобођење од турске власти.¹ ПочеткомXVIII века Петар Велики је новчано и у људству, помагао Србе у Аустрији на молбу митрополита карловачког Мојсија Петровића.² Исти владар 1711. помогао борбу Срба из Црне Горе против Отоманске империје и

---

* Редовни професор, Универзитет у Крагујевцу, Правни факултет, mpalevic@jura.kg.ac.rs

** Ванредни професор, Универзитет у Приштини – Косовска Митровица, Правни факултет, dejan.mirovic@pr.ac.rs

¹ Крећа М, " Међународно јавно право ", Правни факултет , Београд, 2012. стр 478.

² Мирковић Д, " Русофобија код Срба 1878-2017", Catena mundi , Београд, 2017. стр 80.

владику Данила Петровића (као и његове наследнике на Цетињу у наредна два века).

Слична ситуација је била и у време Руско-турског рата од 1768. до 1774. године. Разлози за рат су били везани за сукоб око доминације на Црном мору, пловидбу Босфором и Дарданелима, руско-пољске и турско-пољске односе као и вишегодишње сукоба козака и кримских Татара на територији данашње Украјине. Упркос томе што су Турци први објавили рат, Русија је имала иницијативу од самог почетка сукоба. Чувени војсковођа Суворов је већ на почетку рата уништио побуну пољских устаника а руска флота под командом адмирала Орлова стигла до вода испред Крита на којем је устанак подигао богати трговац бродовима Даскалојанис.³ Генерал Румјанцев је потиснуо турске снаге на територији данашње Украјине у биткама код Ларга и Кагула. Након тога Руси сижу до Крима а татарски кан шаље свог сина у Петербург ради преговора о миру. Долазак Суворова на бојиште је турску војску ставио у безизлазан положај. Коначно, Орлов побеђује турску морнарицу у бици код Чешме на Егејском мору. У том контексту се закључује Кучук –Кајнарџијски мир којим је Русија стекла излаз на Црно море и право на заштиту православних хришћана у Отоманском царству.⁴ Црно море је престало да буде турско унутрашње море.⁵ Као што пише велики српски правник Слободан Јовановић од 1774. године Русија постаје према међународном праву сила заштитница Срба на Балкану.⁶ (Она од тада у контексту међународног јавног права, има право на закључивање уговора са Турском у корист трећих – *pactum in favorem tertii*).⁷

---

³ Даскалојанис је подигао устанак 1770. године са око 1.300 бораца. У почетку имао успеха, ипак пошто није могао да освоји веће градове на Криту и зато што руска помоћ није стигла, 1771. године се предао Турцима са неколико преосталих људи, у данашњем Ираклиону (Турци су му пре тога били заробили брата). Пре предаје, иако је био свестан да ће вероватно умрети, је са неколико људи играо Пентозали, традиционални грчки плес. После тешког мучења (одрана му је кожа) али и храброг држања, убијен је. Мученичка смрт Даскалојаниса није умирила Крићане, напротив, они су се читав XIX век борили против Турске до коначног ослобођења крајем тог века. Више о догађајима у Грчкој у време Руско-турског рата види Клог Р. "Историја Грчке новог доба" Клио, Београд, 2000. стр.21

⁴ Кривокапић Б, "Енциклопедијски речник међународног права и међународних односа", Службени гласник, Београд, 2010. стр. 476

⁵ Кривокапић Б, "Међународно јавно право", Институт за упоредно право, Београд, 2017. стр.779.

⁶ Јовановић С, "Из наше историје и књижевности", Српска књижевна задруга, Београд 1931, стр 5-26

⁷ **Черногорско-русские отношения. 1711-1918.** Русскиеархивныедокументы о Черногории с конца XVIII посередину XIX в."Институт Славяноведения и Балканистики АН СССР. 1992, Подгорица-Москва;., 1992. Т. 1.стр 228-242

2. Племе Кучи и долазак Шћепана Малог у Црну Гору

Након пада српских средњовековних држава и градова под турску власт, на територији данашње Црне Горе се формира племенски начин живота у руалним и планинским срединама. Временом се формира неколико бројних племена, углавном окупљених око заједничке територије, традиције, одбране, као православне вере и предака (племена се деле на братства) . Једно од највећих племена су Кучи. Њихови преци су из Скадра и околине почели да насељавају територију изнад Подгорице увреме Првог (1405-1412) и Другог (1419-1426) Скадарског рата почетком XV века. Ратови су вођени између између Балшића, Лазаревића и Бранковића (Стефан Лазаревић је био ујак Балши III, или ћерка кнеза Лазара је била Јелена Балшић, иначе ктитор многих манастира на Скадарском језеру) са једне стране и Млетачке Републике са друге стране. Повод за рат је била побуна српског православног становништва против Млетачке републике . (Српско становништво из Скадра и околине је у том периоду масовно бежало у брда од Млетачке Републике али и касније од Османског царства које је у Другом Скадарском рату помагало Млечанима). Четири века касније , познати руски научник Ровински који је 30 година изучавао Црну Гору овако описује Куче и њихову територију: " Наједноставније – све докле је равница, то је подгоричко; чим почну брда , територија припада Кучима. Ово су прави горштаци... Данас се Кучи међусобно дијеле на Дрекаловиће и не-Дрекловиће". ⁸Ровински наводи да су Кучи већ XVI веку имали око 1.500 бораца (што је тада било скоро дупло више од српских и албанских племена у окружењу) .

Према познатом историчару Растиславу Петровићу, српско племе Кучи (које данас заузима област удаљену око 16 км изнад данашње Подгорице, између албанске границе и Комова) јеучи Руско-турског рата у XVIII веку разматрало план да се колективно пресели у Русију: " Кучи су намеравали да се преселе у Русију , али их је у томе спречио поп Андрија Ђурашковић". ⁹ Намери Куча да се преселе у Русију супроставили су се и Млечани. Како пише Петровић , то је урађено преко појединаца којима су "обећане новчане награде". Српски историчар пише да је ипак, ова акција иза које је стајао владика Василије Петровић дала резултате које Млечани нису очекивали: " Међутим, овога пута, ако су омели планове владике Василија, њима и поред великих настојања неће бити могуће да да одбију Црногорце,

---

⁸ Ровински П.А. " Црна Гора у прошлости и садашњости ", том 2, Издавачки центар Цетиње, Цетиње, 1994. стр 71.

⁹ Петровић Р. " Племе Кучи 1684-1796", Народна књига Београд , 1981, стр .210-211.

Брђане и Приморце од Русије , зато што је управо тај исти владика највише допринео да се у њиховој свести створи култ према овој земљи , што ће најбоље доћи до изражаја када се у Црној Гори појави Шћепан Мали, наводни руски цар Петар III”.

Дакле, делатност владике Василије на развијању српско-руских односаали и руске победе у ратовима са Отоманском империјом су направиле контекст (или култ Русије)у којем је била могућа појава тако необичне личности као што је био Шћепан Мали. Тачније, Кучи су као и остала племена са подручија данашње Црне Горе очекивали помоћ из Русије . Све што је било повезано са Русијом , чак и у нејасном виду као што је био долазак непознатог човека који се представљао као руски цар, имало је скоро мистичну снагу за Куче и остала црногорска племена. На такав закључак указује преписка из 1755. године између кучког војводе , али тада и вође Братоножића и Васојевића (гувернадур брдски) Илије Радоњина и владике Василија : "Имајте у виду да наше чете стижу до Сарајева , да тамо исјеку и срећно се дома врну , што ћемо учинити када нам дођу страшљиви и лијени Босанци . Ми ћемо Турке весело чекати . Уздамо се у нашу велику императирцу московску , е ће она и сад заратити с Турцима и узети Цариград. И тада би наше војевање било срећа за све хришћанство. У Куче 15. септембра 1755. г Илија Дреклаовић , војвода и гуврнадур брдски".¹⁰

У том контексту, након смрти владике Василија у Петровграду 1766. године, или само годину дана пре почетка Руско-турског рата, на територији данашње Црне Горе 1767. се појављује Шћепан Мали. Григорију Дрекловићу, архимандиту из Куча, иначе свом блиском пријатељу и сараднику се тај човек поверава(и признаје) је да је он Србин из Аустрије а не руски цар Петар III. Ипак, култ Русије који је установио владика Василије је допринео да се ова очигледна превара не примети и разгласи. Тачније, архимандрит Дрекаловић је прећутао истину, јер је увидео да је Шћепан Мали фактички ујединио Брда и Црну Гору у борби против Отоманске империје. Таква безусловна подршка Григорија Дрекловића је значила и подршку тада најјачег српског племена на територији данашње Црне Горе или Куча.¹¹

Овакав успех Шћепана Малог и његових покровитеља из Куча бива још необичнији ако се зна да међународне околности нису биле повољне за такав развој догађаја који су прижељкивали архимандрит Дреклаовић и Шћепан Мали. Против Шћепана Малог биле све три велике силе које су

---

¹⁰ Ровински П.А. " Црна Гора у прошлости и садашњости ", том 2, Издавачки центар Цетиње, Цетиње, 1994. стр.75

¹¹ Само генерацију раније под војводом Радоњом Петровићем , Кучи са неколико хиљада својих бораца предводили црногорска и албанска племена која су заједно са аустријском војском дошла до данашњег Чачка на територији данашње Србије

деловале на простору тадашње Црне Горе, Млетачка Република, Отоманско царствоали и православна Русија . Млетачка Република је чак организовала атентат на самозванаца. Турци су послали војску против њега. Против самозванца је био чак и наследник владике Василија, владика Сава Петровић. Ипак,и поред овако неповољених међународних околности и отпора црквених великодостојника, Шћепан Мали је имао подршку народа. На тај начин је је Шћепан Мали изазвао једну врсту сукоба између међународног права или интереса великих сила са једне стране, и воље народа који је de facto био независан на малој територији од Цетиња до границе између данашње Албаније и Црне Горе, са друге стране.

Ипак, пресудну подршку самозванцу и његовом више него сумњивом легитимитету, даје патријах српски Василије Јовановић-Бркић , који у том периоду долази у Куче након другог укидања Пећке патријашије . Патријах је већ 1764. године уклоњен са пећког трона јер су Турци (основано показују историјски извори) сумњали да он ради на окупљању Срба на Балкану против турске власти. Након тога је био заточен на Кипру у тврђави Фамагуста. У међувремену, Пећки трон је уз помоћ Порте преузела Цариградска патријашија. Митрополија на Цетињу, која је потпадала под Пећку патријашију СПЦ (једина епархија која непрестано постоји од добијања аутокефалности СПЦ 1219.) никада није признала ту узрупацију од стране Фанара и Порте.¹²

3. Долазак патријаха Василија Јовановића – Бркића у Куче и сарадња са Шћепаном Малим

Као што смо претходно навели, након ослобађања из затвора на Кипру патријах Василије Бркић-Јовановић долази у Црну Гору, управо на територију племена Кучи. ИсторичарЉубомир Дурковић -Јакшић наводи да је патријах српски Василије Јовановић-Бркић дошао у Куче исте године када је и самозванец Шћепан Мали дошао у Црну Гору манастир Маине или Подмаине (удаљен 2 км изнад данашње Будве, задужбина је Црнојевића и владике Саве Петровића , у њему је био сахрањен и оснивач династије Петровић, владика Данило).¹³

Према Љубомиру Дурковићу Јакшићу, патријах је исто као архимадрит Дрекаловић знао да је Шћепан Мали варалица али је разумео да је култ Русије очигледно толико јак на простору Црне Горе и Брда да је чак и такав непоуздан човек користан ради уједињења против спољног

---

¹² Фанар је део Истанбула у којем су поред Цариградске патријашије живели Грци и хеленизовани Албанци и Румуни.

¹³ Дурковић – Јакшић Љ." Чије су светиње у Црној Гори : Митроплија црногорска никада није била аутокефална ", Satena mundi, Београд, 2020. стр .17-20

непријатеља:" Дакле Патријах Василије Бркић је без сумње сарађивао је са Шћепаном Малим. Рад је неко време у почетку текао у договору са и с митрополитом Савом, али касније њихова сарадња слаби. На такав закључак указују и следеће чињенице. Када је патријах сазнао за Шћепана Малог, послао му је, док је овај још био у Маинама , "дарове". Турци су после доласка Шћепана Малог на Цетиње, оптужили патријаха Василија Бркића да он стоји иза те појаве и народног бунта. Султан је издао наредбу за хапшење српског патријаха.¹⁴ Патријах ипак остаје у Црној Гори у којој дочекује мисију изасланика руске царице Катарине Велике. Мисију је предводио кнез Долгоруков. Мисија Долгорукова има обавештајни, војни и дипломатски карактер али и елементе који су се тицали унутрашњих прилика у Руској империји. Мистериозна смрт, наводно због болести (убиство) цара Петра III, и то након његовог свргавања и хапшења, је био веома непријатан догађај за његову удовицу или једног од главних учесника у државном удару царицу Катарину Велику.¹⁵ Појављивање човека који се лажно представљао као Петра III у тренутку када је Русија водила велики рат са Турском сигурно није било оно што је Петербург желео .Зато је за тако важну мисију изабран кнез Долгоруков (ратни херој и високи офирцир руске армије). Искусан и промућуран он после испитивања ситуације на терену (и хапшења самог самозванаца)доноси одлуку која је у складу са руским државним интересима (у тренутку рата са Османским царством). Павел Ровински наводи: " Кнез Долгоруки га, судећи према његовим записима , сасвим оправдава, налазећи га врло подесним и корисним за Црну Гору у то вријеме".¹⁶ На такву одлуку руског изасланика је према Ровинском управо утицао патријах Бркић: " Сабор који је посије тога одржао Долгоруки и пред којим је прочитана нова прокламација која Црногорце позива да се да се повинују царичиној вољи и да се боре против Турака – у попуности се сагласио са прокламацијом. Послије тога је кнез Долгоруки радијелио је међу главарима 400 цекина и муницију. На том сабору је присуствовао је и патријах , којему је Долгоруки указивао посебно поштовање... Ослободио је

---

¹⁴ Он је после тога хтео да побегне из Црне Горе преко млетачке територије али Мелетачка Република му то није дозволила.

¹⁵ **Петар III је био толико опчињен Прусијом и њеним устројством (иако је Русија била војнички јача од те простестанске краљевине) да је био отуживан од стране завереника да хоће да преведе ту православну царевину у протестанску веру. Катарина Велика је неусмњиво учествовала у државном удару против свога мужа у којеме је главну улогу имао елитини Преображениски пук . Повод за државни удар је био хапшење Катарине.Види више ; Рыжов К. В,"Монархи России (600 кратких жизнеописаний)", :**Вече**, Москва 2006. стр .475.**

¹⁶ Ровински П.А. " Црна Гора у прошлости и садашњости ", том 2,Издавачки центар Цетиње, Цетиње, 1994. стр 422-428.

Шћепана Малог и поставио га за владара Црне Горе, у знак чега му је дао некакву диплому и војну униформу а патријаха Бркића је повео са собом".

4. Закључак

Макијевели је сматрао да владаре који су незаслужено дошли на власт након губитка среће чека пропаст.¹⁷ Након одласка Долгорукова, Шћепана Малог напушта срећа. Догађаји који су му некада ишли на руку, попут удара грома на складиште мунције турске војске која је нападала на Црну Гору, окрећу се против њега. У Црмници наилази на мину која га је унаказила (изгубио је око и део руке). Нешто касније, 1774. године отрован је од стране његовог слуге Грка кога је потплатио скадарски везир Мехемед –паша. Пре тога је како пише Ровински, Мехемед –паша на превару убио Илију Дреклаовића кучког војводу који је тада предводио "најхрабрије и многољудно црногорско племе".¹⁸ Ипак, необични догађаји везани за личност самозавнаца, показују да је углед и утицај српског патријаха у Црној Гори био веома велики и после другог укидања Пећке патријашије. Његова подршка самозванцу је била веома значајна када се радило о одлуци црногорских племенима али и Русије да прихвате једну тако необичну појаву као што је био Шћепан Мали. У томе је патријех Бркић очигледно имао и подршку Куча, или тада најзначајнијег црногорског племена. са друге стране, ова чињеница о значају српског патријаха је актуелна и данас 2020. године у време доношења скандалозног Закона о слободи веросиповести у Црној Гори. Она показује да су Пећка патријашила и Митрополија црногорско-приморска историјски -правно део једне цркве, или да постоји непрекидни континуитет постојања СПЦ на територији Црне Горе.

Нема сумње као што смо претходно навели, патријаху Бркићу је поводом подршке Шћепану Малог на руку ишао и култ Русије који је у Црној Гори и Брдима успоставио владика Василије Петровић.

Са друге стране, Русија се очигледно водила државним разлогом у случају Шћепана Малог. Царица Катарина је проценила да су унутрашњи разлози за укљањање или хашење Шћепана Малог мање важни за њену власт од међународних околности у којима се налазило њено царство у тренутку рата са Турском. Државни удар којим је смењен Петар Трећи није изазвао немире у Русији јер је цар био изразито непопуларан због своје пропуске политике. Каснија (сумњива) смрт тако непопуларног владара, такође није уздрмала њену власт. Спољна политика Русије је налагала да се мобилишу

---

¹⁷ Лукић Р. "Историја политичких и правних теорија I књига од антике до почетка XVII века", Научна књига, Београд, 1964. стр 238-268.

¹⁸ Ровински П.А. "Црна Гора у прошлости и садашњости", том 2, Издавачки центар Цетиње, Цетиње, 1994. стр. 430.

сви балкански народи ради рата против Турске, од Крита и богатог бродовласника Дасклојаниса на самом југу Европе до црногорских планина и авантуриста Шћепана Малог око 1.000 км северније. Према Макијавелију, државни разлог понекад захтева од владара да унутрашње законске прописе, понекад, суспендује због спољне опасности.¹⁹ Управо то је урадила руска дипломатија поводом Шћепана Малог. Тако је један велики међународни догађај као што је Руско – турски рат 1768 -1774. године ишао на руку варалици као што је био Шћепан Мали. У супротном он би био трајно ухапшен од стране Долгорукова као варалица и самозванац. Коначно, као народни и духовни вођа Срба, патријарх Василије Јовановић Бркић је тадашње околности поводом Руско – турског рата 1768 -1774. године али и положај СПЦ након другог укидања Пећке патријашије 1766 одлично разумео.

---

¹⁹ Лукић Р. "Историја политичких и правних теорија I књига од антике до почетка XVII века", Научна књига, Београд, 1964. стр 238-268.

ЛИТЕРАТУРА

Дурковић – Јакшић Љ." Чије су светиње у Црној Гори: Митрополија црногорска никада није била аутокефална ", Catena mundi, Београд, 2020.

Јовановић С, "Из наше историје и књижевности , Српска књижевна задруга , Београд ,1931.

Клог Р. " Историја Грчке новог доба " Клио , Београд, 2000.

Крећа М, " Међународно јавно право ", Правни факултет , Београд, 2012.

Кривокапић Б, " Енциклопедијски речник међународног права и међународних односа ", Службени гласник, Београд, 2010.

Кривокапић Б, " Међународно јавно право", Институт за упоредно право , Београд, 2017. стр.779

Лукић Р. "Историја политичких и правних теорија I књига од антике до почетка XVII века ", Научна књига , Београд, 1964.

Ровински П.А. " Црна Гора у прошлости и садашњости ", том 2,Издавачки центар Цетиње, Цетиње, 1994.

Рыжов К. В., "Монархи России (600 кратких жизнеописаний)", **Вече**, Москва 2006. стр .475.

Мирковић Д, " Русфобија код Срба 1878-2017", Catena mundi , Београд, 2017.

Петровић Р." Племе Кучи 1684-1796", Народна књига Београд , 1981.

Черногорско – русские отношения. 1711-1918.
Русскиеархивныедокументы о Черногории с конца XVIII посередину XIX в."**Институт Славяноведения и Балканистики АН СССР. 1992**,Подгорица-Москва;., 1992. Т. 1

Milan PALEVIĆ, PhD

Full Profesor

University of Kragujevac, Faculty of Law

Dejan MIROVIĆ, PhD

Associate professor

University in Pristina - KosovskaMitrovica, Faculty of Law

Patriarch Vasilije Jovanović - Brkić, Montenegro and The Tribe of Kuči

Summary

After the second dissolution of the Patriarchate of Peć in 1766, Serbian Patriarch Vasilije Jovanović - Brkić was imprisoned in Cyprus. From there he came to Montenegro in 1767, more precisely to the territory of the Kuči tribe in the vicinity of present-day Podgorica. The patriarch worked closely with Archimandrite Grigorije Drekalović. During the very same period, Šćepan Mali, a self-proclaimed tsar, appeared. Numerous historical and legal sources show that the Patriarch was involved in the events related to the self proclaimed tsar. The Russian Empire, the Ottoman Empire and the Venetian Republic were also participants in those events, in terms of international law. During his stay in Montenegro, Patriarch Vasilije also cooperated with the Russian envoy, Count Dolgorukov, with whom he left Montenegro in 1769. The Ottoman Empire accused Grigorije Drekalović and Patriarch Vasilije Brkić - Jovanović of inciting Šćepan Mali to armed struggle against the Turks.

Key words: *Serbian Patriarch Vasilije Jovanovic - Brkic, Montenegro, Kuči tribe, Russia, Šćepan Mali.*

Др Огњен ВУЈОВИЋ*

322:271.222(497.11)-74"11/12"

94:321.01(497.11)"11/12"

271.222(497.11)-722.51-36 Сава, свети

СВЕТИ САВА И ТУМАЧЕЊЕ ПРИРОДЕ ВЛАСТИ И ЊЕНОГ НАСЛЕЂИВАЊА У НЕМАЊИНОЈ ДРЖАВИ

Апстракт: Природа власти је одувек иста. Она тежи да створи упориште у свим областима друштва, тежи да се апсолутизује. У ту сврху гради многа оправдања. Она у свим улогама које постоје у друштву види само маске које би могла и преузети уколико то нађе за потребно. Како би оправдала своје уплитање настоји да овлада и прошлошћу. Свој легитимитет покушава да укорени дубоко у прошлости. Власт је царство сујете.

Римски принцепс Август је политичку власт идеолошки засновао на моделу власти оца породице, патерфамилијаса. Од тада се у римском царству настојало да она остане у политичкој породици принцепса као политичког патерфамилијаса.

У Ромејском царству (Византији) владари настоје да се поистовећују са старозаветним представама о Давиду и представама о члановима његове владарске лозе. Ту се власт цара сматра божанском вољом. Поред тога, давно је примећено и да се од Македонске династије у суштини устаљује и принцип примогенитуре. У сваком случају, једини несумњиви легитимитет даје Божја воља.

Власт Немање и наследника из његове лозе је тумачена Божјом вољом. Зар неко може сумњати да Бог не жели свеца и светородну лозу на власти. Самосталност Немањићке државе и самосталност династије је неодвојива од самосталне цркве. Свети Сава свога оца Немању назива другим Аврамом. То је старозаветни узор уз Давида, Соломона и Јосифа. Тумачено је да је Божја помоћ Немању пратила и током целе његове владавине. Извор Немањине одлуке ко ће наследити престо је у коначном смислу Божја воља која је за човека недокучива, а то у пракси значи воља оца породице. Одлука оца не би могла да буде тако схваћена без подршке самосталне српске цркве. Свети Сава одлуку оца суштински правда добрим резултатом који је из ње проистекао. Тиме он поставља и циљ власти. Дакле, само успеси и на унутрашњем и на међународном плану могу да одржавају легитимитет, као што успеси сина оправдају то што му је старозаветни отац поверио првенство.

---

* Ванредни професор, Универзитет у Приштини - Косовска Митровица, Правни факултет, ognjen.vujovic@pr.ac.rs

Кључне речи: *Свети Сава, Стефан Немања, Српска православна црква, примогенитура, легитимитет.*

1. УВОД

Познато је да је у средњем веку питање наслеђивања на престолу било од круцијалне важности. Као што је питање наслеђивања тачка у којој се огледа сама суштина приватне својине, тако су у теми наслеђивања на власти сконцентрисана сва њена битна својства. Без адекватног решења овог проблема није могло бити политичке, државне и друштвене стабилности. Као што се приватна својина не може замислити без наслеђивања, тако се ни власт у средњем веку без обраде питања наслеђивања не може тумачити.

То је мучило и Антику, а не само средњи век.

За ову тему је интересантно осврнути се на римски пример стварања Империје. Тај приступ оправдава и идеологија која је обавијала улогу цара у Византији у време Немањиних савременика на власти Манојла Комнина, али и Исака II Анђела.

Наиме, Теодор Валсамон је био велики канониста који је имао битан значај за дефинисање царског свештеничког достојанства у време Манојла Комнина и Исака II Анђела. Валсамон је био номофилакс и хартофилакс Цариградске патријаршије („нека врста патријарховог главног заменика“).¹ Валсамонова „опаска о царској титули *pontifex*, ако и не представља провокацију римском владици, у сваком случају наговештава дубоко размимолилажење између Запада и Истока. Цариградски канониста зна да хришћанство нема никакав верски континуитет са паганством и никада не би поистоветио паганског свештеника са епископом само на основу назива. Међутим, цар архијереј није само хришћански цар. Он чини део оног низа владара, од Мелхиседека до Давида, од Давида до Августа и од Августа до Константина, који су свесно или несвесно имали одређену улогу у икономији спаса“.² Све што се дешава представља само етапу ка коначном циљу, ка крају света и судњем дану. Зато није било ни раскида са старозаветним узорима.³ Поред тога, помазање царева брише раније грехе и доноси апостолску и пророчку харизму.⁴

---

¹ Жилбер Дагрон, *Цар и првосвештеник*, студија о византијском цезаропапизму (превео са француског Владан Тријић), Београд 2001, 299.

² Исто, 313.

³ Исто.

⁴ Исто, 315.

2. РИМСКО ЦАРТСТВО

2.1. Антички Рим

Управо током успостављања империје, Рим је наишао на проблем наследне власти. Тамо је врховна власт рекса остала у негативном колективном сећању због окрутности последњих краљева који су при том припадали другој етничкој групи, Етрурцима. Завереници су убили Цезара у Сенату правдајући то тиме да је хтео да поново успостави краљевску власт. Сви они су му задали убоде ножевима. Врло снажне емоције су покренуле актере на ово убиство. То би се могло квалификовати као убиство из страсти. Цезар није успео, а рекло би се да се није ни трудио да дефинише и оправда своју све већу власт.

Август је исправио ту грешку.

Да би власт била стабилна потребно је пронаћи јој корене. Том приликом се траже неокаљани и несумњиви извори. Несумњиво, то је оно што је свето. Август је тај извор пронашао у власти патерфамилијаса у оквиру римске породице. Аналогно томе систематски је градио представу о својој врховној власти. Он се сада представљао као политички патерфамилијас римске политичке заједнице као једне велике породице. Тај пример је био погодан, јер се оцу (патерфамилијасу) дуговала света послушност.⁵

Познато је да је патер фамилијас (као шеф породице) био један од кључних шрафова римског правног и политичког система. Оцеубиство, али и убиство било ког претка, као и блиског сродника, одвајкада је представљало страхан прекршај (својеврсно светогрђе), а починилац је сурово кажњаван.⁶ Иста казна погађа и извршиоце и саучеснике. Саучесници ће бити кажњени истом казном којом и непосредни извршилац, чак и у случају да не улазе у круг сродника убијених.⁷

У случају убиства претка, убица је по древним обичајима (*mos maiorum*) до крви батинан, а затим је био стрпан у кожну врећу (*culleus*) са псом, петлом, змијом и мајмуном. Та врећа се баца у море. То у случају да је море у близини, а иначе је бацан зверима.⁸

Рекс Сервије Тулије је предвидео да онај ко туче родитеља бива жртвован њиховим боговима.⁹

---

⁵ Вид. Огњен Вујовић, „Император као отац политичке заједнице – контролом паганских ритуала и њиховим наметањем против хришћанства“, Црквене студије 14/2017.

⁶ Вид. D. 48. 9. 1.

⁷ D. 48. 9. 6. Исто, 233-234.

⁸ D. 48. 9. пр, Исто, 234.

⁹ Исто, 234.

Патерфамилијас је био и првосвештеник породичног култа, а њихове посмртне маске су окруживале породично огњиште. Тако су се и статуе римских царева налазиле у храмовима као статуе божанстава. То је званична римска идеологија која захтева и да им се приносе жртаве. Свако супротстављање таквом императору носи са собом специфичну тежину. Ту је сама власт сматрана светињом.¹⁰

Дакле, власт је у римском царству тумачена дубоко патријархалним појмовима и појавама.

2.2. Византија

Ромејско царство (Византија) је заштитница правоверног Хришћанства. То јој је основна мисија која дефинише све битне аспекте њене унутрашње и спољне политике. То је основни извор легитимитета сваке спољнополитичке,¹¹ унутрашњеполитичке и административне акције. Међутим, баш то је дало посебну снагу патријархалном схватању карактера власти. За такво нешто снажно упориште је пронађено у дефинисању улоге оца породице у Старом завету. Владари настоје да се поистовећују са старозаветним представама о Давиду и представама о члановима његове владарске лозе. Ту се власт цара сматра божанском вољом. Поред тога, давно је примећено и да се од Македонске династије у суштини устаљује и принцип примогенитуре. У сваком случају, једини несумњиви легитимитет даје Божја воља.

У антици је, каже Смиља Марјановић – Душанић, постојала представа о савршеном владару који би се угледао на божанство. Она се са хришћанством претворила у представу о идеалном владару као некоме ко подражава Христа.¹² Све је то утицало и на словенске народе који су долазили у додир са Византијом.¹³

Ту је неминовно настајао сукоб идеала и стварне овоземаљске активности императора, а што је било више него очигледно. Зато се инсистирало на поштовању обреда. „Религиозни људи се увек суочавају са искушењем да сведу веру на рутинско извођење познатих обреда...“¹⁴ То свођење на обреде, на процедуре, оно је чему воле да прибегавају креатори политике уопште, па и политике царства. Шта је уосталом јавно вршење

---

¹⁰ Исто.

¹¹ О ослањању на веру чак и приликом форимрања спољнополитичких савеза и сарадње вид. Peter Frankopan, *Prvi krstaški rat*, Београд 2020.

¹² Смиља Марјановић Душанић, *Владарска идеологија Немањића*, дипломатичка студија, Београд 1997, 183.

¹³ Исто, 185.

¹⁴ Џон Дрејн, *Увођење у Стари Завет*, Београд 2003, 355.

политичке власти него низ процедура. Дешава се да право деловање власти буде обавијено велом тајне.¹⁵

3. СРБИЈА

Када је реч о схватању природе власти у Немањиној држави, онда треба рећи да је доста тога написано о библијским мотивима и метафорама у владарским повељама Немањића, њиховим житијима, црквеном сликарству тих времена. Посебно треба поменути монографију *Владарска идеологија Немањића* Смиље Марјановић Душанић. Циљ ових владарских повеља, житија и црквених слика је, поред осталог, био да се укаже да је појава светородне лозе Немањића предестинирана.¹⁶

Свети Сава је започео са формирањем ових представа. Он је у Светом писму Старог завета тражио одговарајуће примере и аналогно њима је тумачио улога свога оца и његових наследника. Наравно ти примери се односе на Христове претке и тиме се успоставља континуитет и са Новим заветом и улогом владара као управљача брода који на једини могући начин може да води ка спасењу. Све то је дало посебан значај улози Цркве. Без ње не може бити легитимне власти. Његов циљ је, рекло би се, поред осталог, био да утемељи принцип који би гарантовао стабилност приликом смењивања на престолу, а то значи и стабилност саме владавине. У Старом завету су иначе и Византинци налазили слична поређења, па се Свети Сава угледао на те поступке.

3.1. Немања

Свети Сава је био свестан да су несумњива правила о смењивању на престолу нешто што успоставља стабилност не само у том тренутку, него и стабилност целе владавине, стабилност династије и стабилност државе. У ту сврху он се определио за основни принцип који подразумева да се очева воља има поштовати као светиња. Устати против те воље је страшан и дубоко погубан грех.

Власт Немање и наследника из његове лозе је тумачена Божјом вољом. Зар неко може сумњати да Бог не жели свеца и светородну лозу на власти. Самосталност Немањићке државе и самосталност династије је неодвојива од самосталне Цркве. Свети Сава свога оца у *Житију Светог Симеона Немање* назива другим Аврамом. То је старозаветни узор уз

---

¹⁵ Као што се дешава и да накнадна и временски и просторно веома удаљена тумачења поступка неке власти знатно одступају од онога што се стварно десило, вид. Дејан Мирковић, „Двоструки стандарди: Запад и Русија“, *Зборник Матице српске за друштвене науке* 2/2016, 279, фн. 8.

¹⁶ Смиља Марјановић Душанић, *Владарска идеологија Немањића*, дипломатичка студија, Београд 1997, 195, 193-195, 9 и даље, 187 и даље, 190 и даље.

Давида, Соломона и Јосифа. Тумачено је да је Божја помоћ Немању пратила и током целе његове владавине. Извор Немањине одлуке ко ће наследити престо је у коначном смислу Божја воља која је за човека недокучива, а то у пракси значи воља оца породице. Одлука оца не би могла да буде тако схваћена без подршке самосталне српске цркве. Рекло би се да зато у Србији принцип примогенитуре није могао да наиђе на снажан ослонац. Свети Сава одлуку оца суштински правда добрим резултатом који из ње мора да проистекне. Тиме он поставља и циљ власти. Дакле, само успеси и на унутрашњем и на међународном плану могу владару да гарантују да ће и остати на престолу. Само су они извор легитимитета, као што успеси сина оправдају то што му је старозаветни отац поверио првенство.

Тако, судећи према *Житију Светог Симеона Немање*, Немању је Божја воља поставила на престо:

„Јер нека је знано свима нама и другима, да Бог, који твори људима на боље, не хотећи људске пропасти, постави овога ваистину приближенога господина нам и оца, овога самодржавнога господина, нареченога Стефана Немању, да царује свом српском земљом. И пошто је обновио очеву дедовину и још више утврдио Божјом помоћу и својом мудрошћу даном му од Бога, и подиже пропалу своју дедовину и придоби од поморске земље Зету са градовима, а од Рабна оба Пилота, а од грчке земље Патково, све Хвосно и Подримље, Кострц, Дршковину, Ситницу, Лаб, Липљан, Глбочицу, Реке, Ушку и Поморавље, Загрлату, Левче, Белицу. То све мудрошћу и трудом својим све ово придоби што му је припадало од српске земље, а одузето му некада насиљем од своје дедовине. И уз помоћ Божју владавина његова примила је одасвуд мир и тишину, јер овај ваистину диван и страشان постаде свима који живе око њега, пошто је владавина његова била 37 година сачувана и цела и ни од кога повређена“.¹⁷

Свети Сава, једну по једну, набраја све земље које је Немања повратио како би подвукао бројност и значај очевих успеха. Он је обновитељ и утврдител. То ојачава темеље сваке Немањине одлуке и упућује на то да треба имати чврсту веру у њих, па и у оне које се тичу наслеђивања престола.

Божја помоћ га је, као што се види, пратила током целе његове владавине. Она је пресудна не само за долазак на власт, него и за опстанак на власти. Док је Божје помоћи биће и успеха. Да је Бог хтео да Немања више не буде на власти ускратио би му успехе.

Поред набројаних световних успеха, он је представљен и као успешни и праведни заштиник вере и заштитник убогих и правоверни хришћанин:

---

¹⁷ Свети Сава, Житије Светога Симеона Немање, *Сабрани списи*, књига друга (језичка верзија: Лазар Мирковић и Димитрије Богдановић, приредио Димитрије Богдановић), Београд 1986, 97.

„Јер како ћемо овога назвати? Владарем ли, а уз то и учитељем? Јер утврди и уразуми срца свију и научи нас како правоверни хришћани треба да држе праву веру у Бога. Прво на себи благоверност показа, а потом друге научи, цркве освети, манастире сазда, светитеље у сласт слушајући, јереје шућујући, а према монасима гајећи велику смерност и љубав, безнадежним нада, убогим заступник, ништима хранитељ, наге у свој дом уводећи одеваше их, сирочад нахрани, удовице оправда, слепим и хромим и немоћним и глухим и немим ваистину мати постаде. И просто рећи: све своје имање у зајам издаде, јер постаде други Авраам странопримац, земаљски анђеол, небески човек. 'Стога га и Бог преузнесе и дарова му име које је изнад свакога имена', имену његову поклонили се сви народи“.¹⁸

Значи владар треба упоредо и подједанко успешно да делује на два фронта, једном световном, а другом духовном. То је и логично јер како другачије очекивати Божју помоћ.

Чини се да је претарано рећи да је Свети Сава видео свој српски народ као изабрани народ као што је то био случај са Јеврејима у Старом завету.¹⁹ То што је Свети Сава назвао Немању другим Аврамом у ствари само упућује на то да се Немања понашао у складу са тим врхунским узором оца породице и оца народа. Једино такво понашање је могло довести до великих Богом даних успеха. Не послушати или издати Аврама и његову вољу није једноставна ствар, па тако није једноставно издати онога ко се понашао у складу са таквим архетипом.

„Покретачка сила Аврамовог живота – као и живота његових наследника – била је намера брижног и свемогућег Бога, чију је љубав требало да осети читав свет и његово становништво“.²⁰ „Не само да га је чекао нов начин живота: он и његова жена Сара постаће оснивачи велике нације“.²¹ Прича о Изласку из египатског ропства је „постала основни еп из кога је народ црпео свој национални идентитет, она се исто тако нашла и у самој сржи старозаветне духовности“.²² На својеврстан начин, њој аналогна је Савина прича о Немањиној обнови и утврђивању своје дедовине.

Треба имати у виду да је Свети Сава *Житије Светог Симеона Немање* писао у посебним условима. Након упокојења оца требало је његовој вољи подарити што чвршћи ауторитет и спречити помисли и покушаје поступања супротно њој. Сава је то житије коначно написао и

---

¹⁸ Исто, 97-98.

¹⁹ Смиља Марјановић Душанић сматра супротно од тога. По њој Немања је виђен као вођа изабраног народа, Смиља Марјановић Душанић, *Владарска идеологија Немањића*, дипломатичка студија, Београд 1997., 193-194.

²⁰ Џон Дрејн, *Увођење у Стари Завет*, Београд 2003, 297.

²¹ Исто.

²² Исто.

средио након премештања моштију Светог Симеона са Свете Горе у манастир Студеницу. Оно је представљало увод у Студенички типик.

Зна се шта је био Аврамов пут, али и пут његовог потомства. Још битније, зна се које је обећање Бог дао Авраму и Сари. Све су то имлицитне поруке које Свети Сава шаље овим житијем. Поред свега тога, оно што је још опомињуће из тог предања о Авраму и Сари је да ако народ који је од њих проистекао не буде поштовао начела по којима треба да се влада, онда ће тај народ претрпети казне. Како би се вратили Божјој милости требало је да моле Бога за опроштај и да се опомену начела која су им задана.

Говорећи о Немањиним задужбинама и повељама које им је оставио, Свети Сава каже: „и што је писано у златопечатној повељи његовој, а још је и у цркви написано на зиду, и са клетвом и са везом да нико не измени његова предања, као што слушате и у овим књигама напред о томе реч“.²³

Његова предања се не смеју изменити. Писана су са клетвом да их нико не измени. Ово јесте речено за одређену цркву и манастир, али је јасно да се може применити и на његову политичку задужбину, јер је она, као што се могло видети, неодвојива од духовног фронта на којем владар делује. Сада је јасно колики је и како је страшан Вуканов грех.

„Божјом помоћу и својим трудом то све стече. И када је владавина његова уз Божје садејство добила мир и тишину одасвуд, усхте и сатвори себи пријатељем великога цара грчкога, Богом венчаног кир Алексу Комнена, и узео његову кћер за благороднога и љубљенога сина Стефана, кога и одреди да му буде намесник“.²⁴

„А он, блажени старац, посаветова их премудрим речима као отац да престану са ридањем и сузама; а Божјом вољом изабра благороднога и љубљенога сина Стефана Немању, зета боговенчаног кир Алексија, цара грчкога, и овога им предаде говорећи:

- Овога имајте у место мене, добри корен који је изишао из моје утробе, и овога постављам на престо Христом дароване ми владавине!“²⁵

Све је Божја воља, па и његов избор наследника на престолу, који је пао на сина му Стефана. Као што је све најбитније што је Аврам радио била Божја воља.

Има другачијих тумачења по којима „је очев благослов једини духовни темељ промене на престолу“ када је у питању случај Немањиног

---

²³ Свети Сава, Житије Светог Симеона Немање, *Сабрани списи*, књига друга (језичка верзија: Лазар Мирковић и Димитрије Богдановић, приредио Димитрије Богдановић), Београд 1986, 98.

²⁴ Исто, 99.

²⁵ Исто, 102.

одређивања сина Стефана за наследника.²⁶ Чини се да се не може тако рећи ако се има у виду целина концепције коју формира Свети Сава. По њој, Божја воља је крајњи извор власти, крајњи извор првенства.²⁷ То се види управо из Савиног истицања старозаветног узора по коме је Исак благословио Јакова. Јаков је преваром добио првенство, али се оно једном када је дато никако не може опозвати. То је зато што је Божја воља неопозива.

3.1.1. Узори

Улога и однос световне и духовне власти и организације (цара и патријарха, државе и цркве) су у Византији редефинисани откако се тамо власт стабилизovala за време Комнина. На челу тог процеса су били „цар и клирици Свете Софије“.²⁸ Михајло Комнин, савременик Немањин, „има и жељу да умре у монашкој ризи. ... да сазива и председава синодима који осуђују јеретичка скретања и учвршћују православље“.²⁹ Цар је управо од времена Манојла Комнина службеном терминологијом ословљаван као *општи епистемонарх црква*.³⁰ „Метафорички схваћена, као назив који оправдава поједина дисциплинска уплитања мирске власти у црквено подручје, ова реч је могла да изражава мисао да је цар секуларна рука Цркве“.³¹ Цар је имплицитно поређен са Мојсијем, „а експлицитно са

---

²⁶ Говорећи о Хиландарској повељи Стефана Немање, Смиља Марјановић Душанић запажа: „Немања наглашено понавља да своју државу дугује Богу (Христу). ... овакво извођење сопствене власти само из небеског ауторитета својствено је онима који су на власт дошли силом, а не правом. ... Немања другачије поступа пишући о догађају из 1168. године; његов начин видно одудара од стилизације наставка повеље у којем се говори о предаји престола Стефану 1196. године – ту је наведен очев благослов као једини духовни темељ промене на престолу озваничене сабором у Расу“, Смиља Марјановић Душанић, *Владарска идеологија Немањића*, дипломатичка студија, Београд 1997, 103.

²⁷ Смиља Марјановић Душанић, међутим, сматра да је Стефан имао предност над Вуканом јер је рођен након што је Немања ступио на престо Великог жупана, Исто, 107. О порфирогенези као критеријуму за ограничавање примогенитуре вид. Исто, 105, фн. 26.

²⁸ Жилбер Дагрон, *Цар и првосвештеник*, студија о византијском цезаропапизму (превео са француског Владан Тријић), Београд 2001, 293.

²⁹ Исто, 294.

³⁰ Исто, 295. „У сваком случају, епохи Манојла Комнина се приписује дело Евстатија Солунског, који својевољно употребљава редак израз 'епистемонарх' и њене изведенице у односу на самог Бога или на старозаветне патријархе, и који их, изгледа, везује за 'светост' као последицу миропомазања и онда када их користи за цара“, Исто, 297.

³¹ Исто, 296.

Соломоном³², а његова епистемонаршка власт над Црковом је, по овом тумачењу, Божја воља.³³

Свети Сава Немању назива другим Аврамом. То је старозаветни узор. Али, није једини узор такве врсте, већ се наводи и следеће:

„... овога блаженога мужа, господина нам и учитеља, који има Соломонову премудрост, Давидову кротост, Јосифову добру нарав; свима диван и страشان владар владарима и господар господарима, и просто рећи други му неће бити раван“.³⁴

Премудрост, кротости и добра нарав, све особине идеалног владара у једном лицу.

Поново се потенцира да је Немањина власт дарована од Христа. Потенцира се и да је Немања изабрао сина Стефана за владара наследника и да му је поверио првенство као што је то урадио Исак са Јаковом. Треба подсетити да Јаков није био старији него млађи брат прворођеног Исава. Овај преседан приликом одређивања првенства међу браћом се узима за узор приликом доношења Немањине одлуке о првенству. Иако је Јаков преваром дошао до овакве одлуке (Исак је намеравао да првенство преда старијем сину Исаву), одлука је неупитна. Извор одлуке је у коначном смислу Божја воља која је за човека недокучива. То у пракси значи воља оца породице. Али, не само то, него Свети Сава ту одлуку суштински правда добрим резултатом који она мора донети, „расти и множи се; народ и многи ће народи постати од тебе, и цареви ће изаћи из бедара твојих“. Тиме он поставља и циљ власти, циљ коме мора служити изабрани наследник.

„И сам га венча и благослови га изванредно, као што благослови Исак Јакова, сина свога, сваким благословом, и поче га учити да напредује у сваком добром делу у својој владавини, и да буде доброга срца према хришћанском свету, који му предаде, Богом пасену од њега паству, говорећи му:

- Чедо моје љубљено, паси овај мој Израил, и пази на њега, водећи га као јагње Јосиф!“³⁵

Из овога се види схватање да је власт над државом у ствари аналогна очинској власти над породицом. Само је овде реч о хришћанској породици.

---

³² Исто.

³³ Исто.

³⁴ Свети Сава, Житије Светога Симеона Немање, *Сабрани списи*, књига друга (језичка верзија: Лазар Мирковић и Димитрије Богдановић, приредио Димитрије Богдановић), Београд 1986, 99.

³⁵ Исто, 102..

3.1.2. Власт треба да добије онај ко је политички вештији

Подсетимо се одломка из Прве књиге Мојсијева:

Кад Исак остарје и очи му потамњеше, те не виђаше, дозво Исаву старијега сина својега, и рече му: сине! А он одговори: ево ме.³⁶

Тада рече: ево остарио сам, не знам када ћу умријети.³⁷

Дакле, Исак предаје благослов тек пошто је зашао у позне године и тек пошто му је здравље прилично ослабило. Слично томе и Немања тек у познијим годинама предаје благослов, предаје власт сину Стефану.

Јаков преваром добија очев благослов:

Народи ти служили и племена ти се клањала! Био господар браћи својој и клањали ти се синови матере твоје! Проклет био који тебе успроклиње а благословен који тебе узблагосиља.³⁸

Није битно што је благослов стечен преваром. Чин оца је неупитан и неопозив. На крају крајева, није битно ни шта отац хоће, него шта хоће живот, шта хоће Бог. Овај пример је очигледно истицао да нема преседана за кршење чина којим је отац одредио наследника. То кршење воље оца је светогрђе. Чак и у случају када је тај чин далеко од првобитне и стварне воље онога ко га је предузео. То у пракси значи да је извор власти божанска воља која се реализује преко поступака оца. Пресадане успоставља само Бог.

И Исав омрзе љуто на Јакова ради благослова, којим га благослови отац, и говораше у срцу својему: близу су жалосни дани оца мојега, тада ћу убити Јакова брата својега.³⁹

На крају су се старозаветна браћа ипак измирила.

Одлуке оца не треба доводити у питање, па Савин Немања каже следеће:

„Јер ја вам дајем ову заповед: да љубите брат брата, не имајући међу собом никакве злобе. Овоме, као и од Бога и од мене посађеном на престолу моме, ти се покораваш и буди му послушан. А ти опет владајући не вређаш брата свога, но имај га у почаст. 'Јер ко не љуби брата свога, Бога не људи. Бог је љубав. Зато ко љуби Бога, нека љуби и брата свога'. Јер о овом сав закон апостоли научише, мученици венчани бише и пророци висе. 'Зато ако хоћете и послушате мене, добра земаљска уживаћете; ако ли нећете и не послушате ме, оружје ће вас појести'“.⁴⁰

---

³⁶ Прва књига Мојсијева, 27, 1.

³⁷ Прва књига Мојсијева, 27, 2.

³⁸ Прва књига Мојсијева, 27, 29.

³⁹ Прва књига Мојсијева, 27, 41.

⁴⁰ Свети Сава, Житије Светога Симеона Немање, *Сабрани списи*, књига друга (језичка верзија: Лазар Мирковић и Димитрије Богдановић, приредио Димитрије Богдановић), Београд 1986, 103.

Каже се, дакле, да је Стефан у садејству, и од Бога и од владара, посађен на престо.

Као што је и природно, житије обилује цитатима из Библије. Ако се не послуша божја воља неумитно се упада у оружани сукоб, несреће и казну. Овај последњи цитат је из Књиге пророка Исаије из прве главе која носи назив *Израиљево отпадништво и казна. Позивање да се уистини обрати Богу, а не само да приноси жртве. Обрицање и пријетња.*⁴¹

Врло је битно позивање на ову књигу и ову главу. Свети Сава не жели да се питање власти и односа међу браћом и међу носиоцима власти и међу народом уопште схвати као питање обреда, као питање пуке форме. Оно мора поштовати суштину, Божју вољу.

*Не приносите више жртве залудне; на кад гадим се; а о младинама и суботама и о сазивању скупштине не могу подносити безакоња и светковине.*⁴²

*На младине ваше и на празнике ваше мрзи душа моја, досадише ми, додија ми подносити.*⁴³

Однос између чланова породице мора бити трпељив, топао и искрен. Отац мора имати разумевања за грешке своје деце, као и за њихове амбиције.

И у Хиландарској Повељи Симеона Немање се каже да је Немањин узор био однос између оца породице Исака и његовог сина Јакова.

У коначном Житију Светог Симеона се каже да се Немања на крају својих освајачких похода ородио са грчким царем Алексијем Комнином тако што се његова ћерка удала за Немањиног сина Стефана који је владар српски. Прво се помиње да је његов син зет византијског цара, па се онда помиње да је наследио и српски престо. У Хиландарској повељи се када је реч о односу са царском породицом прво помиње да је Стефан велики жупан, али одмах затим и севастократор (византијска титула резервисана за блиске чланове царске породице) и зет цара Алексија Комнина.

Можда је имплицитно дата порука да као што је сам Јаков од Исава преотео првенство, да је тако и Стефан од Вукана преотео првенство.

Познато је да је Јаков то урадио на подстицај, уз савет и уз помоћ своје мајке. Она је зготивила вечеру за Исака коју је овај тражио од свог првенца Исава. Она је тако обукла Јакова да отац нема сумњи да је реч о Исаву.

*И Јаков рече оцу својему: ја, Исав твој првенац; учинио сам како си ми рекао; дигни се, посади се да једеш лова мојега, па да ме благослови душа твоја.*⁴⁴

---

⁴¹ Књига пророка Исаије, 1.

⁴² Књига пророка Исаије, 1, 13.

⁴³ Књига пророка Исаије, 1, 14.

⁴⁴ Прва књига Мојсијева, 27, 19.

Стефан и његова мајка наравно нису нешто такво урадили, али је Стефан постао зет византијског цара Алексеја Комнина. Као да се овим поређењем Стефана са Јаковом жели рећи да је први имао утицајног савезника који му је и помогао да дође на престо, као што је то мајка помогла Јакову да добије очев благослов.

Изгледа да се у старозавентном свету губитак првенства схватао врло трагично. Пошто Исав и отац сазнају за Јаковљеву превару, Исак даје благослов и Исаву.

А Исак отац његов одговарајући рече му: ево, стан ће ти бити на родној земљи и роси небеској озго.

Али ћеш живјети од мача својега, и брату ћеш својему служити; али ће доћи вријеме, те ћеш пошто се наплачеш скришати јарам његов с врата својега.⁴⁵

Дакле, владавина брата се схватала као својеврсни јарам. Отац је Исаву само могао дати благослов по коме ће након дужег времена постати слободан од братовљеве власти. Немања свакако не иде толико далеко. Код њега је власт брата над братом нужна и неупитна, али и мора да буде и испуњена братском љубављу.

Тај узор у односу између Исака и Јакова је од пресудног политичког значаја. Очигледно је да је било оправдано дати власт политички вештијем сину. То Свети Сава, приликом оправдавања чина свога оца, није могао, а није ни желео да избегне. Међутим, кључно је да та власт има легитимитет једино ако ју је уз божје садејство својом вољом формално предао отац породице. У суштини то поштовање воље оца је оно што треба да сачува политичку стабилност и стабилност државе.

Има ту још нешто. Јаков је да би избегао сукоб са братом срећу потражио на неком другом месту и засновао је живот далеко од очинске куће. Попустио је пред Исавом. Првенство припада Јакову, али због тога није спреман да се пролије братска крв. Стефан ништа од тога није урадио. У сваком случају, Свети Сава све то не помиње, али је јасно да циља на то да браћа треба по сваку цену да избегну сукобе који би водили крвопролићу. Треба Богу да препусте у руке своју судбину. Типично за једног искреног хришћанина и монаха.

Свети Сава у целој тој причи почиње и завршава са вољом оца породице. Њу неизоставно треба поштовати.

Подсетимо се како су се даље развијали односи између Јакова и Исаву, јер то може бити корисно за анализу имплицитних порука садржаних у Савином делу:

---

⁴⁵ Прва књига Мојсијева, 27, 39-40.

*И рече му Бог: име ти је Јаков; али се отселе нећеш звати Јаков, него ће ти име бити Израиљ. И надјече му име Израиљ.*⁴⁶

*И још му рече Бог: ја сам Бог свемогући; расти и множи се; народ и многи ће народи постати од тебе, и цареви ће изаћи из бедара твојих.*⁴⁷

*И даћу ти земљу коју сам дао Авраму и Исаку, и након тебе сјемени твојему даћу земљу ову.*⁴⁸

Јаков, који је изабрао да избегне сукоб по цену да остане без утицаја који му је отац наменио је на крају награђен од Бога. Њему је намењена права слава.

Поред свега тога, овај пример је одговарајући и јер су се браћа која су прво била у сукобу око првенства и око очевог благослова на крају изљубила и измирила.

*А Исав притрча преда њ и загрли га и паде му око врата и цјелива га, и обојица се заплакаше.*⁴⁹

Интересантно је то што након овога Јаков Исаву назива господарем, а себе његовим слугом:

*И Исав подигав очи угледа жене и дјецу, па рече: ко су ти оно? А Јаков рече: дјеца, коју Бог милостиво дарова слуги твојему.*⁵⁰

*А Исав рече: шта ће ти читава војска коју сретох? А он рече: да нађем милост пред господарем својим.*⁵¹

Јаковљево понашање је и даље разумно и скромно.

*А Исав рече: има, брате, у мене доста; нека теби што је твоје.*⁵²

*А Јаков рече: не; ако сам сада нашао милост пред тобом, прими дар из моје руке, јер видјех лице твоје као да видјех лице Божје, тако си ме лијепо дочекао.*⁵³

*Прими дар мој, који ти је доведен; јер ме је обилато обдарио Бог, и имам свега. И навали на њ, те прими.*⁵⁴

Пре овога Јаков искрено и мудро нуди дар своје брату како би избегао сукоб:

*И још кажите: ето, Јаков слуга твој иде за нама. Јер говораше: ублажићу га даром који иде преда мном, па ћу онда видјети лице, да ако ме лијепо прими.*⁵⁵

---

⁴⁶ Прва књига Мојсијева, 35, 10.

⁴⁷ Прва књига Мојсијева, 35, 11.

⁴⁸ Прва књига Мојсијева, 35, 12.

⁴⁹ Прва књига Мојсијева, 33, 4.

⁵⁰ Прва књига Мојсијева, 33, 5.

⁵¹ Прва књига Мојсијева, 33, 8.

⁵² Прва књига Мојсијева, 33, 9.

⁵³ Прва књига Мојсијева, 33, 10.

⁵⁴ Прва књига Мојсијева, 33, 11.

Затим тај дар искрено предаје брату срећан због помирења.

Мора се признати да је цела ова прича о Исаву и Јакову и њиховој борби за превласт на први поглед нејасна. Јасно је само да су се помирили, али не и ко је фактички задобио превласт. Изгледа да то овде ипак није ни битно. Несумњиво је да је Јаков стекао и божији благослов, а то је оно што је најбитније:

Тада му рече: отселе се нећеш звати Јаков, него Израил; јер си се јуначки борио и с Богом и с људима, и одолио си.

А Јаков запита и рече: кажи ми како је теби име. А он рече: што питаш како ми је име? И благослови га ондје.⁵⁶

Бог награђује мудрост, упорност и доброту. Јаков у молитви Богу изговара нешто што је врло битно:

Нисам вриједан толике милости и толике вјере што си учинио слуги својему; јер само са штапом својим пријеђох преко Јордана, а сада сам господар од двије чете.⁵⁷

Јаков је све време свестан да све дугује Богу и потпуно му се предаје. Тога, чини се, нема код Исаву, па зато Исав и не добија божји благослов.

Свети Сава се и не упушта у сва ова питања, нити у питање ко је задобио превласт међу браћом, већ акценат само ставља на поштовање очеве једном изречене воље.

Исто тако и сам Исак поштује оно што је изрекао и томе нема опозива. На крају је битно ко је добио благослов и ма шта се касније десило у животу то има примат што се тиче коначног Божјег циља.

У Хиландарској повељи се каже да Бог „стога по многој својој и неизмерној милости и човекољубљу дарова нашим прадедовима и нашим дедовима да владају овом земљом српском ... И обнових своју дедовину и већма утврдих Божјом помоћу и својом мудрошћу, даном ми од Бога, и подигох пропаљу своју дедовину и предобих: од морске земље Зету и са градовима, а од Арбанаса Пилот, а од грчке земље Лаб са Липљаном, Дубочицу, Реке, Загрлату, Левче, Белицу, Лепеницу. И Божјом помоћу и својим трудом то све придобивши...“.⁵⁸

Немања као да је изабран да се кроз његове успехе оствари обећање које је Бог дао нашим дедовима и прадедовима. То некако као да подсећа на

---

⁵⁵ Прва књига Мојсијева, 32, 20.

⁵⁶ Прва књига Мојсијева, 32, 28-29.

⁵⁷ Прва књига Мојсијева, 32, 10.

⁵⁸ Свети Сава, Хиландарска повеља Симеона Немање *Сабрани списи*, књига друга (језичка верзија: Лазар Мирковић и Димитрије Богдановић, приредио Димитрије Богдановић), Београд 1986, 31.

пример по коме је Исак од Бога добио обећање да ће његовом потомству дати земљу коју је обећао Исаковом оцу Авраму.⁵⁹

Искрена духовност је оно што Бог тражи од људи, па „средишња тема Старог завета је да су поштење, истина и правда Јахвеу биле далеко важније од рутисног извођења религијских обреда“.⁶⁰

Дакле, Свети Сава у потпуности програм власти свога оца и његових наследника ослања на цитирани пример из Старог Завета.

4. ПРИМЕР КОЈИ ОПРАВДАНО НЕДОСТАЈЕ У САВИНОМ ПРОГРАМУ - ПРИМЕР О УСПЕХУ КОЈИ ЧИНИ СЕ ИПАК НИЈЕ НАГРАЂЕН ВЛАШЋУ НАД БРАЋОМ

Бог је начинио Завет са Јаковом. Јаков је познат и као Израил. Он је трећи патријарх јеврејског народа. У сваком случају, Немањин се поступак када је реч о предаји престола у наслеђе сину Стефану никако не може поредити са односом Јакова и његовог сина Јосифа.

Зашто не може?

Пре свега треба видети шта је Јаков одлучио.

Јакову је најмилији био не најстарији син Рувим, него Јосиф:

*А Израил љубљаше Јосифа највећма између свијех синова својих, јер му се родио под старост, и начини му шарену хаљину.*⁶¹

Јаков је, међутим, како се чини, првенство предао не Јосифу, него Јуди:

Јуда, тебе ће хвалити браћа твоја, а рука ће ти бити за вратом непријатељима твојим, и клањаће ти се синови оца твојега.

Лавићу Јуда! С плијена си се вратио, сине мој; спусти се и леже као лав и као љути лав; ко ће га пробудити?

*Палица владалачка неће се одвојити од Јуде нити од ногу његовијех онај који поставља закон, докле не дође онај коме припада, и њему ће се покоравати народи.*⁶²

За потребе овог питања је нужно погледати и шта се каже у Новом Завету. Тако по *Светом Јеванђељу по Матеју* се наводи да је племе Исуса Христа, сина Давида Аврамова сина, следеће:

*Авраам роди Исака. А Исак роди Јакова. А Јаков роди Јуду и браћу његову.*⁶³

Затим се набрајају Јудини потомци и долази се до Давида:

---

⁵⁹ Вид. Прва књига Мојсијева, 26, 2-6.

⁶⁰ Џон Дрејн, Увођење у Стари Завет, Београд 2003, 60.

⁶¹ Прва књига Мојсијева, 37, 3.

⁶² Прва књига Мојсијева, 49, 8-10.

⁶³ Свето Јеванђеље по Матеју, 1, 2.

*А Јесеј роди Давида цара. А Давид цар роди Соломуна с Уријницом.*⁶⁴

У Светом Јеванђељу по Луки такође се наводи говорећи о прецима Јосифа мужа Пресвете Богородице, само од њега па уназад, да је он Јосиф потомак Јуде, Јакова, Исака, Аврама.⁶⁵

Дакле, Јосиф муж Пресвете Богородице је директни потомак Јудин, а не Јосифов.

У сваком случају, рекло би се да остаје прилично нејасно ко је задобио првенство, јер је старозаветни Јаков своме сину Јосифу дао већи део имања:

*И ја ти дајем један дио више него браћи твојој, који узех из руку Аморејских мачем својим и луком својим.*⁶⁶

Затим се каже:

*Јосиф је рдона грана, родна грана крај извора, којој се огранци раширише сврх зида.*⁶⁷

Ако га и уцвјелише љуто и стријелаше на њ, и бише му непријатељи стријелци,

Опет оста јак лук његов и ојачаше мишице руку његовијех од руку јакога Бога Јаковљева, одакле поста пастир, камен Израиљу,

Од силнога Бога оца твојега, који ће ти помагати, и од свемогућега, који ће те благословити благословима озго с неба, благословима оздо из бездана, благословима од дојака и од материце,

*Благослови оца твојега надвисише благослове мојих старијех сврх брда вјечнијех, нека буду над главом Јосифовом и над тјемом одвојенога између браће.*⁶⁸

Као што се може видети Јосиф је назван *пастиром*, *каменом Израиљу* и предат му је благослов. Каже се и да је *одвојен између браће*.

Ако се вратимо на предисторију тога чина видећемо да су браћа преваром убедила оца да је Јосиф погинуо, како би га елиминисали из игре о првенству. Иако су га продали у ропство у Мисир, Јосиф је и тамо био успешан. Господар куће у којој је служио поставио га је за њеног управника. Чак и када је био затворен у тамници, Господ је учинио да омили тамничару, па му је овај поверио тамницу у руке. Чегга год да се прихватио било је благородно. Толико је био успешан да га је и фараон поставио за управника свога двора и Мисира. Дobar део живота је заиста провео одвојен од браће, поред тога што је својим духом био изнад браће.

---

⁶⁴ Свето Јеванђеље по Матеју, 1, 6.

⁶⁵ Вид. Свето Јеванђеље по Луки, 3, 24-38.

⁶⁶ Прва књига Мојсијева, 48, 22.

⁶⁷ Прва књига Мојсијева, 49, 22.

⁶⁸ Прва књига Мојсијева, 49, 23-26.

У сваком случају, ни Јаков није поставио свога првенца сина Рувима за владара браћи његовој. То је била казна за његово непоштовање оца.⁶⁹

Када је Јаков благословио Јосифове синове Јефрема и Манасију, првенство је опет дао млађем Јефрему, а не старијем Манасији, што Јосифу није било мило. Али, вољу оца није могао да доводи у питање.

Иако се Немањин поступак приликом предаје наслеђа сину Стефану не може поредити са односом Јакова и Јосифа, јер се чини да је питање првенства ту нерешено, остаје порука да су очеве одлуке неупитне. У сваком случају Јосиф остаје духовно јачи од све браће, као духовни узор и предводник.

Оно што чини нит свих ових старозаветних прича је да браћа треба да живе у слози без обзира на грехе које су починили једни према другима и према очевој вољи. То је порука коју и Свети Сава настоји да подвуче. Он у Житију Светог Симеона и не помиње сукоб своје браће ни измирење у којем је он лично посредовао. Смиње само њихову братску слогу, братску забринутост и сагласност. Једини немири које помиње су немири који су настали у Византији јер су Латини заузели Цариград. Када говори о тим немирима описује их као неку несрећу која се одвија ван њиховог (братског) унутрашњег мира.

Обично се сматра да је улога једног монаха непрактична. Понашање Светог Саве говори нешто друго. Он је дао пример свештеницима српске цркве како треба лековито да делују на друштвене и политичке односе. Да делују као смерни хришћански коректив.

---

⁶⁹ Вид. Прва књига Мојсијева, 49, 3-4.

Литература

Свето писмо Старога и Новога Завјета (Стари Завјет превео Ђура Даничић, Нови Завјет превео Вук Стефановић Караџић);

Свети Сава, *Сабрани списи*, књига друга (језичка верзија: Лазар Мирковић и Димитрије Богдановић, приредио Димитрије Богдановић), Београд 1986;

Жилбер Дагрон, *Цар и првосвештеник*, студија о византијском цезаропапизму (превео са француског Владан Тријић), Београд 2001;

Џон Дрејн, Увођење у Стари Завет, Београд 2003;

Смиља Марјановић Душанић, *Владарска идеологија Немањића*, дипломатичка студија, Београд 1997;

Огњен Вујовић, „Император као отац политичке заједнице – контролом паганских ритуала и њиховим наметањем против хришћанства“, Црквене студије 14/2017;

Piter Frankopan, *Prvi krstaški rat*, Beograd 2020;

Дејан Мирковић, „Двоструки стандарди: Запад и Русија“, *Зборник Матице српске за друштвене науке* 2/2016.

Ognjen VUJOVIC, PhD

Associate Professor

University in Pristina - Kosovska Mitrovica, Faculty of Law

SAINT SAVA AND THE INTERPRETATION THE NATURE OF AUTHORITY AND IT'S INHERITANCE IN THE NEMANJA'S STATE

Summary

The Nature of authority has always been the same. It aspires to create strongholds in all areas of society, aspires to absolutism. It builds many justifications for that purpose. In all the roles of society it recognizes only the masks it could take over if it is necessary. In order to justify its interference endeavor to control the past as well. It tries to enroot its legitimacy deep in the past. The Roman princeps Augustus had ideologically established political power on the model of authority of father figure, paterfamilias. Since then the aspiration in Roman kingdom had been to keep the authority in political family of the princeps as the model of political paterfamilias. In the Roman Empire (Byzantium) the ruler tends to identify with The Old Testament image of David and to identify with images of members of his sovereign family lineage. Here the authority of the Emperor is considered as the God's will. Besides that, long time ago that it has been noticed that Macedonian dynasty essentially stabilizes the principles of primogeniture. Anyhow, the only undoubtedly legitimacy is given by God's will. The Authority of Nemanja and the ancestors from his lineage is interpretive as the God's will. Can it be doubted that God doesn't want the saint and the saint given lineage to be the authority. Independence of the Nemanjic's state and the independence of the dynasty are inseparable from the independent Church. Saint Sava calls his father Nemanja the second Avram. Avram is the Old Testament role model, as well as David, Solomon and Joseph. It is interpreted that the God's help followed Nemanja during his all rule. The source of Nemanja's decision of who will inherit the throne is in the end the God's will, which is unrecognized for the human, and that in the practice means the will of family father figure. Father's decision could not be understood as something unquestionably without the support of autocephaly of Orthodox Church. Saint Sava justifies his father's decision by the good result which it provided. By that he bases the goal of authority. So, only both interior and international success can provide legitimacy, as well as the success of the son justify why the Old Testament father gave him the priority.

Key words: *Saint Sava, Stefan Nemanja, Serbian Orthodox Church, primogeniture, legitimacy.*

Др Далибор ЂУКИЋ*

271.2-74-77"18/19"

АУТОКЕФАЛНОСТ ПРАВОСЛАВНИХ ЦРКАВА У 19. и 20. ВЕКУ

Апстракт: У раду су анализирани акти на основу којих су православне цркве стицале аутокефалност у XIX и XX веку. Циљ је да се идентификују сличности и разлике у процедури те да се из појединачних аката дедукују општа начела и правила о стицању статуса аутокефалне помесне цркве. Акцент је стављен на следећа питања: ко подноси захтев за додељивање аутокефалности, на којим чињеницама се захтев заснива и на којим прописима се заснивај уодлуке Цариградске патријаршије. Основна хипотеза изнета у раду је да није могуће утврдити конкретна и општеприхваћена правила о начину стицања статуса аутокефалне цркве. Иако је реч о чисто црквеноправном питању, узиман је у обзир међународноправни положај државе на чијој територији ће аутокефална црква деловати, као и однос државних власти према њој. На крају је указано на чињеницу да сви анализирани акти одражавају дух јединства православне цркве.

Кључне речи: *аутокефалија, томос, Цариградска патријаршија, помесне православне цркве.*

1. УВОД

Током 19. и 20 века борба православних народа за ослобођење и националну еманципацију била је неодвојиво повезана са настојањима за стицање тзв. „црквене самосталности“.¹ Повезаност нације и верске припадности имала је за последицу да аутокефалија постане битан елемент идентитета и самобитности православних народа и нација. Тако је појам аутокефалне цркве, поред значаја за унутрашње уређење Православне цркве, добио шири државно-национални значај. У прилог наведеном најбоље говоре дешавања која су пратила стицање аутокефалности свих помесних православних цркава у 19. и 20 веку.

---

* Доцент, Универзитет у Београду, Правни факултет, dalibor.djukic@ius.bg.ac.rs

¹ Д. Новаковић тврди да је и кнез Милош Обреновић знао да је „државна слобода непотпуна уколико остане зависна Црква“ те да је због тога водио преговоре са Цариградском патријаршијом како би она признала аутономију Цркве у Србији. Драган Новаковић, „Од Начертанија о духовним властима до Закона о црквама и верским заједницама – 170 година законодавства о православној цркви у Србији“, *Српска теологија у двадесетом веку: истраживачки проблеми и резултати*, књ. 14 (2013), 149.

У раду је најпре приказан канонскоправни садржај термина аутокефалије, затим је указано на разлике између више врста „црквене аутономије“ и на крају уводног дела дате су информације о факторима и условима за стицање аутокефалног статуса. Главни део рада посвећен је анализи томоса на основу којих су православне цркве стицале статус аутокефалних цркава. Реч је о највишим правним актима које издаје Цариградска патријаршија. По правилу њихов садржај обилује значајним информацијама из којих се могу дедуковати општа начела о процедури давања аутокефалије, правном основу на којем се темеље одлуке Цариградске патријаршије, органима који учествују у поступку, обиму аутономије који се одређеној цркви признаје и степену њене зависности од мајке цркве. Критичком анализом садржине томоса биће проверене две основне хипотезе овог рада: прва је да се сваки захтев за стицање аутокефалног статуса посебно разматра и да нема општеприхваћених правила, услова и процедура којим би Цариградска патријаршија као мајка црква била обавезана или приморана да поступи у складу са захтевом, а друга је да главна сврха давања аутокефалије није даља подела Православне цркве већ јачање њеног јединства кроз стварање канонскоправних предуслова и оквира за њену бољу организацију и деловање на одређеној територији. У раду ће бити коришћен историјски метод како би норме које се анализирају биле доведене у историјски контекст у којем су настале и упоредни метод приликом поређења томоса издатих различитим црквама.

2. ПОЈАМ АУТОКЕФАЛИЈЕ

У првим вековима хришћанске цркве није коришћен термин аутокефалија (или аутокефална црква). У том периоду историје хришћанства свака црквена структура означавања је изразом „црква“.² Реформе државне управе у Римском царству оставиле су трага и на унутрашњем црквеном уређењу. Након Диоклецијанових реформи дошло је до повезивања више хришћанских заједница које су припадале истој административној области. Епископи главних градова римских провинција (метропола) почели су вршити надзор, а касније и формалну власт над осталим епископима исте провинције. По називу главног града-метрополе епископи су носили титулу митрополита, док је њихова црквена територија називана митрополијом. Одлукама Првог васељенског сабора, који је одржан 325. године у Никеји, утврђен је митрополитански систем унутрашње управе у Цркви. Изузетак од

---

² Примери су новозаветне цркве: „Цркви Божијој која је у Коринту“, 1 Кор. 1,2.; „Павле и Силван и Тимотеј Цркви Солунској која је у Богу Оцу и Господу Исусу Христу“, 1 Сол. 1,1. итд. Сергије Троицки, *Црквено право*, Београд 2011, 410.

овог правила били су епископи Рима, Александрије и Антиохије чија је јурисдикција прелазила оквире једне државне административне јединице.³

Децентрализовани систем црквене управе допринио је развоју различитих јереси у овом периоду црквене историје па се прибегло стварању надмитрополитанске власти. За основу је опет узет систем политичких (државних) административних округа. Тако је митрополит главног града одређених (али не свих) дијецеза уживао првенство части међу митрополитима исте дијецезе и носио је титулу егзарха.⁴ На Четвртом васељенском сабору коначно је уобличен систем унутрашње црквене управе. Све митрополије прешле су под јурисдикцију пет великих центара: Рима, Константинопоља, Александрије, Антиохије и Јерусалима. Њихови епископи понели су титулу патријарха. Сва три система почивала су на донекле доследном поштовању начела да поредак црквених структура треба да следује државним и грађанским облицима управе.⁵ Тако су црквене структуре са центром у великим градским центрима временом стекле спољашњу и унутрашњу самосталност у односу на друге црквене центре. Управо из тог периода, са краја IV века, потичу најстарији сачувани помени израза аутокефална црква.⁶

Једна од карактеристика црквене организације од њеног настанка па до данас је динамичност и прилагодљивост друштвенима условима у којима егзистира. Систем унутрашње црквене управе који је формиран на васељенским саборима био је одговарајући за потребе цркве у јединственој држави. Сасвим другачије ситуација настаје када цркве у средњовековним хришћанским државама стекну аутокефални статус. Од тада је питање самосталности и независности црквених области постало, између осталог, предмет интересовања међународне дипломатије. Током вишевековне османске владавине угашене су све аутокефалне цркве балканских народа и њихове територије нашле су се под јурисдикцијом Цариградске патријаршије. Током 19. и 20. века дошло је од обнове независности хришћанских држава на Балкану и православних народа у ширем смислу. Тиме је поново отворено питање статуса православних цркава у новонасталим државама. Најчешће је након међународног признања

---

³ Σπύρος Τρωϊάνος, Γεώργιος Πουλής, *Εκκλησιαστικό δίκαιο*, Αθήνα-Κομοτηνή, 188.

⁴ Никодим Милаш, *Православно црквено право*, Мостар 1902, 317; Σ. Τρωϊάνος, Γ. Πουλής, 188-189.

⁵ Ово правило које је по Милашевом мишљењу Црква поштовала од свог оснивања стекло је законски дигнитет на Четвртом васељенском сабору. Н. Милаш, 322. Правило 17 IV Вас. „А ако је царском влашћу новооснован неки град, или ће се ускоро новоосновати, нека државним и грађанским облицима управе следује и поредак Црквених парикија“. Атанасије Јевтић, *Свештени канони цркве*, Београд 2005, 113.

⁶ С. Троицки, 410.

одређене државе покретан поступак за стицање аутокефалног статуса православне црквене структуре која је постојала у одређеној држави. Тако је стицање аутокефалне цркве постало врхунац процеса националне еманципације православних балканских народа.

Наведене историјске чињенице упућују на (најмање) два битна закључка. Први је да се садржај појма аутокефалије мењао, те да је његов смисао био различит у римској држави, у средњовековним феудалним државама и у нововековним националним државама. Такође, садржај тог појма се мења и у овом тренутку када Православна црква постоји и делује у грађанским државама. Други закључак је да је питање црквене самосталности део шире проблематике државно-црквених односа.⁷ Могло би се додати да у новије време све више спада и у материју међународних односа.

На основу свега наведеног може се закључити да је тешко дати једну општеприхваћену научну дефиницију појма аутокефалија. Констатација С. Троицког да се у радовима канониста не може пронаћи научна дефиниција тог појма, већ само историјски подаци о аутокефалним црквама данас је једнако актуелна као у времену када је записана пре више од пола века.⁸ Већина грчких аутора сматра да није могуће прецизно дефинисати појам аутокефалије,⁹ при чему констатују да је реч о сложеном појму који подлеже различитим тумачењима.¹⁰ Док већина аутора уџбеника из црквеног и канонског права избегава да се бави дефиницијом појма аутокефалне цркве, у радовима који се баве питањем аутокефалије могуће је пронаћи опширне и исцрпне дефиниције, које се ипак не могу сматрати потпуним и општеприхваћеним. Тако је у раду П. Акантопулоса дефиниција аутокефалне цркве заузела целу страницу текста: „Под аутокефалијом се подразумева Патријаршијским и Синодским Томосом Васељенске патријаршије успостављени „црквени поредак“ у једној области или помесној цркви под њеном јурисдикцијом која се налази у канонској вези са њом тако да од „кћерке цркве“ постаје и сачињава „сестру цркву“ и да њом (само)управља „слободно и неспутавано од сваке друге власти, у Светом Духу као што божански и свештени канони уређују“ Свети Сабор састављен од њеног предстојатеља и архијереја окупљених око њега, при чему он нема одлучујући суд о питањима од заједничког интереса. И то из разлога што је

---

⁷ Σ. Τροϊάνος, Γ. Ποιλής, 191.

⁸ С. Троицки, 411. Занимљиво је да у већ

⁹ Занимљиво је да у једном од најобимнијих уџбеника из Црквеног права који су коауторски написали професори Тројанос и Пулис на скоро 800 страна не постоји ни покушај дефинисања појма аутокефалија.

¹⁰ Βλάσιος Φειδάς, *Το «αυτοκέφαλον» και «αυτόνομον» εν τη Ορθόδοξω Εκκλησία*, Ιεροσόλυμα 1979, 7.

за питања од заједничког интереса Свети Сабор у обавези да се обрати Васељенској патријаршији или и свим осталим православним црквама“.¹¹ Овој опширној дефиницији може се приговорити да се односи само на аутокефалност оних цркава које су настале одвајањем од Цариградске патријаршије при чему се потпуно превиђа да постоје аутокефалне цркве старије од Васељенске патријаршије као и оне чија се аутокефалност заснива на одлукама васељенских сабора (нпр. Кипарска црква).

У српској црквеноправној књижевности преовладала је дефиниција С. Троицког коју преузимају Б. Цисарж и Д. Перић.¹² У складу са том дефиницијом „аутокефална црква представља цркву која не добија своју власт од друге цркве, већ од Оснивача цркве-Исуса Христа, преко хиротоније свог поглавара и других епископа, и то од стране својих епископа“.¹³ Сличну дефиницију заступају и поједини грчки аутори.¹⁴ Ова дефиниција, као и свака друга, само делимично изражава суштину појма аутокефалије, при чему се нагласак ставља само на једну карактеристику аутокефалне цркве, а то је избор и хиротонија њеног поглавара и епископа. Да је ова дефиниција непотпуна прихвата и сам С. Троицки када констатује да постоје аутономне цркве које самостално бирају и рукополажу своје епископе, стим да он прави разлику између постављања епископа *suo juris* и *jure delegationis*.¹⁵ У сваком случају, своје епископе самостално бирају неканонске аутокефалне цркве (попут Македонске православне цркве), као и неке аутономне цркве при Руској православној цркви. Пошто је реч о термину чија садржина еволуира могло би се закључити да је аутокефална црква она помесна (локална) црквена организација која у конкретном историјском тренутку ужива највећи могући степен самосталности у складу са канонскоправним прописима и општеприхваћеним обичајима Православне цркве.

3. САДРЖАЈ ТОМОСА ИЗ 19. И 20. ВЕКА

У овом делу рада анализирани су томоси, тј. акти којима је Цариградска патријаршија додељивала аутокефалност помесним

---

¹¹ Πρόδρομος Ακανθόπουλος, *Οι θεσμοί της «αυτονομίας» και του «αυτοκεφάλου» των Ορθόδοξων Εκκλησιών σύμφωνα με το θετικό δίκαιο του Οικουμενικού Πατριαρχείου κατά τη διάρκεια του 19^{ου} και 20^{ου} αιώνα*, Θεσσαλονίκη 1988, 35.

¹² Димшо Перић, *Црквено право*, Београд 2006, 162; Бранко Цисарж, *Црквено право I*, Београд 1970, 96. Занимљиво је да Н. Милаш и Ч. Митровић не дају научну дефиницију овог појма.

¹³ С. Троицки, 411.

¹⁴ Παντελεήμονος Ροδοπούλου, *Εκκλησιολογική Θεώρησης του τριακοστού τετάρτου Αποστολικού Κανόνος*, Θεσσαλονίκη 1979, 2, φн. 2.

¹⁵ С. Троицки, 453.

православним црквама у областима које су се налазиле под њеном канонском јурисдикцијом. Издавању томоса претходило је по правилу упућивање захтева тј. молбе, коју су најчешће заједно подносиле државне и црквене власти. Тако у томосу из 1850. године којим је призната аутокефалност Цркве у Краљевини Грчкој стоји да је Синод Цариградске патријаршије проучио званична писма која је упутила грчка Влада, а у којима је садржан захтев клира и жеља „целокупног православног грчког народа“. Као главни разлози за давање аутокефалности наводе се старање о вери и црквеном јединству као и да се неповређеним очувају православна вера и канони светих отаца.¹⁶ Помињање црквеног јединства и неповредивости канона последица су чињенице да је Црква у Краљевини Грчкој једнострано и неканонски прогласила аутокефалност 1833. године, па је томосом поново успостављено њено јединство са Васељенском патријаршијом и свим осталим православним црквама.

У томосу од 20. октобра 1879. године којим је признат аутокефалан статус Цркви у Кнежевини Србији стоји да су писма (молбе) упутили кнез Милан Обреновић и архиепископ београдски Михаил, а у име „честитог клира и благочестивог народа“.¹⁷ Како се види из самог томоса, као и из писама упућених Цариградској патријаршији, захтев за признавање аутокефалног статуса Српске цркве повезан је са стицањем потпуне политичке самосталности Кнежевине Србије па су митрополит и кнез српски „сходно политичкој независности и црквену независност и самоуправу потражили“. У томосу се констатује да је „ова молба њихова умесна и с духом Светих Правила и повременом црквеном праксом сагласна“.¹⁸ Не наводи се која су то света правила (канони) са којима је сагласан захтев Српске цркве, али је занимљиво да се таква пракса назива „повременом“. То упућује на закључак да повезивање црквене и државне самосталности није принцип који се мора доследно поштовати, већ спада у повремену црквену праксу која очигледно зависи од неких других околности.

У уводу томоса који је Српској цркви издат 1922. године наводи се да Света црква сматра да је „својствено добром уређивању и канонском поретку, да подешава и уређује границе црквене управе према политичким променама које се дешавају, уколико је то дозвољено светим црквеним

---

¹⁶Πατριαρχικό και συνοδικό Τόμος της εν Κωνσταντινουπόλει Αγίας και Γερᾶς Συνόδου, της συγκροτηθείσης εν έτει από Χριστού Σωτήρος χιλιοστῶ δεκτακοσιοστῶ πεντηκοστῶ, ἐν μηνί Ιουνίῳ, Ἰνδικτιῶνος Η', περί τῆς ἐν Ἑλλάδι Ὀρθοδόξου Ἐκκλησίας, http://users.uoa.gr/~nektar/orthodoxy/history/aytokefalon_ekklhsias_ths_ellados_tomos_1850.htm, 10.10.2020.

¹⁷ *Независност Српске цркве проглашена 1879*, Београд 1880, 30.

¹⁸ *Независност Српске цркве проглашена 1879*, Београд 1880, 30-31.

законима“.¹⁹ У одлуци Васељенске патријаршије која је садржана у томосу из 1922. године став да црквено уређење треба да следује државним и политичким границама уздиже се на ниво непроменљивог канонског начела које се мора поштовати увек када је то „дозвољено црквеним законима“. Врхунац у примени тог начела представља експлицитно навођење међународних мировних уговора којим су одређене и утврђене границе Краљевине Србије и Краљевства СХС. Позивање на правило да границе цркве треба да се поистовете са границама државе вероватно је последица чињенице да је приликом признавања аутокефалности уједињеној Српској цркви Цариградска патријаршија дала канонски отпуст епископијама које су се нашле у границама нове државе. Како би ограничила и спречила евентуалне промене статуса осталих њених епископија које су се нашле изван граница државе у којој се налази њено седиште (попут њених епархија у Грчкој, Бугарској и Албанији), Цариградска патријаршија је ипак оставила простор да се од поменутог принципа одступи уколико то није дозвољено „светим црквеним законима“. Није наведено на које се тачно црквене прописе мисли, али је евидентно да је реч о растегљивој норми која оставља простор за различита тумачења. Захтев за признање аутокефалности уједињене Српске цркве упутили су заједно Српска црква и влада Краљевства СХС.

Црква у Румунији стекла је аутокефалан статус на основу томоса из 1885. године. Молбу су поднели молдовлашки митрополит Калиник и министар вера Румуније уз сагласност румунског владара и у име сабора архијереја у Румунији.²⁰ Како се види из писма митрополита Калиника, он Цариградску патријаршију обавештава да је Православна румунска црква прогласила аутокефалност и тражи да цариградски патријарх благослови овај догађај „учињен у корист вере“.²¹ Из поменутог писма се види да он не тражи давање аутокефалности већ доводи цариградског патријарха пред свршен чин, тражећи да конвалидира одлуку коју је донео сабор епископа Румунске цркве. Цариградски патријарх је позитивно одговорио на овај захтев који је у томосу окарактерисан као „праведан и у складу са црквеним правилима“.²² Ни овде се не наводи која су тачно црквена правила у питању. Попут томоса којим је призната аутокефалност Грчке цркве, тако се и овде уопште не спомиње да је румунска црква једнострано и неканонски прогласила аутокефалност 20 година раније.

---

¹⁹ Гласник бр. 9/1922, Београд 1922, 129.

²⁰ Nistor Dragos – Ionut, *То Αυτοκέφαλοτης Ορθόδοξης Εκκλησίας της Ρουμανίας κατά τον 19ο-20ο αιώνα*, Θεσσαλονίκη 2016, 52.

²¹ *Ibid*, 53.

²² Tomosul autocefaliei Bisericii Ortodoxe Române <https://theodosie.ro/2019/09/05/tomosul-autocefaliei-bor/>, 10.10.2020.

Православна црква у Пољској је стекла аутокефалност на основу томоса који је цариградски патријарх Григоријепотписао 13. новембра 1924. године. Захтев за признавање аутокефалног статуса упутила је аутономна Пољска црква, док се у самом томосу не спомиње улога пољске државе у том поступку.²³ Томос којим је проглашена аутокефалност Цркве у Пољској, за разлику од свих до тада издатих томоса, садржи најдетаљније образложење и каноскоправно утемељење те одлуке. У томосу се цариградски патријарх позива на 17. правило Четвртог васељенског сабора и на 38. правило Петошестог васељенског сабора.²⁴ У оба правила садржан је један од принципа црквене организације у складу са којим црквени поредак треба да следује државним и грађанским обрасцима. У прилог овом ставу наведена је и мисао цариградског патријарха Светог Фотијада је уобичајено да се црквена правила (посебно о границама црквених територија) мењају по угледу на политичкетериторије и управе.²⁵ Цариградски патријарх се затим позива на канонску обавезу Васељенског трона да се стара о потребама „светих православних цркава“.²⁶ Разлог за опширно канонско утемељење аутокефалности Пољске цркве је чињеница да је Руска црква сматрала да се територија пољскедржаве налази под њеном канонском јурисдикцијом. Желећи да предупреди реакцију Руске цркве Цариградски патријарх износи и тврдњу да је издвајање Кијевске митрополије (и са њом Пољске и Литванске цркве) из канонске јурисдикције Цариградске патријаршије учињено противно канонским правилима, као и противно утврђеној црквеној самосталности Кијевског митрополита који је носио и титулу егзарха

---

²³ Пољска држава је дала сагласност и томос је прочитан у присуству тадашњег министра вера Пољске. Варνάβας Τζωρτζάτος, „Οι βασικοί θεσμοί διοικήσεως της Αυτοκεφάλου Ορθοδόξου Εκκλησίας της Πολωνίας μετά ιστορικής ανασκοπήσεως“, *Θεολογία* 1975/1, 65-66.

²⁴ Четврти васељенски сабор је у свом 17. правилу прописао: „У свакој области сеоске или месне парохије нека непроменљива остану под епископима који их поседују, и особито ако су их тридесет година ненасилно имали и управљали. Ако је, пак, у току тридесет година настао, или настане, неки спор о истима, могу они који кажу да им је нанета неправда подигнути о томе поступак пред обласним Сабором. Ако је, пак, неком учињена неправда од свога митрополита, нека се суди код егзарха провинције или кодЦариградског престола, као што је напред речено. А ако је царском влашћу новооснован неки град, или ће се ускоро новоосновати, нека државним и грађанским облицима управе следује и поредак Црквених парикија“. Исти канон потврђен и 38. правилу Петошестог васељенског сабора који гласи: „Канон који поставише Оци наши и ми држимо, који овако заповеда: "Ако је царском влашћу основан нови град, или ће се ускоро основати, нека државним и грађанским обрасцима следи и поредак Црквених ствари“. А. Јевтић, 113 и 161.

²⁵ Реч је ствау који је изразио цариградски патријарх Фотије у посланици папи Николају I из 861. године.

²⁶ Текст томоса је објављен у В. Τζωρτζάτος, 67-68.

васељенског трона. Ово питање поново је било у жижи интересовања православних канониста током 2019. године када је Цариградска патријаршија доделила аутокефалност расколничким групама у Украјини.²⁷

Православна црква у Албанији стекла је аутокефалност на основу томоса који је 12. априла 1937. године потписао цариградски патријарх Венијамин. На почетку томоса стоји да су захтев за признавање упутили „благочестиви православни хришћани“, док на другом месту стоји да је то захтев „наших вољених по духу синова, православних хришћана у Албанији“. Поред наведеног, треба нагласити да у томосу стоји да се он доноси након што је албанска држава Православној цркви загарантовала потпуну самосталност и слободу. Занимљиво је да се у томосу не спомиње било каква улога постојећих црквених власти у поступку стицања аутокефалности. Као разлог за стицање аутокефалног статуса, подносиоци захтева (иако се из текста томоса не може наслутити ко су они) наводе нову политичку ситуацију, потребу за бољим обављањем црквених послова и допринос напретку албанске државе. У томосу нису наведени прописи на којима Цариградска патријаршија темељи своју одлуку о додељивању аутокефалног статуса Албанској цркви.²⁸

Бугарска црква стекла је аутокефалност на основу томоса који је потписао цариградски патријарх Венијамин 22. фебруара 1945. године. Овим томосом није Црква у бугарској стекла само управну самосталност, већ је превазиђен и раскол (шизма) у којем се та Црква налазила од оснивања Бугарске егзархије 1872. године. Захтев за признавање аутокефалног статуса поднео је Свештени сабор Бугарске егзархије, тражећи претходно да се обнови канонска веза између Цариградске патријаршије и Бугарске цркве и отклони раскол из 1872. године.²⁹ Зато се у томосу истиче вишевековна духовна веза и канонска зависност бугарске цркве од васељенског трона. Доношење одлуке о прихватању захтева Бугарске цркве темељи се на прописима свештених канона и вишевековној црквеној пракси. У самом тексту томоса није прецизирано о којим канонским прописима је реч и у

---

²⁷ Исти аргументи коришћени су и приликом расправа о признању аутокефалности „Урајинске цркве“ уз посебно позивање на томос којим је 1924. године призната аутокефалност Пољској цркви. Васељенски трон и Украјинска Црква-Сведочанство докумената, <https://teologija.net/vaseljenski-tron-i-ukrajinska-crkva-svedocanstva-dokumenata/>, 10.10.2020.

²⁸ Βαρνάβας Τζωρτζάτος, „Η Αυτοκέφαλος Ορθόδοξος Εκκλησία της Αλβανίας και οι βασικοί θεσμοί διοικήσεώς αυτής“, *Θεολογία* 1975/4, 715-718.

²⁹ Вид. писмо које је 21. јануара 1945. године упутио Председник Свештеног синода Бугарске цркве Стефан, *Ορθοδοξία: περιοδικόν ηθικοθρησκευτικόν* 20/ 1945, 54- 57.

чему се тачно састоји вишевековна црквена пракса на коју се Цариградска патријаршија позива.³⁰

Црква Чешке и Словачке стекла је аутокефалан статус на основу патријаршијског и синодског томоса који је 1998. године потписао цариградски патријарх Вартоломеј. Захтев је упутио архиепископ прашки Доротеј уз сагласност клира и верног народа. Занимљиво је да се приликом издавања томоса Цркви Чешке и Словачке Цариградска патријаршија није могла позвати на иста правила на која се позвала раније, јер није испоштовано начело да се поредак црквених ствари саображава са државном и политичком организацијом. У овом случају створена је једна аутокефална црква чија се канонска јурисдикција простире на територије које припадају двома сувереним државама. Зато се доносилац одлуке позива на „послушност канонском пропису Светих Отаца којим се уређује да сви хришћани у варварским (земљама), односно који се налазе изван граница светих, патријаршијских и аутокефалних цркава, потпадају под духовно старатељство искључиво великоименог трона Новог Рима“.³¹ Пропис на који се позива Цариградска патријаршија заправо је 28. канон Четвртог васељенског сабора којим је прописано следеће: „само митрополити Понтијске и Азијске и Тракијске провинције, а још и епископиу варварским крајевима речених провинција, да бивају хиротонисани од напред реченога најсветијег престола најсветије Цариградске Цркве, то јест да ће сваки митрополит речених провинција са епископима те области рукополагати епископе те области, као што је Божанственим канонима прописана, а митрополити речених провинција, као што је речено, рукополагаће

се од Цариградског Архиепископа, пошто се (тамо), сходнообичају, спроведу сагласни избори, и њему поднесу (кандидати)“.
Екстензивним тумачењем овог канона поједини грчки канонисти развили су теорију да се под термином „варварске земље“ подразумевају све оне области које се не налазе под јурисдикцијом аутокефалних православних цркава, тј. покушавају да под тај термин подведу тзв. православно дијаспору. У том смислу, све територије које не припадају некој од аутокефалних православних цркава потпадају под јурисдикцију Цариградске патријаршије. Међутим, ова теорија је одавно оповргнута правилним тумачењем 28. канона Четвртог васељенског сабора, који признаје цариградском патријарху право да поставља митрополите међу варварским народима само у таксативно наведеним провинцијама, а не уопштено у свим земљама изван Ромејског

---

³⁰ Miroslav Chakarov, *Ο πατριάρχης Βουλγαρίας Κύριλλος και η ανύψωση της Βουλγαρικής εκκλησίας στην πατριαρχική περιωπή*, Θεσσαλονίκη 2010, 44-47.

³¹ Γωάννης Λαδᾶς, *Η διαμόρφωση του αυτοκεφάλου της Εκκλησίας Τσεχίας και Σλοβακίας κατά τον 20ο αιώνα*, Θεσσαλονίκη 2016, 198-204.

царства.³² Уношење теорије о канонској јурисдикцији Цариградске патријаршије над целокупном православном дијаспором у томос којим је призната аутокефалност Цркве Чешке и Словачке представља покушај да се једна недоказана теорија уздигне на ниво општеприхваћеног начела у Православној цркви.

Цариградски патријарх Димитрије потписао је 25. јануара 1990. године томос о аутокефалности Православне цркве у Грузији. Тај томос не садржи информације које се битно разликују у односу на већ анализирани текстове, па из тог разлога нема потребе да у овом тексту буде посебно приказан.³³

4. ЗАКЉУЧАК

Како се види из томоса које је током 19. и 20. века издавала Цариградска патријаршија, основни предуслов за додељивање аутокефалије одређеној црквеној структури било је подношење захтева, односно молбе коју Цариградској патријаршији упућује надлежни црквени орган, а којом се тражи признавање потпуне управне и црквене самосталности. Иницијатива за давање аутокефалности увек је потицала од заинтересованих цркава, а никада од стране Цариградске патријаршије. Занимљиво је да су захтев за стицање аутокефалног статуса цркава у државама са већинским православним живљем подносили заједно државни и црквени органи. Насупрот томе, православне цркве у државама у којима су православни верници мањина (попут Пољске и Албаније) захтеве за аутокефалност подносиле су самостално, без помоћи државних власти. Изузетак је Бугарска црква, вероватно због чињенице да је у моменту подношења захтева власт у Бугарској преузео Отаџбински фронт у оквиру којег је најснажнији утицај имала Бугарска радничка партија, касније позната као Бугарска комунистичка партија.

Одлука о додељивању аутокефалности углавном се заснивала на начелу да Црква треба у својој организацији да следује политичку и државну организацију. Занимљиво је да у томосу који је додељен Српској цркви 1789. године стоји да је то повремени црквени пракса, док у томосу који је издат истој цркви 1922. године као и у томосима издатим црквама у Пољској и Албанији нема помена о повременијој примени, па се стиче утисак да је интенција Цариградске патријаршије да се тој повременијој пракси прида већи значај него што је га је она заиста имала у животу Цркве.

Занимљиво је да у томосима релативно ретко Цариградска патријаршија наводи конкретне каноне и друга правила на којима заснива

---

³² С. Троицки, 398-400.

³³ Текст томоса на руском језику: <https://cerkvarium.org/ru/dokumenty/tserkovnye/tomos-ob-avtokefalii-gruzinskoj-tserkvi>, 10.10.2020.

своје одлуке. Позивањем на 17. канон Четвртог васељенског сабора и 38. канон Петостог васељенског сабора настоји се канонски утемељити начело да уређење црквених области треба да следује државној организацији. Кад је реч о нововековном периоду црквене историје ово начело би се извитоперило у правило да свака суверена држава треба да има аутокефалну православну цркву. На тај начин се пренебрегава *ratio legis* поменутих правила васељенских сабора јер је тим прописима уређена црквена организација у оквиру једног царства - Римског. Такође, чињеница је да је у том једном царству, тј. једној држави било више аутокефалних цркава. Доследна примена поменутих канона у смислу који им даје Цариградска патријаршија водили би ка томе да оне цркве које су раније стекле аутокефалност морају бити укинуге са нестанком државе због које су ту аутокефалност и добиле. У том случају би, нпр. Кипарска црква одавно изгубила стечени аутокефални статус. Нема потребе ни спомињати да је оцима васељенских сабора био потпуно непознат концепт националне државе који је преовладао у 19. и 20. веку.

Из анализе приказаних томоса Цариградске патријаршије којима је признаван и конституисан аутокефалан статус православних цркава очигледно је да се процедура подношења захтева разликовала од случаја до случаја и да се из појединачних примера не могу дедуковати општа правила у вези са процедуром и условима стицања аутокефалије у Православној цркви. Оно што је заједничко свима јесте да је након поступка стицања аутокефалности, нова и самостална црква ступала у канонско јединство са Цариградском патријаршијом, а након тога и са свим осталим православним црквама. У том смислу, савремени институт црквене аутокефалности произвео је контрадикторне ефекте: са једне стране довео је до федерализације јединствене Православне цркве, док је са друге стране утврдио канонско јединство помесних православних цркава.

Dalibor ĐUKIĆ, Phd

Assistant Professor

University of Belgrade, Faculty of Law

AUTOCEPHALY OF ORTHODOX CHURCHES IN 19TH AND 20TH CENTURIES

Summary

The paper deals with the acts on the basis of which orthodox churches acquired autocephaly in the 19th and 20th centuries. The aim is to identify similarities and differences in the procedure and to detect general principles and rules on granting the status of an autocephalous Orthodox Church. The questions examined in the paper addressed: the initiation of the process for granting autocephaly, on what facts the request is based and on what regulations the tomos of the Patriarchate of Constantinople is based. The separate chapter analyzes the provisions governing the internal organization of churches that acquire autocephaly. The basic hypothesis put forward in the paper is that it is not possible to detect generally accepted rules on how to obtain the status of an autocephalous church. Although it is a purely ecclesiastical issue, the international legal position of the state in whose territory the autocephalous church will operate, as well as the attitude of state authorities towards it, is always taken into account. Finally, it is pointed out that all the acts analyzed reflect the spirit of unity of the Orthodox Church.

Key words: *autocephaly, tomos, Patriarchate of Constantinople, local Orthodox churches.*

Др Петар М. АНЂЕЛКОВИЋ*
Зоран Д. НЕДЕЉКОВИЋ**

94(497.11)"1389":316.752(=163.41)
323.1(=163.41)

ДОГОДИНЕ У ПРИЗРЕНУ – ПРАВОСЛАВЉЕ КАО ПАМТИВЕК СРБСКОГ НАРОДА²

Апстракт: Време у коме живимо посебно конструишу две теорије. Једна Фукујамина о крају историје (да живимо у постисторији) и друга Меклуанова о крају географије (да је територија неважна). У интервјуу за Чикаго Трибјун 1916, индустријалац Хенри Форд је изјавио: „Историја је мање-више глупост. Она је традиција. Не треба нам традиција. Хоћемо да живимо у садашњости, и једина историја која је вредна више од пишљивог боба јесте она коју стварамо данас. Дакле, Ми стварамо историју, Ми смо, земаљски богови, демиурзи и господари света!“ Насупрот овом ставу, који је постао централна идеја глобализма, овај рад заснива се на идеји да народ која жели да сачува будућност, а што је мутнија слика прошлости, будућност је неизвеснија, мора да сачува своје историјско сећање, своје историјско наслеђе, посебно ако је тако велико и значајно као што је србско. Народ, да би представљао целину и одржао се као целина, мора имати духовну копчу која га држи на окупу. Та копча ствара низ који траје и чини предање које је непрекидно, јер у њему није само прошлост већ и садашњост у којој је већ започела будућност. Тачка ослонца, средишња тема, есхатологија трајања и вредносно-моралног делања Срба, *памтивек* србског народа кроз векове, несумњиво је православље (светосавље,) утемељено Савиним деловањем, а практично отелотворено Видовданским заветом и видовданском етиком. Два завета, светосавски и светозаревски, којим путем треба ићи али и две клетве шта нас чека ако скренемо са тог пута. Наше сопство (у раду ће бити објашњена разлика између идентитета и сопства и зашто треба користити термин сопство а не идентитет) утемељено је у баштини. Вера и језик су темељни стубови народног сопства из њих се као два извора која се спајају у реку (духовну,) рађа духовно јединство које усидрује народ у вечност. Ако одпаднемо од свог сопства, а много је и домаћих и страних “чистача” нашег

---

* Редовни професор, Универзитет у Приштини са привременим седиштем у Косовској Митровици, Филозофски факултет, Катедра за социологију, profapetar@gmail.com

** horus1@open.telekom.rs

² Рад је резултат истраживања на пројекту III 47023 Косово и Метохија између националног идентитета и евроинтеграција, који финансира Министарство просвете, науке и технолошког развоја Републике Србије.

сопства, постајемо бесловесна маса и лак плен “сили омане” на коју је још давно упозоравао апостол Павле. Оба стуба нашег сопства, вера (екуменизмом) и језик (Вуковом реформом) су озбиљно уздрмана. Посебно за урушавања србског сопства има отимање свете србске земље Косова и Метохије, које никад не би смело да се избрише из србске свести. Промена свести доводи до промене стварности, Јер стварност, како је Орвел упозоравао постоји само у људској свести. Због тога, као што су то јевреји вековима чинили и наш поклич али молитва која треба да развије месијански оптимизам који ће довести до националног ослобођења, привремено отетих заветних територија, али и спаси угрожено србско сопство, треба да буде “догодине у Призрену”.

Кључне речи: *Српско друштво, сопство, православље, Косовски завет догодине у Призрену.*

Немојте дозволити да ваша лепа душа пропадне у ђубрету. Ја верујем у будућност вашег народа. Дух Косова, Карађорђа, Куманова и Кајмакчалана поново ће се пробудити. Мора се, међутим, брзо пробудити. Судбина вам је у властитим рукама: блистава будућност или поново ропство!

Арчибалд Рајс

Увод – тачка ослонца, идентитет или сопство?

Куда бих да не знам где је наша тачка полазна
где је наших гробова као у пољу божура,
немих сведока свих векова силних подвига
јунака који радије су страдали на ногама? (Из песме Догодине у Призрену)

Правилно коришћење термина и појмова од пресудног је значаја за саморазумевање историјске свести, односно свог сопства. Хајдегер је исправно приметио да је “језик кућа битка”. “У њеној окућници станује човек”.³ Поука је, да човек и народ своје сопство одређују у бивствовању које борави у језику. Оно што је такође важно, посебно данас, када олако, посебно из помодарства, како би били ”ин”, прихватамо туђе речи (туђице)⁴, јесте упозорење које нам упућује Кара-Мурза, да речи вуку корене из дубине векова, и да се њиховим одбацивањем и заменом, врши десакрализација и

---

³ М. Хајдегер, *О хуманизму*, Просвета, Ниш 1998, 5.

⁴ Потписник ових редова је имао прилику да гледа нацрт једне докторске дисертације о употреби англицизма у српском језику у којем је главна хипотеза: “Употреба англицизма у српском језику је потребна и нужна у циљу демократизације српског друштва”

тима манипулација, чиме се човек лако потчињава секуларној култури и постаје лак плен "рибара људских душа" (Шушњић). "Сада су речи постале рационалне, очишћење од од мноштва значења који вуку корене из дубине векова. Изгубиле су светост и вредност (заузврат стекавши цену)".⁵ У прилог ове тезе могли би да наведемо низ примера из нашег језика. Овом приликом навешћемо два.

У србском говорном подручју, све више у употреби је реч едукација. Свакодневно, посебно у медијима бомбардују нас различити "експерти" (опет страна реч) који нам говоре о потреби едукације у томе и овоме, о низу пројеката за едукацију од пољопривреде до културе. Истовремено све више потискујемо нашу предивну реч образовање, и све мање размишљамо о корену речи образовање, чији корен у србском језику траје вековима. Ради потсећања реч образовање потиче од речи *образ* која код Срба не значи само спољашњи лик одраз, већ личност.⁶ Према томе образовање подразумева формирање (образовањем и васпитањем) личности, наравну по образу Божјем. Дакле, образ Божји који нам је дат (као могућност) и задат (као циљ бивствовања), образовањем треба развијати и отелотворити.

Слично је и са појмом идентитет који се одомаћио и код нас, а потиснуо појам *сопство*. Аутор овог израза је Момчило Селић али га детаљније разрађује Раде Јанковић који нам објашњава да "реч сопство долази од речи сопственост што, у значењу сопства укључује и извештан власнички однос према вредностима које одређују целину човековог бивствовања. Зато сопство не може да се једноставно одбаци као што може идентитет. Али може да се изгуби ако се покидају оне fine духовне нити које нас повезују са прошлим и будућим генерацијама"⁷. Према томе, сопство се стиче и стога је стално бдење над духовним благом које се преноси с колена на колена, од оца на сина. "Идентитет"⁸ је стално тражење; сопство је стално стражарење".⁹ Дакле, сопство и јесте прича о себи и својима, сагледана кроз време и простор, успоне и искушења.

Сопство народа вековима се обликује на митовима, симболима, догађајима, личностима, тачкама ослонца у историјском трајању. „Мит о пореклу, дакле, тренутак или догађај уз који један народ везује свој

---

⁵ С. Кара-Мурза, *Манипулација свеићу*, Весна инфо, Београд 2011, 81.

⁶ Оуда нису Срби узалуд измисли најважнији морални категорички императив кога су се вековима држали: "све за образ – образ низашта".

⁷ Р. Јанковић, (7528/2019), "Од идентитета ка сопству", *Православље и идентитет*, Приредио Зоран Милошевић, Институт за политичке студије, Београд, 7528/2019, 30.

⁸ Реч идентитет има корен у латинској речи *identitas*, али пре свега долази од француске речи која има више значења. Глагол *identifier*, што значи поистоветити се, изједначити се, али може да значи и мешати, помешати се

⁹ Р. Јанковић, *op. Cit.* 30.

постанак, на најбољи начин казује како тај народ разуме себе”.¹⁰ Сваки народ, да би представљао целину и одржао се као целина, мора имати духовну копчу која га држи на окупу. Та копча ствара низ који траје и чини предање које је непрекидно, јер у њему није само прошлост, већ и садашњост у којој је већ започела будућност. Један од водећих стручњака за теорију нација, Ентони Смит, нуди теоријски модел за разумевање националног сопства и национализма, који је назвао *етносимболизмом*. Према његовим тумачењима, кључни чиниоци у стварању нација су предања, сећања, митови и симболи. Они су, најчешће, премодерног, па и врло древног порекла, због чега се може говорити о стварању нација „ни из чега” тек у модерном добу. Он их назива „свети извори” (*sacred sources*), „свете основе” (*sacred foundations*) „симболични ресурси” (*symbolic resources*).¹¹ Ово тумачење нација утицаће и на Ерика Хобсбаума, према коме је код премодерних Срба и Руса уочљив „протонационализам”. Хобсбаум, наиме, тврди да су Срби добар пример „протонације”, „зато што је сећање на краљевство које су Турци поразили сачувано у песмама и епској причи, а можда, што је још ближе суштини, у свакодневним литургијама српске цркве која је канонизовала већину својих владара”.¹²

За разлику од модернистички усмерених истраживача, Смит разлоге за стварања нација није тражио у равни политике, привреде и државе, него религије и културе. У крилу религије су, по његовом мишљењу, настали премодерни „свети извори“ националног идентитета. Религија је претварала „етније“ у „свете заједнице“. „Свети извори“ ће, такође, представљати темељ на коме ће у модерном добу бити грађене нације и националне идеологије.¹³ Такође, религијским пореклом „светих извора“ Смит објашњава и њихову отпорност. Што су они дубљи и постојанији, етнија и нација су трајније. Међу њима су најважнији митови о „пореклу“ и „изабраности“, о „златном добу“, „светој земљи“ и о „жртви предака“. Од посебне важности је и Смитово схватање о „изабраним народима“ (*chosen peoples*) који се могу поделити на „заветне“ (*covenantal nations*) и „мисионарске нације“ (*missionary nations*). Заветни народи настоје да сачувају завет и Божју милост издвајањем и одбијањем асимилације у

---

¹⁰ R. Bela, *Pogažen zavet*, Biblioteka XX vek, Beograd 2003, 28.

¹¹ A. Smit, *Nacionalni identitet*, Biblioteka XX vek, Beograd 2010, 76.

¹² E. Hobsbaum, E. (1996). *Nacije i nacionalizam od 1780: program, mit, stvarnost*, Filip Višnjić, Beograd 1996, 86.

¹³ На најбољи начин то потврђују Хрвати и Шиптари са Косова и Метохије. Схватајући значај мита за стварање државе, и у том смислу како их немају историјски утемељене они их вештачки стварају и измишљају. Тако Хрвати настоје да хрватску државност развијају на миту о “Вуковару” а Шитару лажну државу Косово на (доказано лажном,) миту о “Рачку”.

иноверце. То се нарочито види у периодима пораза, губљења државе, независности и одласка у расејање. Пример су Јевреји, код којих је носилац заветности. Посебно значајне, међутим, биле су жртве које су пале у изгубљеним биткама. У том контексту Ентони Смит пише и о важности Косовске битке за национално сопство Срба.¹⁴

Тачка ослонца, средишња тема, есхатологија трајања и вредносно-моралног делања Срба кроз векове несумњиво је светосавље, утемељено Савиним деловањем, а практично отелотворено Видовданским заветом и видовданском етиком. Народ (нација) који жели да сачува будућност (а што је мутнија слика прошлости, будућност је неизвеснија), мора да сачува своје историјско сећање, своје историјско наслеђе, посебно ако је тако велико и значајно као што је србско. Јер, како примећује Милош Ђурић: „Вредност једне нације треба, дакле, мерити према томе колику је победу извојевало у њој небеско начело над земаљским... Косовским поразом народу се душа проширила; народ је из пада свога, из губитка слободне државе, измучио ново сазнање обасјано једним непролазним сјајем, никад не помраченим. На развалинама националне среће поникла је као божур црквена вера у будућност. Из горива видовданскога бола избијао је пламен вере у народно васкрсење. Иако је отаџбина пропала, не сме душа пропасти. Док буде вере и душе, биће и отаџбине”¹⁵ (Ђурић, 1997, стр. 199). Два најпресуднија стваралачка импулса наше историје јесу „светосавска идеја-сила и видовданска идеја-сила” (Исто, стр. 270). Више од 600 година Косовски завет налази се у средишту српске националне свести, духовни је фермент српске националне свести. Косовски завет, насупрот данашњем хедонизму, захтева одрицање и подвиг: уместо индивидуализма, он заговара жртву за ближње; духовном даје предност у односу на материјално. Те опште вредности, уверења и симболи, духовно јединство народа¹⁶, изникле из дубине народног бића, и које на најбољи начин изражавају то биће (метафизика народа – Хегел) – омогућавају историјско трајање народне заједнице.

Србско сопство чине, пре свега: *светосавско православље, немањићка државничка традиција и слободарски косовски завет* (кога чине Лазарево опредељење – за духовно у односу на материјално – и подвиг Милоша Обилића – јединствен случај у вишевековној историји моћне Отоманске империје када је на бојном пољу погинуо турски султан). Кроз векове је

---

¹⁴ A. Smit, *op. Cit.* 76.

¹⁵ A. Smit, *op. Cit.* 76.

¹⁶ „Под духовним јединством подразумевам свест о истој националној, верској, културној и цивилизацијској припадности, свест о истим тежњама, циљевима и интересима, без обзира на географске просторе на којима Срби живе и идеолошку и партијско-политичку припадност” Крестић, В. (1999). Духовни проблеми српског народа, *Српска политичка мисао*, бр. 1–2: 31.

заштитник србског националног сопства била Србска православна црква, а носилац епска народна књижевност. Тако смо опстали и поред вишевековног ропства и свих искушења којима смо, као народ, били изложени. Милорад Екмечић наглашава да је на Балкану, почевши од продора Турака у XIV и XV веку, а у остаку Европе од почетка верских ратова у XVI веку, вера постала кључна одредница идентитета, важнија од језика или свести о етничком пореклу.¹⁷ Милош Ђурић је „философију Косова“ тумачио као „философију феникс-птице, филозофију Голготе“, док је Исидора Секулић писала да би Видовданска идеја требало да буде „жива и чила свест соколова и војника и културних радника, која ће од нас начинити бедеме што не падају“.¹⁸

Од сопства ка идентитету

Ни бомбе, ни гласања не избрисаше Лазара,
докле генерација нова на њему стасава.

Изгубљено није никад оно што је свето.

У нади расти, црвен цвете, да браће те опет неко. (Из песме Догодине у Призрену)

Нема сумње да свака анализа србске духовности, србског националног сопства, без обзира на то с које позиције креће (теистичке или атеистичке, националне или неке друге), мора да крене од православља, односно светосавља, фундаменталне вредности на којој је та духовност изникла. „То је она заједничка идеја која је српски народ одржавала вековима, која му је дала крила да се у тешким ратовима ослободи, због које су потом узели да му та крила ломе и спутавају, која му, најзад, једина може послужити као језгро поновног окупљања да преживи“.¹⁹ Србско православље (светосавље), отелотворено видовданском етиком, постало је кључна одредница националног карактера србског народа и самим тим најбитнија чињеница конституисања и одржавања државотворне идеје србског народа. Смисао своје историје и своју улогу у њој српски народ је почео налазити оног часа кад је, сагласно идеји светосавља која је сачињавала основу његовог духовног живота, сазидао темеље своје државности. Тиме се српски народ преобразио у нацију, у смислу и значењу

---

¹⁷ М. Екмечић, *Дуго кретање између клања и орања, Историја Срба у Новом веку*, Завод за уџбенике, Београд 2008, 23-24.

¹⁸ И. Секулић, Видовданска идеја у: *САБРАНА ДЕЛА ИСИДОРЕ СЕКУЛИЋ*, књ. 12, Матица српска, Нови Сад 1966, 42.

¹⁹ Р. Самарцић, *Косовско опредељење*, Мала библиотека Српске књижевне задруге, Београд 1990, 79.

које је овај појам добио касније значење, о чему управо Радован Самарцић пише: „Срби су постали један од првих народа на старом континенту који су образовали своју националну свест”²⁰. Према томе, јасно је да су Срби међу првима у Европи имали јасно формирану и изражену националну свест, о чему говоре не само србски, већ и многи други признати страни аутори.

У средишту укупне народне традиције, као чворишна тачка националног идентитета стоји епска слика Косовског боја, најдрагоценије благо србског народа. „Заиста косовско опредељење најдубље је усечена црта која обележава заједнички карактер Срба. Ако се том народу, као што се више пута хтело, из његове историјске свести силом избацити предање о Косову, то неће више бити исти народ. Он ће остати духовни богаљ. Чини се, међутим, да је корење српске самосвести толико, расплићући се, урасло у косовско тле, да ће, и после најдубљег преоравања, понека жилица ипак надживети и то потоње зло и избацити нове изданке”.²¹ У свом опредељењу на Косову за Царство небеско србски је народ испољио свој хришћански, православни идентитет. „Видовдански култ је јединствен пример заштитне функције религије у животу народа: само исконска катастрофа могла је неким нарочитим процесом подсвеснога духовнога реагирања створити такав спонтани култ. Без аутора и покретача, без форме и закона, створено је једно дубоко веровање, чудан култ смрти и пораза, али са позитивном динамиком за нови живот. Култ смрти у име живота... Косовска легенда којом је обавијен један историјски догађај или период у суштини и многим детаљима и није ништа друго до национализована христијада”²² (Дворниковић, 2000, стр. 969).

Они који верују да народи имају душу, морају доћи до закључка да су Срби у светом Сави препознали себе. „Ако негде постоји идеја српског народа, као што то бива у свету Платонових идеја, онда ту идеју пред Богом представља Свети Сава“ (Марковић, 1989, стр. 7). Што се тиче историје Срба, и односа србске вере и нације кроз историју духовни живот и црквена организованост код Срба трају осам векова. Аутокефалност цркве Срби су добили 1219. године. Србска православна црква је кроз своју историју пролазила кроз веома тежак период. Привремено је губила своју самосталност, али не и снагу вере и православно опредељење. Угњетавана је од стране Турака и других завојевача, али се одбранила трпљењем и снагом истине. На тај начин је Србска православна црква духовни стожер србског народа и чувар његовог хришћанског имена. Након Косовског боја 1389 године Србија пада под Турску власт, и од тог тренутка наступа најтежи период србског народа, Србске православне цркве и православне вере.

---

²⁰ Р. Самарцић, *op. Cit.* 30.

²¹ Р. Самарцић, *op. Cit.* 30.

²² В. Дворниковић, *Карактерологија Југословена*, Просвета, Београд 2000, 853.

Србска православна црква је прихватила и брижљиво неговала Видовданску легенду, чиме је и у најтежем периоду за србство, вековном постојању без државе, остваривала националне и државне функције и чувала национално сопство и духовно јединство Срба. „Религиозност и црквеност Немањића била је у исти мах и њихова државност. Кичма српске државности остала је у тој националној цркви, и онда када је државу стигла турска катастрофа. Уз најтеже кризе (укидање Пећке патријаршије, сеобе народа са свештенством) та црква је преживела и четири века турског ропства“.²³ Дакле, то је још један историјски доказ да србство и без државе, али само са вером, може да опстане. У обрнутом случају – са државом, али без вере – србство је на сигурном путу затирања, односно, како каже владика Николај: „Не био ти Србин без вере ортак...“

Време у коме живимо посебно конструишу две теорије. Једна Фукујамина о крају историје (да живимо у постисторији) и друга Меклуанова о крају географије (да је територија неважна). У интервјуу за Чикаго Трибјун 1916, индустријалац Хенри Форд је изјавио: „Историја је мање-више глупост. Она је традиција. Не треба нам традиција. Хоћемо да живимо у садашњости, и једина историја која је вредна више од пишљивог боба јесте она коју стварамо данас. Дакле, Ми стварамо историју, Ми смо, земаљски богови, демиурзи и господари света!“²⁴ Такође, данас многи тврде да је са победом демократије у свету дошао крај историје, као што су некад тврдили да је са победом комунизма дошао крај историје. Наравно, то говоре они који не схватају праву суштину историје. Без икакве дилеме, најдубље у срж историје, односно историјске свести, продро је Жарко Видојевић, који исправно примећује да за историјско трајање једног народа најважнију улогу има историјска свест. „Значај историјске свести је у томе што се појавом те свести (у предању мита, легенде, поезије, трагедије, литургије) једна генерација поистовећује с претходном, налази свој идентитет у претходним, па и давно изумрлим генерацијама. То значи да се онда претходне генерације, у тој идентификацији, у том идентитету, прошле генерације јављају као живе пред очима наше генерације“.²⁵ По њему, историја није низ догађаја који се смењују у времену, већ управо обрнуто - историја је очување идентитета без обзира на проток времена и догађаја, те на смену генерација. „Историја је континуитет (непрекидност) једне заједнице у њеној

---

²³ В. Дворниковић, *op. Cit.* 968.

²⁴ Према: Ч. Оцић, Крај идеологије, историје и географије или укидање сваке аутентичности, *Приступна беседа редовног члана САНУ*. 12. 05. 2016., https://www.standard.rs/2016/05/20/caslav-ocic-kraj-ideologije-istorije-i-geografije-ili-ukidanje-svake-autenticnosti/?ns_abc=latin

²⁵ Ж. Видовић, *Историја и вера*, Митрополија Црногорско – Приморске, Цетиње 2008, 29.

идентичности (самоистоветности) сачуваној кроз векове“. Или: „Историја је живот једне заједнице која у континуитету, кроз векове, чува свој идентитет ... као да нема смрти ни времена смрти! Људи умиру али духовна заједница живи (...) јер човек је смртан, а историја је бесмртност (или бар трајност) историјске заједнице“.²⁶

Народ која жели да сачува будућност, а што је мутнија слика прошлости, будућност је неизвеснија, мора да сачува своје историјско сећање, своје историјско наслеђе, посебно ако је тако велико и значајно као што је србско. Историја није време прогреса. Прогрес се свакако дешава, прогрес знања и прогрес у примени знања, а та примена је техника. "Историјска заједница нема везе са временом, пролазношћу и смрћу. Управо супротно: у њој су сви присутни, преци и потомци подједнако. „Историја је збивање Вечности у човеку“.²⁷ Историја није исто што и *време смрти*, као што пише Добрица Ћосић, чиме на најбољи начин потврђује тезу, да је човек без вере изгубљен у времену. Историја није време пролазности свега постојећег. Историја је веза између генерација које нестају и настају, и та веза прескаче провалију смрти. Према томе јасно је да је историја живот једне заједнице од њеног почетка до незнаног краја, заједнице која има своје сопство у својој историји. У тој и таквој заједници човек гради и потврђује своје сопство, који је увек подређено сопству заједнице. У том случају човек је спреман да животом брани историјску заједницу у чему је снага морала и жртве. Дакле, јасно је да историјска свест успоставља континуитет сопства међу генерацијама. Историјска свест је, наиме једно збивање духовно у коме се прошлост и будућност сабирају у садашњости и то онда више није време, пролазност, него присутност, битије заједнице, духовна појава тога битија у празнику историјске свести. Само на тај начин се збива историја као континуитет заједнице чији се субјект не мења.

Ако смислено тумачимо “појаве дугог трајања” (Бродел) у њима можемо открити одређене правилности које могу и треба да нам буду водиља у историјском трајању. Када погледамо историју јеврејског и србског народа лако можемо учити да су вера и језик код ових народа кључни елементи њиховог националног сопства, толико јаки и чврсти да су им омогућили опстанак и у вековном ропству без државе (код Срба скоро пола миленијума). Међутим, док Јевреји брижљиво чувају своју веру и језик и у овим опасним глобализирајућим временима, која руше национална сопства, и тиме стварају реалну шансу за опстанак, Срби као да су кренули другим путем. За православне народе вера је одувек имала наглашена национална обележја „вера нас је одржала њојзи хвала“ и стога су своје национално

---

²⁶ Ж. Видовић, *op. Cit.* 29.

²⁷ Ж. Видовић, *op. Cit.* 29.

сопство приоритетно темељили на постојању националних цркава. „Отачство и вера чине неодвојиво јединство“ (Доментијан). Православна светосавска духовност представља, заиста, нашу отаџбину, не само у оном смислу, о ком Хајдегер говори о језику - као „*дому битка*“, већ је реч о егзистенцијалном и онтолошком аспекту нашег националног бића. Светосавље је и дом, нашем бићу и највише је допринело стварању тог бића, али и очувању тог бића. Историја светосавља, стога, може бити и јесте најбоља филозофија србске историје, филозофија која је србски национ сачувала у бурним временима, на вододелници култура, између Истока и Запада. Дисконтинуети које је србски народ у свом историјском трајању чинио најчешће не својом вољом (од Вукове и Доситејеве реформе, Јутопије, до најновије Еуро-утопије) урушавали су и даље урушавају, темеље духовног сопства.

Догодине у Призрену

Јер у нама и даље живи предсказање –

Косовски завет који трајаће занавек.

Зато учимо децу да знају праву истину.

И нек нам поздрав буде: „Догодине у Призрену!“ (Из песме Догодине у Призрену)

Србски и јеврејски народ, спадају међу ретке народе који свијим историјским трајањем на најбољи начин доказују тезу да, народи могу да трају и опстају и у тешким временима без државе. Чини се да је то на најбољи начин објасанио Арије Каплан, јеврејски научник и теолог, у својој књизи *Јерусалим – зеница васељене*. Он нам објашњава да изрека „Следеће године у Јерусалиму“ не значи само вековну жељу за повратком у Свети Град, него је реч „о молитви за почетак месијанског доба“.²⁸ Месијин долазак, по Каплану, може се десити или чудом (ако га Јевреји заслуже) или, пак, људским напорима. Каплан каже да је месијански оптимизам био велика покретачка сила Јевреја: “Управо тај месијански оптимизам довео је до успона ционизма, покрета за национално ослобођење – првог таквог покрета у свету. Јевреји су знали да ће ствари морати да се побољшају и да ће избављење обавезно доћи. Сам Бог је то обећао, а ако не дође помоћу чуда доћи ће захваљујући људским напорима. Сви који су били на челу препорода Свете земље, можда су и несвесно учествовали у првим чиновима месијанске драме која је обухватала поновну изградњу земље /.../ Постоји предање које каже да ће окупљање изгнаних и поновна изградња Јерусалима ићи као два најважнија знака која наговештавају долазак Месије. Предање говори да ће

---

²⁸ А. Каплан, А. *Јерусалим – зеница васељене*, Књижевно друштво, Земун 5760/2000, 77.

се најпре мали број изгнаних вратити у Свету земљу, а да ће потом Јевреји преузети управу над Јерусалимом и изнова га изградити.²⁹

Део територије Србије под патронатом Западних сила је отет. Међутим, не само што то није обичан комад земље (мада је сваки педаљ територије важан), не само што није обична територија, реч је о територији која за србство има пресудан значај. Реч је о "светој земљи," "Косово је семе из којег сам ја поник'о, извор и корито из ког је народ потек'о ....срце отаџбине моје, моје личности суштина... (Београдски синдикат), "зеници србства" - једном речју "Косово је срце Србије". Косово није само стабло него корен србског бића. Оно није „наше горе лист“ (како то данас, посебно "другосрбијанци" настоје да прикажу) него жила куцавица наше културе и цивилизације. Оно није изгубљено за нас, све док у нашој свести и нашим душама постоји. За свакога Србина грех је, лични и заједнички, верски и национални, остати жив, а изгубити Косово. Не може бити Срба, а да не буде Косова. Нити може бити Косова, а да не буде Срба. Срби су на Косову положили завет своје небеске припадности, опредељености за Бога. Они су на Косову бранили Србију, затим и целу Европу. Косово не сме и не може бити изгубљено за Србе, јер губитак Косова предуслов је пропасти Срба.

Кажу нам зли језици да Косово је пропало.

Неверни и слаби кажу Косово је готово.

А ја вам свима кажем само Косово је отето,
рушено и спаљено од душманина проклетог.

(Из песме Догодине у Призрену)

Пројекат одстрањивања Косовског мита из србских душа и свести не успева између осталог што и Србија има свог Каплана – Београдски синдикат.³⁰ И Србија има своју "зеницу васељене" – Призрен. И Србија има своју изреку "Следеће године у Јерусалиму" – Догодине у Призрену. Вековима су Срби у свој генетски код уграђивали и уградили Косовски мит на коме су и настали као заветни народ. Судећи по изворном материјалу, Срби су, већ у средњем веку, били заветна заједница, при чему су, без сумње,

---

²⁹ А. Каплан, *op. Cit.*. 77.

³⁰ Београдски синдикат хип хоп састав из Београда. Група је настала 1999. године. Њихове песме често указују на различите проблеме у друштву. Једне од њихових најпознатијих песама које се тичу друштвених проблема су *Нико не може да зна*, *Welcome to Србија*, *Право кроз ветар*, *Систем те лаже*, *Сведок сарадник*.. Профилисали су се као веома ангажован бенд, са оштрим политичким ставовима и јаком родољубивом нотом у својим песмама. Митрополија црногорско-приморска их је одликовала фебруара 2020. године- Викапедија. Потисник ових редова сматра да њивова песма *Систем те лаже*, претставља једну од најбољиј студија о транзицији, а да посебно због песме Догодине у Призрену и сада најновије Свиће свиће рујна зора, по потписнику ових редова, заслужују и почасни докторат.

у духу феудалног доба, задржавали одлике хијерархијске нације. Заветно схватање заједничког порекла, праћено поређењима са старозаветним вођама јеврејског народа и називањем Срба „Новим Израилем“, везивано је већ за Светог Саву и Светог Симеона. Лазарев, Косовски завет, као одбацивање Земаљског Царства и одређење за Небеско Царство, био би само потврда Новог Завета Исуса Христа. И предање о пропасти србског царства и турском ропству као казни за грехе предака, одговара типологији „заветних народа“ који, по угледу на Стари Завет, верују у Божју казну због напуштања Завета. Трајност Косовског предања и његова суштинска веза са националним сопством Срба оно што Смит назива „светом земљом“. Ту је вођена велика, судбоносна битка; ту су живели, страдали и сахрањивани јунаци, мученици и пророци. Култ кнеза Лазара је, од самих својих почетака, био култ светог владара – мученика. „Свети мученици“ и „жртве за веру и отечество“ били су, такође, и сви његови пали ратници.

Једина српска институција која је сачувала континуитет од доба Светог Саве до данас јесте Српска православна црква. У вери, култу и дневној пракси она, већ девет векова, непосредно спаја безбројне србске нараштаје. Аутокефална од времена Светог Саве, од доба цара Душана уздигнута у патријаршију, она је имала само један период нејасних прилика (1459-1557) и један прекид (1766-1832). Чак и тада, у временима превласти Васељенске патријаршије, и у административној издељености 19. века, ниже свештенство чувало је србско предање и континуитет. Можда је најважније било доба обновљене Пећке патријаршије (1557-1766) када је, залагањем великог везира Мехмед-паше Соколовића, српска црква под својом јурисдикцијом објединила простор од Скопља до Јегра и Коморана и од Самокова до Гомирја. Она је Србе, који су, у вековима ратова и сеоба, живели на територијама једне муслиманске и две католичке државе (Османско царство, Хабсбуршка монархија, Млетачка република) сачувала као јединствену духовну и политичку целину. Патријарси, владике, монаси и мирско свештенство нису били само духовне, него и политичке старешине србског народа. У дугим вековима турске власти, као и данас, заједничка сећања и заједнички идеали јесу оно што је људске заједнице чинило трајним и отпорним.

Стално питате ви мене шта ми значи Косово.

Није вам јасно? Објаснићу вам поново:

Косово је семе из којег сам ја поник’о,

извор и корито из ког је народ потек’о. (Из песме Догодине у Призрену)

Добро знајући стару истину да оно што је отето је и проклето, и да све што је отето кад тад ће бити и враћено правом власнику, креатори Новог доба, “вечити мрзители” србства уз чију помоћ је Косово и отето,

“организованим лагањем”, пројектом псеудоморфозе свести³¹ систематски настоје да промене свест Срба, са главним циљем да се Срби добровољно одрекну свог “срца”. На делу је сада пројекат стварања новог сопства - идентитета Срба, у којем треба сломити дух отпора и Србе дефинитивно претворити у послушне поданике „новог светског поретка“. При томе се заборавља чињеница да је промена сопства и промена моралног хабитуса уз моралне драме конвертита, јер у њих сумњају и они којима служе и они од којих су одбегли. Схватајући куда води та национална дезоријентисаност под утицајем комунистичког атеизма, када је већ било касно и када је прорадила грижа савести, Михајло Ђурић исправно схвата и каже: „Предуго смо били разбаштињени, раскорењени, расрбљени, одвојени од суштине народа коме припадамо. Нисмо знали ни ко смо ни шта смо јер смо уображавали да смо грађани света олако наседајући коминтерновској пропаганди. Побркали смо космополитизам и интернационализам. Нисмо схватили да је ово друго само искривљена слика, ако не и лажна замена за оно прво, јер интернационализам поништава сваки конкретни људски лик“³² (Ђурић, 1992).

Ка закључку – Духовно јединство и(или) национална дезоријентисаност

У овој борби не ни авиони,

вреде уцбеници школски у којима јасно стоји:

ко је уздигао храм, ко скрнавио је олтар,

које наслеђе је част вечна а шта је срамота.

Ни бомбе, ни гласања не избрисаше Лазара,

докле генерација нова на њему стасава.

Изгубљено није никад оно што је свето.

У нади расти, црвен цвете, да браће те опет неко.

Мој компас је твој корен, у грудима срце моје.

Без њега сам, за новцем, без милости путем проклет.

И ко лађе од папира, које броде лажи морем,

у суштини само тонем... (Из песме Догодине у Призрену)

Живимо у доба, како каже Агнеш Хелер "збрке историјске свести". У временима глобализма, државе полако нестају, народи као носиоци

---

³¹ Шпенглер је у свом чувеном делу *Пропаст Запада* употребљавао термин „псеудоморфоза“. Под овим појмом, један од великана западне мисли, подразумева насилно наметање неком самосвојном народу туђинске „културне форме“ а у циљу кочења унутрашњег развоја тог народа. О томе више у: П. Анђелковић, *Псеудоморфоза културе у Србији у функцији отимања Косова и Метохије*. У С. Словић (прир. и ур.), *Косово и Метохија у контексту балканских народа и држава*, Лепосавић: Институт за српску културу, 2016, 237-253.

³² М. Ђурић, Интервју. *Политика*, 12. 9. 1992.

суверенитета топе се у лонцу мултикултурализма, а обезличен појединац, индивидуа, искорењен из народности све мање зна ко је и шта је. Нестају народи а опстају индивидуе без личности. Постојећа збрка у његовој историјској самосвести довела је србски народ у данашње неприлике, а њено даље одржавање и нове недоумице које се јављају, само продужавају и отежавају једно иначе тешко и неповољно друштвено стање. Промена свести доводи до промене стварности, Јер стварност, како је Орвел упозоравао постоји само у људској свести. У протоколу сионских мудраца давно је записано: Ми ћемо избрисати из памћења људи све истине прошлих векова, које нам нису по жељи, а оставићемо само оне које оцртавају све погрешке гојских владавина. Наша снага отпора “сили омане” на коју је још давно упозоравао апостол Павле налази се у православљу Ако одпаднемо од свог сопства, а много је и домаћих и страних “чистача”³³ нашег сопства, постајемо бесловесна маса и лак плен. Вера и језик су темељни стубови народног сопства из њих се, као два извора која се спајају у реку, духовну, рађа духовно јединство које усидрује народ у вечност. Оба та стуба су нападнута и поткопана. Језик - Вуковом реформом, православна вера - екуменизмом. Православље је корен србског стабла, зато га треба брижљиво чувати и неговати. Јер када се неком народу подсече корен³⁴, онда се његове гране суше, а на сасушене гране лако се могу калемити свакави вештачки плодови.

Дуга је историја потискивања србских националних интереса која је водила ка националној дезоријентисаности, самозабораву и расипању. Зарад разних утопијских пројеката лако смо падали под доминацију туђинских погледа на свет и идеологија, што нас је водило ка томе да смо све мање своји. Национално дезоријентисани вековним прозелитизмом најразличитијих провенијенција (римским, хабзбуршким, антисловенским...),

---

³³ Најбољи пример је Марина Абрамовић -Чистач, Музеј савремене уметности Београд, 21. септембар 2019 - 20. јануар 2020. Узимајући у обзир иначе скромна издвајања за културу, поставља се питање зашто је Влада Србије подржала изложбу Марине Абрамовић са преко пола милиона еура, а Музеј савр. уметности у Новом Саду, за откуп само једног перформанса (на ДВД) Марине Абрамовић, платио 80.000. еура у коме уметница читав сат времена гледа, али буквално, гледа у магарца. Они који не разумеју ову уметност, (а и потписник ових редова је међу њима) названи су „сељацинама”и „националистима”. Дакле, ко је овде магарац?

³⁴ У србском народу било је много дисконтинуитета, чак би могли да кажемо да је цела, пре свега мислим на од измишљеног досељавања Словена, историја Срба је континуитет дисконтинуитета. Међутим посебно је била трагична Вукова реформа , када се чини радикални дисконтинуитет са читавим предходним наслеђем, тако да скоро нико не може да чита средњовековне рукописе, а Савино Законоправило други део није преведен) без преводиоца. Замислимо да се то десило Јеврејима и да не могу да читају Тору без превода.

изгубили смо се на историјском путу: све мање знамо куда идемо, ко су нам пријатељи, а ко непријатељи. Погрешне националне опције, без јасне националне стратегије, више су биле у служби агресора, тањиле су националну саборност и одузимале националну снагу. Добрица Ћосић, један од значајнијих српских писаца, „отац нације“, али који је и сам при крају свог живота пао на испиту нације, поставља питања пред којима треба да се сви замислимо: „У шта смо све утрошили XX век“ и „Шта све треба да чинимо и коначно зауставимо своје назадовање да као значајна нација не нестанемо у XXI веку“ (Ћосић, 2010). Вековима затирући нашу културну баштину паљењем, пљачком, и прикривањем, наши противници беху готово неприметно успели да нас наведу и себе да посматрамо њиховим очима, а занемаримо сопствено предање. Таквим приступом омогућили смо Вукову и Доситејеву духовну револуцију, потом Пашићев и Александров геноцид србства са катастофалним по србство југословенским експериментом, који је омогућио и каснију комунистичку, и данас живу у виду либералног порицања и даље измене нашег сопства.

Дакле, нужно морамо да се запитамо данас које су то вредности на којима даље градимо своје национално сопство. Шта то памтимо и желимо да запамтимо из наше прошлости, коју су наши преци стварали и за коју су гинули? Имамо ли и шта нам је духовна копча која нас повезује, где год да смо и у било којем времену да смо? Шта су нам оријентир и крма за пловидбу кроз време, посебно у временима глобализацијског цунамија? Без заједничког вредносног консензуса (заснованог и на традицији и на савремености), без моралних и вредносних начела (каких Срби имају, нпр. „све за образ, образ ни за шта“, или „ни по бабу ни по стричевима, већ по правди Бога Јединога“ и сл.) народ не може трајати и при великим искушењима он се распада. Без јасне националне стратегије, без јасних вредносних оријентира, помућеног националног сопства, подељени по разним основама, србски брод је опасно накривљен у глобалистичкој баруштини и сваког часа може да потоне. У глобалистичком цунамију који руши све пред собом, у вртлогу нестабилности и сукоба чему може да се нада Србија помућеног сопства, разапета између лажног сјаја Запада и емотивне везаности за природног савезника, поново на православним темељима пробуђене Русије? Чему да се нада када у сусрет непознатом а опасном иде без јасно дефинисане националне стратегије, када своје националне интересе не третира (како је упозоравао Црњански) са свог, него са туђег становишта? Наравно, *није све пропало кад пропало све је*. „Док буде вере и душе, биће и отаџбине“. И зато нек нам поздрав, за навијек буде: *Догодине у Призрену*.

Литература

Анђелковић, П. (2016). *Псеудоморфоза културе у Србији у функцији отимања Косова и Метохије. У С. Словић (прир. и ур.), Косово и Метохија у контексту балканских народа и држава, (стр. 237-253), Лепосавић: Институт за српску културу*.

Bela, N.R. (2003). *Pogažen zavet*, Beograd: Biblioteka XX vek.

Београдски Синдикат, (2018). *Догодине у Призрену*, <https://genius.com/Beogradski-sindikato-dogodine-u-prizrenu-lyrics> пдф. 20. 02. 2020.

Видовић, Ж. (2008). *Историја и вера*, Цетиње: Митрополије Црногорско – Приморске.

Дворниковић, В. (2000). *Карактерологија Југословена*, Београд: Просвета.

Ђурић, М. (1992). Интервју. *Политика*, 12. 9. 1992.

Ђурић, М. (1997). *Изабрана дела, том II: Културна историја и рани философски списи*. Београд: Завод за уџбенике и наставна средства.

Екмечић, М. (1993). Историјски корени и могуће последице југословенске кризе, у *Међународна политика*, бр. 1015, 1. IV 1993.

Екмечић, М. (2008), *Дуго кретање између клања и орања, Историја Срба у Новом веку*, Београд: Завод за уџбенике.

Јанковић, Р. (7528/2019), Од идентитета ка сопству, у Православље и идентитет, Приредио Зоран Милошевић, Београд: Институт за политичке студије.

Кара-Мурза, С. (2011). *Манипулација свешћу*, Београд.

Каплан, А. (5760/2000). *Јерусалим – зеница васељене*, Земун: Књижевно друштво

Крестић, В. (1999). Духовни проблеми српског народа, *Српска политичка мисао*, бр. 1–2: 27–40.

Марковић, С. М. (1989). *Тајна Косова*, Birmingham: Lazarica Press.

Smit, A. (2010). *Nacionalni identitet*, Beograd: Biblioteka XX vek

Самарџић, Р. (1990). *Косовско опредељење*, Београд: Мала библиотека Српске књижевне задруге.

Секулић, И. (1966). Видовданска идеја у: *САБРАНА ДЕЛА ИСИДОРЕ СЕКУЛИЋ*, књ. 12, Нови Сад: Матица српска, Нови Сад.

Оцић, Ч. (2016). Крај идеологије, историје и географије или укидање сваке аутентичности, Приступна беседа редовног члана САНУ. 12. 05. 2016. https://www.standard.rs/2016/05/20/caslav-ocic-kraj-ideologije-istorije-i-geografije-ili-ukidanje-svake-autenticnosti/?ns_abc=latin

Хајдегер, М. (1998). *О хуманизму*, Ниш: Просвета

Hobsbaum, E. (1996). *Nacije i nacionalizam od 1780: program, mit, stvarnost*, Beograd: Filip Višnjić.

Ћосић, Д. (2010). Можемо више него што можемо. *Печат*, бр. 100, 5. 2. 2010.

Petar M. ANDELKOVIĆ, PhD

Full Professor

University of Prishtina - Kosovska Mitrovica, Faculty of Philosophy

Zoran D. NEDELJKOVIĆ

NEXT YEAR IN PRIZREN - ORTHODOX AS A PRIMEVAL OF THE SERBIAN NATION

Summary

The time we live in specifically constructs two theories. One from Fukuyama about the end of history (that we live in posthistory) and the other from Mecluan about the end of geography (that territory is unimportant). In an interview with the Chicago Tribune in 1916, industrialist Henry Ford said: "History is more or less nonsense. She's a tradition, and we don't need a tradition. We want to live in the present, and the only history worth more than a pissing bob is the one we make today. So, We are making history, We are, earth gods, demiurs and lords of the world!" Contrary to this view, which has become the central idea of globalism, this work is based on the idea that a nation wishing to preserve the future, (since the more blurry the image of the past, the future is more uncertain) must preserve its historical memory, its historical heritage, especially if it is as large and significant as Serbian. The people, in order to represent the whole and maintain themselves as a whole, must have a spiritual buckle that holds it together. This buckle creates a string that lasts and makes a tradition that is continuous because it contains, not only the past, it contains also the present, in which the future has already begun. The point of support, the central theme, the eschatology of the duration and value-moral action of the Serbs, the primeval of the Serbian people throughout the centuries, is Orthodoxy (sacrilege), which was founded by Sava's actions and practically embodied by the Vidovdan Covenant and the Vidovdan Проф. др Петар М. Анђелковић 16 Ethics. Two covenants, Svetosavski and Svetolazarevski, which way to go, but also exists two curses what awaits us if we turn down that path. Our self (the paper will explain the difference between identity and self and why one should use the term self rather than identity) is grounded in heritage. Faith and language are the fundamental pillars of the people's self. From them, as the two springs that merge into the river (spiritual), and born as a spiritual, which anchors the people into eternity. If we fall away from our own self, and there are many domestic and foreign "cleaners" of our own selves, we become the wordless mass and easy prey of the "power of deception", to which the Apostle Paul warned long ago. Both the pillars of our own self, faith (ecumenism) and language (Vuk's reform) are

seriously shaken. Especially for the collapse of the Serbian self, there is the abduction of the sacred Serbian lands of Kosovo and Metohija, which should never be erased from the Serbian consciousness. Changing consciousness leads to a change in reality, because reality, as Orwell warned, exists only in human consciousness. Therefore, as the Jews have done for centuries, our prayer that should develop messianic optimism that would lead to national liberation of temporarily abducted covenant territories and also save the endangered Serbian self, should be "next year in Prizren".

Key words: *Serbian society, self, Orthodoxy, Vidovdan, next year in Prizren.*

Др Ана ЧОВИЋ*

316.361.13:271.222(497.11)-74-452
316.361.13:2-74-45

МЕШОВИТИ БРАКОВИ У БРАЧНИМ ПРАВИЛИМА СРПСКЕ ПРАВОСЛАВНЕ ЦРКВЕ

Апстракт: Однос између црквеног и државног брачног права зависи од утицаја цркве и њеног односа са државом. Према Уставу Републике Србије наша држава је световна. Цркве и верске заједнице су одвојене од државе и ниједна религија се не може успоставити као државна или обавезна. Услови за закључење и престанак црквеног брака прописани су Брачним правилима Српске православне цркве. Као једнака могућност у Србији, црквени и грађански брак престају да постоје 1946. године, ступањем на снагу Основног закона о браку. До тада су свештеници имали улогу матичара, а матичне књиге рођених, венчаних и умрлих водиле су цркве и верске заједнице које су на захтев појединаца и државних органа издавале изводе из њих. Данас су супружници слободни да се пре или након закључења грађанског брака венчају у цркви, а сам црквени брак нема правних последица, као ни црквени развод брака, будући да је судски развод брака једини начин престанка пуноважног брака за живота супружника. Када говоримо о црквеном браку, интересантно је питање мешовитих бракова у међуверским односима и услова који су прописани за њихову пуноважност. Склапањем мешовитог брака у узајамни однос не ступају само две особе различите вере, већ и две верске заједнице чији прописи у овој области могу бити у сукобу. Разлог лежи у чињеници заинтересованости свих верских заједница да остваре свој утицај приликом регулисања мешовитих бракова који се одобравају, али уз бројна ограничења, што наводи на закључак да као такви нису пожељни. У раду ауторка анализира одредбе Брачних правила Српске православне цркве којима се уређује ова област, и кроз упоредну анализу католичког канонског права и исламског шеријатског права даје потпунију слику о проблемима који се могу појавити када се закони умешају у љубав.

Кључне речи: *црквено брачно право, црквени брак, мешовити брак, брачна правила, Српска православна црква.*

---

* Виши научни сарадник, Институт за упоредно право у Београду,
anacovic999@gmail.com

1. УВОД

Мешовити бракови су важан мост између различитих култура и спона између супружника различитих етничких и конфесионалних припадности, њихових сродника и ширих друштвених заједница којима они припадају.¹ Интеркултурални брак је широк појамкоји обухвата међуетничке или међуверскебракове, а верски и етнички брак јесу појединачне димензије интеркултуралног брака који се односи на брак између особа две различите културне позадине (ово може да се односи на разлике у држави, језик, религију, расу, етничку припадност, политичку идеологију, стилове одевања, обичаје, храну, животне стилове и друго).² Због убрзаних миграција у деценијама за нама, назире се шире промене породичног права и реформе у којима ће стручњаци за верско право и породично право морати да сарађују у мултикултуралном друштву у будућности. Уколико право и религија не узимају у обзир друштвене прилике у постојећем окружењу, не могу бити у функцији развоја човека који треба да се оствари и развија као слободан грађанин, али и као слободно духовно биће. С тим у вези, питање мешовитих или међуверских бракова је увек било актуелно и оно ће у времену пред нама постајати све значајније. Учења цркве о браку и породичним вредностима, чини се, данас више него икад пре, суочавају се са изазовима приликом заузимања става о питању истополних заједница којима се све чешће допушта усвајање деце, допуштености и оправданости абортуса који је постао широко распрострањен, ванбрачној заједници, сурогат мајчинству, различитим облицима феминизма који нису пријатељски настројени према цркви. Из тог угла, питање мешовитих бракова делује мање компликовано и једноставније. Или би тако бар требало да буде. Ипак, у пракси је ситуација другачија.

Брачна правила Српске православне цркве у првом делу ближе одређују црквени брак, његово биће, облик и важност, а православни брак се дефинише као света тајна по којој се два лица различитог пола, на начин прописан Црквом, везују доживотном духовном и телесном везом, ради потпуне животне заједнице и рађања и васпитања деце. (члан 1).³Члан 2

---

¹Лазар, Ж, Аћимов, Д, „Мешовити бракови у Војводини као индикатор интеркултурне комуникације“, *Годишњак Филозофског факултета у Новом Саду*, XLII -2 (2017), 397, 402.

² Sewenet, A, M, Tessagaye, F, M, Tadele, G, „Interreligious Marriage: Social and Religious Perspectives“, *Imperial Journal of Interdisciplinary Research (IJIR)* Vol-3, Issue-6, 2017, 355.

³ Брачна правила Српске православне цркве. Брачна правила Српске православне цркве, II допуњено и исправљено издање Светог Архијерејског ПСинода, Београд, 1994. Први пут објављена у ”Гласнику”, службеном листу Српске православне патријаршије од 7.

прописује да лица која ступају у брак морају у православном храму, пред надлежним свештеником и пред најмање два сведока, изјавити своју слободну вољу да ступе једно с другим у брак, а свештеник утврђује ову везу црквеним обредом. Након одредаба које се односе на услове за постанак брака, права и дужности супружника и престанак брачне везе, у петом делу Брачних правила Српске православне цркве уређује се мешовити брак.

Међу неуклоњивим личним сметњама за склапање брака у члану 12 тач. 9 се наводи разлика вере, што значи да се мешовити брак не може склопити са некрштенем особом. Према члану 13 тач. 8, разлика вероисповести представља уклоњиву брачну сметњу. Наше црквено право није изузетак када се ради о правној регулативи у овој области. Тако шеријатско право муслиманкама забрањује склапање мешовитог брака, док је мушкарцу овакав брак дозвољен са хришћанком или јеврејком, која у том случају мора прихватити васпитање деце у вери оца. Католичко канонско право не прописује ниједну апсолутну забрану, али од католика очекује да се труди да васпитава децу у католичкој вери којој треба да остане веран. Будући да све верске заједнице прописују извесна, мања или већа, ограничења када се говори о условима за закључење и допуштености мешовитих, односно међуверских бракова, јасно је да једини избор који брачним друговима гарантује потпуну слободу у исповедању своје вере, поштујући истовремено исту слободу свог партнера, јесте одустајање од форме било каквог верског брака. Уколико се партнери из мешовите везе ипак одлуче да склопе верски брак, поставља се питање шта то конкретно значи за особу која не припада верској заједници према чијим правилима се овакав брак закључује.

2. КРАТАК ИСТОРИЈСКИ ПРЕГЛЕД

Са аспекта државног права брак је резултат друштвених и економских чинилаца. Са друге стране, црква у њему види остатак раја на земљи - божанску установу, црквену и натприродну институцију између жене и мушкарца, која претходи свим другим организацијама и помаже човеку да постане хармонија између разума и емоција („У Господу нити је жена без човека што, ни човек без жене; јер као што је жена од човека, тако се и човек рађа од жене.“ – I Кор. 11, 11-12).⁴ Док реалистичка теорија добијање деце види као основни циљ брака, идеалистичка нагласак ставља на узајамном усавршавању и развоју брачних другова који се кроз међусобни

септембра (25. августа) 1933. године. Исправке и допуне извршио протојереј-ставрофор Бранко А. Цисарж, инспектор богословија у пензији.

⁴Цисарж Бранко, *Црквено право II (Брачно право и црквеносудски поступак Српске православне цркве)*, Београд: Космос, 1973, 9-11.

однос сједињују са Богом. Наводи се да грађанско законодавство не може регулисати суштину брака, те да би морално – религиозну страну требало препустити цркви.⁵

Доношењем Миланског едикта истиче се начело вере у браку. Међутим, брак са припадницима других народа био је забрањен још у Мојсијевом закону у коме се наводи даби у случају склапања таквог брака „син твој отпадио од мене и служио би боговима другим, те би се разгњевио Господ на вас и потро вас брзо“ (5 Мојс 7, 3-4).⁶ У строгом смислу разлика вере (*disparitas cultus*) постоји само када један партнер припада верској заједници која не познаје тајне крштења или се њено крштење не признаје као пуноважно и тако склопљен брак био би ништав, а ако супружници припадају различитим хришћанским вероисповестима, односно једно лице припада хришћанској вероисповести која није у саставу православне цркве, али се њено крштење признаје, говори се о мешовитим браковима (*matrimonium mixtum*).⁷

У почетку цркве склапали су се бракови између хришћана и нехришћана (Дела ап. 16, 1-2), али се на њих ни тада није гледало благонаклоно.⁸ Забрана *mixta religio* утврђена је чланом 9 Душановог законика („Ако се нађе јеретик који би се оженио православном, може се ако пристане, крстити у православље; ако ли се не би покрстио, да му се узму жена и деца и да им се да део од куће, и он се протера“). Најстарија одлука која се односи на забрану брака између хришћана и нехришћана датира из 314. године са Покрајинског сабора у Арлесу на југу Француске (између јеретика и хришћана бракови су први пут забрањени 343. године на Лаодикијском сабору).⁹ Након што је хришћанство постало државна вера, цар Констанције 339. године забрањује законом хришћанима брак са Јеврејима, под претњом смртне казне, а законом цара Валентијана II, Теодосија Великог и Аркадија из 388. године, бракови између хришћана и Јудејке оглашавају се незаконитим и кажњавају се као прељуба.¹⁰ На саборима у Хипону 393. године и Четвртом васељенском сабору у Халкидону 451. године донете су сличне забране, а на сабору у Толеду 589. године упозорава се да Жидовима

---

⁵Ibid., 16.

⁶Николић, П, „Мешовити брак у Римокатоличкој и Православној цркви“, *Саборност* 5 (2011), 135.

⁷Цисарж, Б, *op. cit.*, 90 – 91.

⁸Кипријан Картагински такву везу сматра скрнављењем Христа, а у Посланици Коринћанима се наводи „Јер се посветио муж који не верује женом, и посветила се жена које не верује братом. Јер, шта знаш жено, хоћеш ли мужа спасити? Или шта знаш, мужу, хоћеш ли жену спасити?“ (I Кор. 7, 14; 16). Видети Ibid., 90.

⁹Вукшић, Т, „Мјешовите женидбе у католичанству, православљу и исламу- Правно и пасторално питање у међувјерским односима“, *Црква у свијету*, 42 (2007), 228.

¹⁰Цисарж, Б, *op. cit.*, 90.

није допуштено да имају хришћанке за жене.¹¹ Државно византијско законодавство од цара Јустинијана (Новела 115 из 543. године и Новела 131 из 545. године) стоји на становишту против брака са јеретцима, а на брак између православаца и римокатолика гледало се са неодобравањем од крсташких ратова.¹² За источну Православну цркву важна је 74. новела цара Лава Философа којом је брак проглашен за тајну Новог завета крајем IX века, што је значило да је само брак који је Црква благословила био законит, а такође је на епископе, односно црквене судове, прешло право суђења у брачним парницама.¹³

Након што су Срби примили хришћанство из Византије, св. Сава је приредио и превео са грчког на словенски језик нов црквено – грађански зборник „Номоканон или законик“, касније назван „Крмчија“, у коме се налазио велики број византијских грађанских прописа црквеног карактера. Крмчија је регулисала правни живот цркве и државе у средњовековној Србији и налазила се у основи свих каснијих правних аката, а свој значај није изгубила ни након доношења других законодавних зборника, који су се позивали на њу (Душанов Законик у чл. 6, 8, 11, 109 и 196, Српски грађански законик из 1844. године у чл. 93). Одељак „О тајни брака“ налази се у другом делу Крмчије (глава 50, односно 51). У црквеносудској пракси Руске православне цркве одељак „О тајни брака“ је током 18. века био база за судске одлуке и решења, а у судској пракси Српске православне цркве то представља и данас. Осим у Крмчији прописи из брачног права били су садржани у Жичкој повељи краља Стефана Првовенчаног из 1220. године у којој се 13 чланова од укупно 32 члана односи на брак. Цар Душан је 1349. године забранио нецрквене бракове у свом Законику, да би осигурао доследно поштовање ових прописа, а доношењем Српског грађанског законика 1844. године акцептирани су сви постојећи прописи везани за брак. Они су се односили на чланове Српске православне цркве, док је за остале конфесије важило њихово конфесионално брачно право.¹⁴ Године 1934. године усвојена су Брачна правила која су обухватила целокупну материју у овој области.

3. МЕШОВИТИ БРАКОВИ У СРПСКОЈ ПРАВОСЛАВНОЈ ЦРКВИ

Брак између православног лица и лица друге вероисповести може се склопити само под тачно одређеним условима.

---

¹¹Николић, П, *op. cit.*, 137.

¹²Цисарж, Б, *op. cit.*, 184.

¹³Руварац, Д, „О разводу мешовитих бракова“, Сремски Карловци: *Богословски гласник*, 1902, 282, наведено у Николић, П, *op. cit.*, 138.

¹⁴Видети *Ibid.*, 34, 49-53.

1) лице друге вероисповести мора пре ступања у брак потписати писмену изјаву пред надлежним парохом православног лица, у присуству два сведока, да неће свог будућег брачног друга православне вере одвраћати од православног исповедања вере, ни покушавати да га на било који начин наведе да пређе у другу веру; да неће сметати православном лицу у вршењу његових верских дужности и чувању православних црквених обреда и обичаја;

2) лице друге вероисповести мора се пред надлежним парохом и два сведока, писменом изјавом, нарочито обавезати да ће своју децу из тога брака крштовати и васпитавати у православној вери;

3) православно лице, које жели ступити у брак с лицем друге вероисповести, треба пред надлежним парохом свечано да обећа да ће стално, лепим начином, настојати да свог будућег друга приволи православној вери;

4) брак православног лица са лицем друге вероисповести мора се склопити у православном храму, од православног свештеника и по православном обреду. Изјаву неправославног лица потписују и присутни сведоци пред надлежним парохом (члан 115 Бп).

Православно лице не може склопити брак са оним лицем чији је брак био разведен због његовог отпадништва од православне вере (члан 116 Бп). Надлежни парох неће извршити склапање мешовитог брака пре него што се савесно не увери да лице друге вероисповести пружа довољно јемства да ће све обавезе прописане чланом 115 тачно испуњавати (члан 117 Бп). На основу извештаја надлежног пароха да овакво јемство за склапање мешовитог брака постоји, брак се може склопити само ако надлежни Архијереј за то да разрешење и благослов. По извршеном склапању брака надлежни парох треба стално да води нарочиту бригу о верском и моралном владању брачних другова из мешовитог брака и да се стара да се све обавезе тачно испуњавају, а уколико примети било какво избегавање истих, у обавези је да предузме неопходне мере, а, по потреби, може да покрене против кривог лица и поступак за црквену кривицу (члан 118 Бп). Члан 119 прецизира да су за мешовити брак, склопљен у православној Цркви на подручју Српске православне Патријаршије, меродавни искључиво прописи ових Правила. Деца из мешовитог брака, склопљеног у православној Цркви, могу се крстити само у православној вери (члан 120 Бп). Деца из мешовитог брака, уколико је брак био склопљен и од верских представника друге вероисповести, морају се крстити у православној вери, ако је један од родитеља православне вере, а противан уговор родитеља о крштењу деце нема никакве важности за православну Цркву (члан 121 Бп). Ако једно брачно лице из мешовитог брака припада православној вери, надлежни су за решавање питања о ваљаности, поништењу или разводу тога брака искључиво православни Црквени судови, по својим прописима и

њихове одлуке су меродавне за оба брачна лица из мешовитог брака (члан 122 Бп). Ако је мешовити брак, у којем је једно лице православно, био склопљен од представника друге вероисповести, а друго лице неће да пређе у православну веру, такав ће се мешовити брак, по тражењу православног брачног лица, његовог заступника по закону или по службеној дужности, поништити (члан 123 Бп). У истом члану се наводи да уколико лице друге вероисповести, чији брак је био поништен, касније пређе у православну веру и споразумно са својим брачним другом одлучи да успостави брачну везу, међу овим лицима долази до новог склапања брака по општим прописима за склапање брака у православној Цркви. Захтев за поништење се подноси против другог брачног друга у случају када захтев подноси брачни друг, или против оба брачна друга ако се у улози подносиоца налази треће лице или власт (чл. 168 Правила и поступка за судове у Српској православној цркви, у даљем тексту ПЦС). У оба случаја, поступак за поништење брака се води по службеној дужности (чл. 171 ПЦС). У току поступка се утврђује да ли су странке знале за непостојање неког од брачних услова, односно за постојање какве брачне сметње, чија је кривица и да ли постоји кривица свештеника који је брак склопио (чл. 172 ПЦС). Према члану 40 Брачних правила након престанка брака поништење брака могу тражити само невино брачно лице и трећа лица која докажу оправдани интерес у том погледу, али и законити заступник или наследник мртвог брачног друга ако је брак закључен без учешћа цркве (чл. 33 и 47 БП). Када се један брак поништи сматра се да није никад ни постојао, а лице може ступити поново у брака само ако му то пресудом није забрањено (чл. 48 БП) и тада се у примедби наводи да је претходни брак поништен. Кривац за склапање ништавог брака може бити осуђен на црквену казну, а поништај има ретроактивно дејство и апсолутно ништи све последице које су произашле из склопљеног брака. Поништењем брака се заправо констатује да су лица била у ванбрачном односу. Деца из оваквог брака сматрају се законитом за црквено-правно подручје ако је макар један брачни друг био невин, а у супротном су незаконита за црквено - правно подручје (чл. 48 ст. 3 БП).¹⁵

---

¹⁵Од ступања на снагу Основног закона о браку 1946. године, црквени судови узимају у разматрање спорове о црквеним браковима о којима је грађански суд већ одлучио, доношењем пресуде о разводу или поништају брака. Ако су разлози грађанског суда истоветни са разлозима који су прописани Брачним правилима Српске православне цркве, црквени суд може развести или поништити и црквени брак, за црквено – правно подручје, без вођења формалног поступка, а на молбу једног од брачних другова. Уколико се пресуда грађанског суда заснива на разлозима који као такви нису признати Брачним правилима, спровешће се формални поступак ради утврђивања постојања других разлога који би у смислу Брачних правила представљали разлог за развод или поништај брака. Након развода грађанског брака, брачни другови

Ако је верски обред који је био склопљен пред органима неке друге хришћанске вероисповести, ван православне Цркве, разведен пресудом грађанског суда, брачни другови могу, ако су у међувремену примили православље, ступити у други православни брак на основу саме пресуде грађанског суда о разводу њиховог ранијег верског обреда, без вођења спора о разводу брака пред црквеним судом православне Цркве (члан 124).

Брачни правилник Српске православне цркве прописује да се брак одржава ако једно лице које се налази у нехришћанском браку пређе у православну веру, а покрштено лице које је пре свог крштења имало више жена може у браку задржати само једну жену док остале мора отпустити. (члан 125). Ово решење, које као изузетак дозвољавају и Оци Петог – шестог Васељенског Трулског сабора који се одржао у Цариграду 691. године (Правило 72. Трулског васељенског сабора: „Нека је забрањено човеку православноме, да се сједини са женом јеретичком, исто и жени православној, да се венча са човеком јеретиком; ако се открије да је ко тако учинио, брак нека се сматра ништавим и незаконита веза нека се развргне“), произилази из седмог поглавља Прве посланице Коринћанима у којој се наводи:

„А осталима говорим ја, а не Господ: Ако неки брат има жену неверујућу и она се приволи да живи с њим, нека је не оставља. И ако нека жена има мужа неверујућег и он се приволи да живи с њом, нека га не оставља. Јер се неверујући муж посвети женом, и жена неверујућа посвети се мужем; иначе деца ваша била би нечиста, а сада су света“ (I Кор. 7, 12 – 14).

У случају када једно лице након закључења брака пред представником друге вере пређе у православље, црква је допуштала развод брака ако неправославно лице није хтело да продужи брачну заједницу (I Кор. 7,15), али је крштеном лицу забрањивала да прекине брачну заједницу са некрштеним, ако је оно пристало да му неће сметати у вршењу његових верских дужности.¹⁶

4. МЕШОВИТИ БРАКОВИ У ШЕРИЈАТСКОМ ПРАВУ

Шеријатско право је подељено на четири дела – први уређује везе између Бога и човека, други имовинско право, трећи брачно право и четврти казнено право. На мети критика су најчешће прописи који се односе на брачно право и полигамију, До 1946. године на територији Босне и Херцеговине су постојали шеријатски судови, а шеријатско право је било у

не би могли ступити у други црквени брак све док се претходни црквени брак не разведе од стране надлежног црквеног суда (Син. Бр. 1066/Претс. 1946).

¹⁶Цисарж, Б, *op. cit.*, 189.

примени и на територији Србије за питања из области брачног права супружника исламске вере.

У шеријатском праву брак може престати природним путем услед фактичке или претпостављене смрти једног од супружника, а правним путем отказом брака, узајамним споразумом, судском пресудом и поништајем. Један од разлога за поништај брака по сили закона је и промена вере једног од брачних другова венчаних према шеријатским прописима.¹⁷ Мешовити брак може закључити муслиман само са хришћанком или јеврејком, док склапањем мешовитог брака муслиманка постаје отпадник од своје вере. Бракови са политеисткињама су забрањени на основу прописа који се заснива на ајету (Ел – Бекаре 221), као и са муслиманком која је напустила ислам (извршила апостасију), будући да се таква особа сматра морално мртвом.¹⁸

Босански муслимани не могу ни у једном случају склопити шеријатски брак са немуслиманком, јер је тридесетих година прошлог века донета фетва о забрани склапања мешовитог брака пред органом који обавља шеријатско венчање, због проблема који су примећени у вези са одгајањем и старатељством над децом. Истиче се да би у случају већег броја мешовитих бракова муслимана, многе муслиманке остале неудате будући да њима склапање мешовитих бракова није допуштено.¹⁹ Ако један или оба супружника друге вере током трајања брака пређе/пређу у ислам, судбина брака би се разликовала у зависности од тога да ли је веру променио мушкарац или жена, а у складу са правилима о мешовитим браковима у шеријатском праву.

Међутим, постоје мишљења да се брак муслиманке са мушкарцем који припада другој вери, може сматрати валидним у нужди, јер је Посланик рекао, „различитост мишљења међу мојим људима је знак доброчинства Бога”.²⁰ Oxford Times извештава да је имам Dr Тај Нargeу, председавајући Муслиманског образовног центра у Оксфорду, обављао међуверске бракове. Он је склопио око 36 бракова између муслиманских жена и немуслимана, те је тим поводом рекао: „У Курану нема такве забране. Ислам дозвољава муслиманима да се жене немуслиманкама и такви су бракови уобичајени, али сам ја једини који ће чинити и обрнуто, јер је то питање равноправности

---

¹⁷Беговић, М, *Шеријатско брачно право*, Београд: Г. Кон, 1936, 139.

¹⁸Вукшић, Т, *op. cit.*, 233.

¹⁹Шеријатско венчање и женидба немуслиманком, <https://www.islamskazajednica.ba/bracno-pravo/17607-serijatsko-vjenacnje-i-zenidba-nemuslimankom>

²⁰ Реџеп, Ç, “Interfaith Marriage in Comparative Perspective”, *Acta Orientalia Academiae Scientiarum Hung.* Volume 68 (1), 2015, 82. <http://real.mtak.hu/37242/1/aorient.68.2015.1.4.pdf>

полова.“²¹Слично томе, Врховни суд Индонезије одобрио је међуверски брак на основу загарантованих људских права, занемарујући правила шеријатског закона.²²

5. МЕШОВИТИ БРАКОВИ У КАТОЛИЧКОМ КАНОНСКОМ ПРАВУ

Сва правила Римокатоличке цркве о мешовитим браковима налазе се у Законику канонског права (*Codex iuris canonici*) из 1917. године и током година су била предмет критика других хришћанских цркава, нарочито протестантских.²³ Мешовити бракови су били тема Другог ватиканског концила на коме је закључено да сабор „нема довољно времена, нити довољно познаје ствари да би донео решење о једном тако тешком питању.“²⁴ Током историје се покушавало наћи решење које би у овој материји приближило и помирило интересе различитих цркава, па је тако интересантан предлог Жана Неура, коптског титуларног бискупа из Тебе у Египту, да склапању мешовитог брака присуствују католички и православни духовни службеници (на 76. генералној конгрегацији од 27.11.1963. године), као и предлог који је дао француски бискуп Бернардин Колин да се хришћански брак призна као важећи чак и ако није склопљен према канонском облику.²⁵ Коначна реформа канонског права мешовитих бракова извршена је апостолским писмом *Motu proprio* папе Павла VI – *Matrimonia mixta*, од 31. марта 1970. године, у коме се, ослањајући се на Декрет о екуменизму *Unitatis redintegratio* (бр. 3) Другог ватиканског сабора, наводи да хришћани који верују у Христа и исправно су крштени, иако нису католици, јесу повезани са Католичком црквом у заједништво, макар и несавршено.²⁶ Норме овог документа су обавезујуће само за католике латинског обреда, али не и за источне католике који ступају у брак са крштеним некатолицима или нехришћанима, за које важи законодавство Пија XII уз измену коју је одредио Други ватикански сабор у Декрету о источним Црквама “*Orientalium Ecclesiarum*” бр. 18.²⁷ Мешовите бракове

---

²¹Ibid.

²²Ibid.

²³Николић, П, *op. cit.*, 139.

²⁴Блажевић, В, *Мјешовите женидбе у праву Католичке Цркве*, Загреб: Кршћанска садашњост, 1975, 10, наведено у Ibid., 139.

²⁵ Ibid., 139, 140.

²⁶Ibid.

²⁷„Кад католици источног обреда склапају женидбу с крштеним некатолицима источног обреда, ваља предусрести неваљале бракове, побринути се за чврстоћу и светост брака и за кућни мир; стога овај Свети Сабор одређује да канонска форма за такве бракове

треба склапати у канонском облику да би исти били ваљани и то јесте општа норма за Католичку Цркву, међутим на снази је и даље Декрет конгрегације за источне Цркве *Crescens matrimoniorum* од 22. фебруара 1967. године, којим се признаје ваљаност брака који католици (источног или западног обреда) склопе са хришћанима некатолицима источних Цркава, у присуству пароха или овлашћеног свештеника те Цркве.²⁸

Године 1984. усвојена су и проглашена „Пасторална упутства о браковима међу хришћанима различитих вероисповести“. У њима се не предвиђа могућност склапања бракова између католика и нехришћана пред представником нехришћанске верске заједнице. У „Пасторалним упутствима“ се наводи да се мешовити бракови закључују венчањем у цркви према канонском облику и обреду који је прописан, а да бискупи могу дозволити венчање с Мисом уколико је некатоличка странка сагласна с тим (према Екуменском правилнику т. 44 и 45, може се дозволити причест некатолику, ако је правилно припремљен и има искрену намеру).²⁹ Венчање пред православним свештеником је ваљано без допуштења, док је венчање пред представником неке западне растављене цркве и црквене заједнице (нпр. евангелици, баптисти) без дозволе, односно диспензације од канонске форме, неваљано.³⁰ Исти брак није допуштено два пута склапати, односно давати пристанак пред другим верским представником, а када се брак, уз бискупово допуштење, закључио у другој цркви, представник те цркве треба да обавести цркву католичког брачног друга о склопљеном браку, који ће бити уписан и у њихове матичне књиге, али без редног броја, поред опроста који су дати. Овај опрост од канонске форме може се дати само у појединачном случају, што значи да се не би могла донети нека општа уредба за све случајеве унапред, који би се могли појавити у будућности.³¹

Пре добијања дозволе за склапање мешовитог брака и диспензацију од канонске форме, католичко лице потписује „Изјаве и обећања приликом мешовите женидбе“, чиме обећава да ће остати верно Католичкој цркви и да ће се старати да децу крсти и одгајау Католичкој цркви, о чему ће обавестити некатоличког брачног друга, што је у складу с одредбом 1125 т. 1 Законика канонског права, али и у директном сукобу са чланом 115, тач. 2 Брачних правила СПЦ који гласи: „Лице друге вероисповести мора се пред надлежним парохом и два сведока, писменом изјавом, нарочито обавезати да ће своју децу из тога брака крштавати и васпитавати у православној вери.”

обвезује само с обзиром на допуштеност; за ваљаност доста је назочност посвећена службеника – уз поштивање осталог што по праву ваља поштивати.“ *Ibid.*, 141.

²⁸*Ibid.*, 143.

²⁹Вукшић, Т, *op. cit.*, 236 – 237.

³⁰*Ibid.*

³¹*Ibid.*, 238.

Ситуацију компликованијом чини кан. 1366 у коме се прописује да се родитељи или њихови заменици који крсте или одгајају децу у некатоличкој вери имају казнити цензуром (изоштетњем) или неком другом праведном казном и исправно се закључује да диспензација од канонског облика у таквим условима не може да се да католичком лицу, које у том случају не би могло да испуни услове које пред њега ставља Католичка црква, а због услова прописаних Брачним правилима СПЦ који су у директној супротности са оним што се од њега као католика очекује (васпитање и одгајање деце у католичкој цркви).³² Међутим, *Matrimonia mixta* наводи посебну одредбу којом су изузети од изоштетња сви који су брак склопили пред некатоличким свештеником, као и они који крсте децу код некатоличког верског службеника или их васпитавају у некатоличкој вери посебно истиче потребу обавештавања Свете столице о свим партикуларним нормама које буду доношене у појединим покрајинама, од стране Бискупских конференција.³³

6. ЗАКЉУЧАК

„Разборито испитујте све, задржите оно што је добро.“ (I Сол. 5, 21)

Нису ретки аутори који сматрају да су мешовити бракови „премда само пролазна појава у земаљској цркви Христовој – ипак озбиљна опомена“, позивајући се на св. Павла (II Кор. 6, 14-15), који је говорио „Не вуците јарам са неверницима; јер што има праведност са безакоњем, или какву заједницу има светлост са тамом? Како ли се слаже Христос са Велијаром, или какав део има верни са неверником?“³⁴ И међу исламским правницима наилазимо, врло често, на слична становишта о мешовитим браковима, па тако исламски правник Фехим Спахо истиче да су „такви бракови за исламску заједницу зло, без обзира што су по шеријату дозвољени, односно правилније речено, трпљени.“³⁵

Да ли учење Православне Цркве (или било чије учење) о овом питању „мора да важи и данас и свагда, као што је важило кроз све вијекове“?³⁶ Да ли нам је разум дат и ради разборитог преиспитивања свега, мењања оног што је лоше, превазиђено или једноставно представља кочницу развоја човека

---

³²Ibid., 240 – 241.

³³Николић, П, *op. cit.*, 146, 147.

³⁴Цисарж, Б, *op. cit.*, 184 – 185.

³⁵Vukšić, Т, *op. cit.*, 232.

³⁶Милаш, Н, *Правила Православне цркве с тумачењима* 2, Истина, Епархија далматинска, Београд – Шибеник, 2004, 560, наведено у Николић, П, *op. cit.*, 137.

који је друштвено, интелектуално, али на првом месту духовно биће? Како се индивидуа може духовно развијати у урбаном, материјалистички оријентисаном 21. веку, ако су верске институције и запослени у њима остали далеко негде у прошлости за нама? Да ли је важније препричавати вековима старе каноне и правила, који су настали у потпуно другачијим временима, друштвеним и политичким условима, или је ипак неопходно суочавање, које захтева храброст и свест о личној и колективној одговорности свих, са савременим изазовима пред којима се налазе религије и друштво данас? Жеља и тежња свих верских заједница да остваре свој утицај и доминацију у ситуацији када један пар жели да склопи мешовити верски брак, показује да ни у ситуацији када су позване и повезане да у име љубави сарађују, не чине то понизно, уз потпуно поштовање другог човека, заједнице којој он припада и вере коју исповеда. Уместо тога, инсистира се на потписивању изјава да се неко приволи вери, или обећања да се остане веран својој вери, а поставља се и питање крштења и васпитања будуће, још нерођене, деце. У неким случајевима се допуштено оваквог брака чак условљава полом, па је женама он у шеријатском праву потпуно забрањен.

Љубав изазива и супротставља се лажном моралу, друштвеним, верским, обичајним и другим нормама и људима. Наше друштво се развијало као мултикултурално. Данас је, међутим, три пута мање мешовитих бракова него у периоду од 1945-1991. године, када је на територији бивше Југославије склопљено око 800 хиљада таквих бракова, иако је и тада била пракса да Православна Црква у Загребу не издаје крштенице мушкарцима који желе да се венчају у католичкој или другој цркви, ради очувања верског идентитета.³⁷ Срби у Војводини су све до 2001. године били најотворенији за мешовите бракове и данас је на њеној територији највећи удео мешовитих бракова у односу на друге делове бивше Југославије (код Хрвата је забележен пад према свим групама, осим према Словенцима, код Црногораца је уочен пораст само према Србима, а код Срба је настављено затварање према свим етничким групама осим према Црногорцима).³⁸ У периоду од 2011. до 2013. године у Војводини је највећи удео мешовитих бракова у односу на друге регионе Србије (креће се од 18,1% до 18,9%), док је у београдском и осталим регионима тај проценат мањи и креће се од 2,8% до 6,4% од укупно склопљених бракова.³⁹ Иако почетна привлачност често полази од запажања нечег у другој особи што је другачије, те стога изазива знатижељу и буди нагон за откривањем, културне и друге разлике које нису биле од значаја у почетним фазама емотивне везе, могу довести до одређених

---

³⁷Ibid., 148.

³⁸Лазар, Ж, Аћимов, Д, *op. cit.*, 404, 405.

³⁹Ibid., 407.

конфронтација.⁴⁰ Додала бих да до конфронтација често долази и у браковима који нису мешовити, те да припадност вери не може бити гаранција нити унапред одређен фактор који негативно утиче на партнерске односе. Двоје људи који желе да закључе брак, уколико норме верских заједница сматрају неприхватљивим и неразумним, а личну слободу и слободу партнера неприкосновеном, неће одустати од свог брака, али хоће од његовог верског регистравања, чиме ће на губитку бити обе верске заједнице. Њихов задатак треба да буде зближавање, прихватање и смањивање јаза међу људима, кроз дијалог и узајамни компромис, уместо инсистирања на захтевима за које, у данашње време, не би требало да буде места. Ако то представља тежак задатак онда када се људи воле и желе заједнички живот, како очекивати и веровати да Црква може (и треба) да буде веза између неба и земље – путоказ за лакши овоземаљски живот и савладавање свих овоземаљских изазова.

---

⁴⁰Ibid., 408.

Литература

Беговић Мехмед, *Шеријатско брачно право*, Београд: Г. Кон, 1936.

Брачна правила Српске православне цркве. Брачна правила Српске православне цркве, II допуњено и исправљено издање Светог Архијерејског Синода, Београд, 1994.

Вукшић Томо, „Мјешовите женидбе у католичанству, православљу и исламу – Правно и пасторално питање у међувјерским односима“, *Црква у свијету*, 42 (2007), стр. 227 - 243.

Лазар Жолт, Аћимов Данијела, „Мешовити бракови у Војводини као индикатор интеркултурне комуникације“, *Годишњак Филозофског факултета у Новом Саду*, XLII -2 (2017), 397 – 410.

Милаш Никодим, *Правила Православне цркве с тумачењима 2*, Истина, Епархија далматинска, Београд – Шибеник, 2004.

Николић Петар, „Мешовити брак у Римокатоличкој и Православној цркви“, *Саборност* 5 (2011), 135- 152.

Правила и поступци за црквене судове СПЦ из 1961. године.

Руварац, Д, „О разводу мешовитих бракова“, Сремски Карловци: *Богословски гласник*, 1902.

Рецеп, С, “Interfaith Marriage in Comparative Perspective”, *Acta Orientalia Academiae Scientiarum Hung.* Volume 68 (1), 59–86 (2015). <http://real.mtak.hu/37242/1/aorient.68.2015.1.4.pdf>, 20. јануар.2020.

Sewenet Alex Minichele , Fasil Merawi Tessagaye, Getnet Tadele, „Interreligious Marriage: Social and Religious Perspectives”, *Imperial Journal of Interdisciplinary Research (IJIR)* Vol-3, Issue-6, 2017, 355-362.

Цисарж Бранко, *Црквено право II (Брачно право и црквеносудски поступак Српске православне цркве)*, Београд: Космос, 1973.

Шеријатско вјенчање и женидба немуслиманком, <https://www.islamskazajednica.ba/bracno-pravo/17607-serijatsko-vjenacnje-i-zenidba-nemuslimankom>, 20. јануар 2020.

Ana ČOVIĆ, Ph.D.

Senior Research Associate

Institute of Comparative Law in Belgrade

MIXED MARRIAGES IN THE MARRIAGE RULES OF THE SERBIAN ORTHODOX CHURCH

Summary

The relationship between church and state marital law depends on the influence of the church and its relationship with the state. According to the Constitution of the Republic of Serbia, our country is secular. Churches and religious communities are separate from the state and no religion can be established as state or obligatory. The conditions for the conclusion and termination of church marriage are laid down in the Marriage Rules of the Serbian Orthodox Church. As an equal opportunity in Serbia, church and civil marriage ceased to exist in 1946, with the entry into force of the Basic Law on Marriage. Until then, priests had the role of registrar, and birth, marriage and death registers were kept by churches and religious communities who, at the request of individuals and governmental bodies, issued extracts from them. Today, spouses are free to marry in church before or after the marriage, and church marriage itself has no legal consequences, as does church divorce, since a judicial divorce is the only way to terminate a valid marriage for the life of the spouse. When it comes to church marriage, the issue of mixed marriages in interfaith relationships and the conditions prescribed for their validity is interesting. Not only are two persons of different faiths entering into a reciprocal relationship, but also two religious communities whose regulations in this area may conflict. The reason lies in the fact that all religious communities are interested in exercising their influence in regulating mixed marriages, but with numerous restrictions, which leads to the conclusion that they are not desirable as such. In this paper, the author analyzes the provisions of the Marriage Rules of the Serbian Orthodox Church, and through a comparative analysis of Catholic canon law and Islamic Sharia law, gives a more complete picture of the problems that may arise when laws interfere with love.

Keywords: *Church Marriage Law, Church Marriage, Mixed Marriage, Marital Rules, Serbian Orthodox Church.*

Др Милан Рапајић*

271.222(497.11)-77

УРЕЂЕЊЕ (УПРАВНА ОРГАНИЗАЦИЈА) СРПСКЕ ПРАВОСЛАВНЕ ЦРКВЕ

Апстракт: У раду се указује на најзначајније целине (из црквеног права) које се односе на уређење (управну организацију) Српске православне цркве. Наша црква има ранг Патријаршије на чијем челу се налази поглавар. Српском православном црквом се управља на основу више докумената (књига, аката, правила), попут Светог писма и Светог предања према учењу свете Православне цркве ... Устава Српске православне цркве ...

У Српској православној цркви тела и органи се деле на црквено-јерархијска и црквеносамоуправна.

Патријарх, Свети архијерејски сабор, Свети архијерејски синод, Велики црквени суд, епархијски архијереј; викарни архијереј; Епархијски црквени суд; архијерејски намесник; парох, настојатељ манастира и манастирско братство чине црквено-јерархијска тела и органе. У Црквено-самоуправна тела спадају: Патријаршијски савет, Епархијски савет, Црквено-општински савет и Црквено-општински управни одбор.

Аутор сваком од ових тела и органа посвећује пажњу, указујући на њихове надлежности, поступак избора, евентуалне смене и одређене санкције. У закључку се указује на сложену структуру Српске православне цркве која се вековима мењала и прилагођавала потребама православне вере, верника, и духа времена.

Кључне речи: *организација; Српска православна црква; црквена тела и органи; Патријарх; Свети архијерејски сабор; Свети архијерејски синод; Велики црквени суд.*

1. УВОДНА РАЗМАТРАЊА-ПОЈЕДИНА ИСТОРИЈСКА ИСХОДИШТА

Српска православна црква (у појединим деловима текста, наводиће се скраћеница – СПЦ) представља помесну и аутокефалну цркву која има ранг патријаршије. Ова Црква је на шестом месту у диптиху Православне цркве.¹

---

* Доцент, Универзитет у Крагујевцу, Правни факултет, mrapajic@jura.kg.ac.rs

¹ Данас егзистира 14 опште признатих цркава које су аутокефалне. Православној цркви Украјне се такође признаје аутокефалност у диптиху Цариградске патријаршије. Диптих

Кад је реч о канонском подручју оно се простире на територије свих држава које су настале распадом бивше Социјалистичке Федеративне Републике Југославије, али и на друге европске земље и друге континенте – тамо где српски православни верници живе у расејању. Иначе Помесна црква представља заједницу која настаје уједињавањем одређеног броја епархија шире области у оквиру Православне цркве. За Православну цркву (друга по бројности хришћанска црква у свету) која је организована по територијалном начелу, карактеристично је уређење које почиње од епархије на челу са епископом. Литургија представља базу, основ црквене организације. Кроз њу се епархије једног ширег поља обједињују у помесну цркву. Између територијалне организације цркве, (а управо је добар пример Српска православна црква) односно њених граница и граница једне државе не треба стављати знак једнакости. Управо када је реч о организовању Српске православне цркве на територијалној основи, она је данас после осам стотина година од добијања аутокефалности шира него држава – Република Србија у којој јој се налази седиште Патријаршије. Помесне цркве нису нужно и националне цркве. То значи да нације (односно њени делови) имају право да уђу у цркву, уз очување свог националног идентитета. Ипак, ни једна нација нема право на своју цркву. С тога је етнофилетизам (религиозни национализам) појава која представља стапање вере са секуларним појмом нације, својеврсна јерес. „Доста је распрострањено мишљење да су помесне (аутокефалне) православне цркве националне, тј. да у православљу постоји поистовећење вере и нације. За друге цркве (римокатоличку и протестантске цркве и друге верске заједнице) сматра се да су интернационалне. Код нас многи цркву доживљавају као једну од националних институција чији је циљ да чува национална обележја, обичаје, језик, фолклор, културу, и државни „територијални интегритет и суверенитет“. Посматрано историјски, Православна црква је заиста формирала национални идентитет источнохришћанских народа. Исти је случај и са латинском црквом када су у питању западноевропски народи. Све до новијег времена хришћанство је прожимало и надањивало све поре народног и друштвеног живота: културу, уметност, политику, економију, литературу, јавни морал. У периодима

Цариградске патријаршије је следећег редоследа (по рангу аутокефалних цркава): 1. Цариградска; 2. Александријска; 3. Антиохијска; 4. Јерусалимска. 5. Руска; 6. Српска; 7. Румунска; 8. Бугарска; 9. Грузијска; 10. Кипарска; 11. Грчка; 12. Пољска; 13. Албанска; 14. Православна Црква чешких земаља и Словачке; 15. Украјнска. У Диптиху Московске патријаршије редослед је нешто измењен: 1. Цариградска; 2. Александријска; 3. Антиохијска; 4. Јерусалимска; 5. Руска; 6. Грузијска; 7. Српска; 8. Румунска; 9. Бугарска; 10. Кипарска; 11. Грчка; 12. Албанска; 13. Пољска; 14. Православна Црква чешких земаља и Словачке; 15. Православна Црква у Америци

ропства црква је и имала и политичку власт јер цивилна није постојала (није ни могла да постоји).

Црква је нације преображавала, христјанизовала и усмеравала према наднационалним циљевима и вредностима. Исти је случај био и са хришћанским нацијама на Западу. Модерне секуларизоване нације постају мит, тотем, божанство, „мистични темељ ауторитета сваке власти“. Национална воља је извор права и политике. Модерне нације настоје да „еманципују“ свеукупни живот друштва од утицаја цркве, јер је она сама псеудоцрква. Бога и цркву потчињавају националном егоизму укључујући их у кодове сопствене месијанске националне идеологије. Стапање вере са таквим појмом нације је јерес позната као етнофилетизам (религиозни национализам). Црква је васељенска, саборна, богочовечанска, вечна ... “.²

Аутокефална црква³ је помесна црква, коју карактерише независност њеног унутрашњег живота, међутим она је повезана литургијском, догматском и канонском заједницом Православне цркве. Помесној цркви инхерентна је идеја аутокефалности, јер она репрезентује народ Божији који се налази (сабран је) на једном месту ради (како се то каже од познавалаца религије и црквеног права) преноса тајне евхаристије, на челу са епископом кога окружују свештеници и ђакони. Најбоље је исказан аутокефални карактер помесне цркве у евхаристијском сабрању. То сабрање карактерише еклисијална форма. Црква не егзистира без те форме. Ширење хришћанства имало је за последицу промене у црквеној организацији. Дошло је до реформисања у црквеној организацији, тако што су оформљене бројне црквене покрајне. Оне су раздвојене међу епископима, а на челу су им стајали „први епископи“ (мисли се на архиепископе односно митрополите).

---

² Р. Биговић, „Православна црква и нација“, Политика, 24.10.2007, <http://www.politika.rs/scc/clanak/6114/Specijalni-dodaci/Pravoslavna-crkva-i-nacija>, 8.4.2020.

³ (од грчке речи *αυτός* и *κεφαλή*); Од појма „аутокефална црква“ треба разликовати појам „аутономна црква“. Под аутономном црквом подразумева се помесна црква која се налази под надлежношћу аутокефалне цркве. Аутономној цркви се на основу патријаршијског и саборског томоса признаје самосталност али не и независност. Црквени акт који издају патријарх и синод једне православне помесне цркве, на основу кога се другој цркви признаје статус аутокефалне или аутономне цркве зове се томос. Тако је 1922. године Патријаршијским и синодским томосом Цариградске патријаршије признато уједињење свих православних црквених области у тадашњој Краљевини Срба, Хрвата и Словенаца у садашњу Српску православну цркву. Године 2005. Српска православна црква је патријаршијским и саборским томосом признала црквену аутономију Православној охридској архиепископији. То је једина аутономна црква унутар СЦП. На челу јој стоји архијереј са титулом „архиепископ охридски и митрополит скопски“ - Томос за црквена аутономија на Православната Охридска Архиепископија; <http://www.poa-info.org/arhiepiskop/odluki/tomos.html>; 10.4.2020. године

Међутим, о независности старих помесних цркава може се говорити условно, имајући у виду њихову дисциплинску и управну (административну) омеђеност.⁴ Да би једна помесна црква имала статус аутокефалне потребно је испуњење одређених услова: 1) постојање сабора епископа (они су репрезентанти њене једине канонске власти); 2) да има право бирања првојерарха (архиепископа, митрополита односно патријарха); 3) да има надлежност односно јурисдикцију на одређеној територији. Историографски подаци су сведочанство да је поступак признавања права на самостално управљање и независно бирање архиепископа, митрополита односно патријарха (првојерарха) компликован. Постоје мишљења да се аутокефалност заснива на савременом схватању нације. У том смислу долазе

---

⁴ У прилог подели древних цркава на митрополије и патријаршије сведоче одлуке васељенских сабора. Апостолско порекло имају пет патријархата, а то су Рим, Цариград, Антиохија и Јерусалим (такозвана пентархија). Од 4. до 6. века полако почиње да се развија пентархијски поредак. У саборној цркви, али не на првом месту (под којим би се могао подразумевати нека врста апсолутног примата) налазио се Римски епископ. Може се рећи да је имао положај првог међу једнакима – *Primus inter pares*. Епископи римски на саборима су имали право да председавају, али нису имали плурални вотум, већ је постојао принцип један човек (патријарх, митрополит, архиепископ или епископ) један глас. Надлежност сваког патријарха простирала се на његову помесну област. Канонска власт сваког патријарха била је сужена – ограничене јурисдикције и помесне одговорности. На почетку ни један патријарх није вршио функцију васељенског положаја. То се дешавало по правилу само током васељенског сабора, али и тада у својству члана епископског колегијума. После арапског освајања у 7. веку, три источне патријаршије (Јерусалимска, Антиохијска и Александријска) су запале у тежак положај, па је такав развој ситуације условио да је Цариградска патријаршија неколико пута на себе морала да преузме именовање других патријарха источних цркава, који су се налазили у избеглиштву у Цариграду. Сврха тог именовања било је да се јерархијски очувају окупиране патријаршије. Пентархија ипак није очувана, јер после бројних спорова и трвења у раздобљу од средине 9. до средине 11. века, задесио ју је Велики раскол 1054. године. „Један од преломних и најдраматичнијих догађаја у историји Хришћанске цркве збио се 1054. године. Тада је дошло до кулминације вишевековне кризе између Источне и Западне цркве. Међусобно анатемисање и искључење из црквене заједнице представника источног и западног хришћанства, које се догодило у Константинопољу, у црквеној историји познато је под именом Велики раскол. Иако се савременицима чинило да ово неће трајније негативно утицати на односе Истока и Запада, испоставило се сасвим супротно. Последице анатема из 1054. године трају до данас. Раскол између источног и западног хришћанства траје скоро пуних десет векова.“ В. Пузовић, „Врхунац црквене кризе (1053-1054) – папски легати у Константинопољу“, Богословље 2/2008, 147. Усвајањем филоквистичке јереси дотадашња Римска патријаршија је одступила од хришћанског правоверја. Дошло је до потпуног раздвајања у односу на васељенску Православну цркву, и она се трансформисала у Католичку цркву. „Вид“ Р. Поповић, „Неке од највећих хришћанских јереси првог миленијума: аријанство, монофизитство, филиокве (filioque)“. *Црква Христова и свет религије: Антологија православних виђења* Досије, Београд 2007, 331—336.

до изражаја критике поводом истицања захтева за независношћу нових патријархата, а имајући у виду чињеницу да су организовани на етничком начелу, а не на територијалном.⁵

Када је реч о аутокефалности, најзначајнији догађај у историји Српске православне цркве догодио се 1219. године, када је православна црква у средњовековној Србији постала аутокефална. Од тог момента она је организована као помесна Српска архиепископија са сопственим архиепископом. „За владе Стевана Првовенчаног дошло је до осамостаљивања српске цркве, што ће у народној повести представљати прекретницу. Србија је у црквеном погледу била потчињена Охридској

---

⁵ Таква је ситуација по нашем мишљењу управо са Црногорском православном црквом, која представља неканонску, самозвану верску заједницу која делује на подручју Црне Горе. Она је основана на Цетињу 1993. године, а регистрована јануара 2000. године код Одељења за безбедност Министарства унутрашњих послова Црне Горе на Цетињу а уз позивање на опште одредбе Закона о верским слободама, који је у међувремену постао неважећи правни документ доношењем Устава Црне Горе из 1992. године. С обзиром на то Министарство правде Црне Горе је донело негативно решење. Црногорска православна црква тврди да је она једина пуноправна наследница свеокупне православне баштине у Црној Гори. То између осталог базира на тези да је Православна Црква у Црној Гори била аутокефална од момента када је укинута Пећка патријаршија 1766. године па до стварања јединствене Српске православне цркве. Битно је нагласити да Цариградска патријаршија, али ни друге православне помесне цркве не признају Црногорску православну цркву, као ни прву главу те „Цркве“ Мираша Дедеића. На Дедеића који се самозвано титулише као „архиепископ цетињски и митрополит црногорски“ бачена је анатема од стране Васељенског патријарха Вартоломеја I. Но и у тако непризнатој Црногорској православној цркви настао је раскол 2018. године. Сада две црквене организације претендују на исти назив, а овој новој Црногорској православној цркви из 2018. године на челу се налази некадашњи свештеник Црногорске православне цркве из 1993. Владимир Лајовић у својству архимандрита и привременог управитеља. По Уставу ове „цркве“ од 16.6.2019. године она се назива „Православна црква у Црној Гори“ са једном јединственом Подгоричко-дукљанском епархијом. Када би Црногорска православна црква (мислимо на ону насталу 1993. али и евентуално уједињење обе ЦПЦ-1993 и ЦПЦ-2018) добила аутокефалност то би изазвало негативне последице по СПЦ у Црној Гори. У литератури је наведено: „У случају аутокефалности, СПЦ би изгубила велики број црквених објеката велике културне вредности. Поменућемо неке: Цетињски манастир, манастир Острог, манастир Морача, манастир Дајбабе, манастир Ђурђеви ступови, манастир Савина и многе друге манастире и цркве. Важна чињеница евентуалне аутокефалности која би имала политичке последице била би неуважавање постојећих граница епархија СПЦ, што би довело до поремећаја у међудржавним односима са Србијом и Републиком Српском. Наиме, Митрополија црногорско-приморска нема јурисдикцију на целој територији Црне Горе. Подручје општине Пљевља са севера Црне Горе у црквеном смислу припада Милешевској епархији из Србије, док Захумско-херцеговачка епархија са седиштем у Требињу обухвата део општине Херцег Нови.“ – В.С. Годоровић, „Проблематика захтева за аутокефалном црквом у Црној Гори“, *Теолошки погледи*, 2/2016, 333.-334.

архиепископији. После слома Византије 1204. године и оснивања Латинског царства, црквене прилике су се компликовале. Никејска патријаршија се отимала о превласт с Охридском архиепископијом. Краљевог брата монаха Саву, који је био у дипломатској мисији, посветио је 1219. године никејски патријарх за архиепископа. Архиепископија је добила право да њен челник убудуће буде биран у Србији, без патријарховог садејства и да буде посвећен од српског епископата. Иако је овакав поступак Никејске патријаршије изазвао противљење Охридске архиепископије, српска црква се осамосталила. За архиепископско седиште изабран је манастир Жича,⁶ задужбина Стевана Првовенчаног.⁷

Архијереји српске цркве од архиепископа Саве I, дакле од 1219. године па до уздизања на ранг патријаршије „увек носе титулу архиепископ „све српске земље и поморске“ по угледу на владалачку титулу. Тако се називао Свети Сава, тако је сигниран у манастирима Студеници и Жичи. Другачије није могло ни бити с обзиром на општа начела о складном односу (симфонији) између државе и цркве. Великих супростављања између владара и цркве није било (побуне, оружани сукоби и слично).“⁸

---

⁶ „Под духовном влашћу српског архиепископа налазили су се сви „градови и земље“ државе Немањића и сви надлежни црквени архијереји, попови и ђакони, што говори у прилог закључка да су границе јурисдикције Жичке архиепископије биле омеђене политичким границама српске државе. По Божјој милости архиепископ свих српских и поморских земаља, Сава Немањић, требало је непосредно после стицања аутокефалности да организује и уреди живот цркве у Србији. Своје дужности српски архиепископ преузео је врло озбиљно и до повратка у Србију је боравио на Светој Гори и у граду Солуну, како би извршио неопходне припреме за организовање Српске цркве. На Светој Гори служио је „по светим црквама свете службе, освећујући у њима попове и ђаконе“, а у Солуну, у то време још под латинском влашћу, био је гост митрополита Константина Месопотамита и боравио у манастиру Филокалу. Архиепископ Сава је у Солуну марљиво радио на састављању Номоканона (Законоправила), како би утврдио чистоту православног вероучења и исправно функционисање литургијског живота. Враћајући се у Србију 1220. године, српски архиепископ је са собом повео монахе из манастира Хиландара, достојне будућег епископског чина у новоуспостављеним епархијама Српске цркве.“ Д.В. Даниловић, *Жичка епископија у средњем веку*, докторска дисертација, Универзитет у Београду – Филозофски факултет, Београд 2014, 25

⁷ Д. Јевтић, Д. Поповић, *Народна правна историја*, Савремена администрација, Београд 2003, 28

⁸ Ј.Калић, „Држава и црква у Србији XIII века“, *Зборник радова Византолошког института*, XLVI/2009, 133

2. УСТАВНА (УПРАВНА) ОРГАНИЗАЦИЈА СРПСКЕ ПРАВОСЛАВНЕ ЦРКВЕ

На основу члана 7 Устава Српске православне цркве уређење Српске православне цркве је црквено-јерархиско и црквено-самоуправно.

Српском православном црквом управља се на основу: а) Светог писма и Светог предања према учењу Свете православне цркве; б) правила Васељенских сабора и од њих признатих правила апостолских, помесних сабора и Светих отаца; в) одредаба помесних сабора и патријаршијских синода, уколико их је усвојила Српска православна црква; г) Закона о Српској православној цркви (док је тај Закон био на снази) и овога Устава; д) уредаба, правилника и начелних одлука надлежних црквених власти. (члан 6 Устава СПЦ)

„Српска православна црква је епископална; њена главна административна подела је на епархије, како у црквено-јерархиском тако и у црквено-самоуправном погледу. На челу сваке епархије стоји епархиски архијереј, као њен непосредни поглавар. Он је, по црквено-канонским прописима, главни претставник и руководилац свега црквено-духовног живота и црквеног поретка у епархији, и врши своју црквено-јерархиску власт самостално, а црквено-самоуправне послове у заједници са свештенством и народом.“

Патријарх, Свети архијерејски сабор, Свети архијерејски синод, Велики црквени суд, епархијски архијереј; викарни архијереј; Епархијски црквени суд; архијерејски намесник; парох, настојатељ манастира и манастирско братство чине *црквено-јерархиска тела и органе*.

2.1. Патријарх

На челу Српске православне цркве је Патријарх српски, као њен врховни поглавар. Титула је Патријарха: Архиепископ пећки, Митрополит београдско-карловачки и Патријарх српски.⁹ Патријарх се бира између српских активних епархиских Архијереја, који управљају епархијама најмање пет година.¹⁰ Избор Патријарха врши Изборни сабор између тројице кандидата, које предложи Свети архијерејски сабор Српске православне Цркве, у седници на којој је присутно најмање 2/3 епархиских Архијереја, под претседништвом најстаријег члана Сабора, Митрополита, односно ако овога нема, најстаријег Епископа, члана Светог архијерејског сабора. Имена

---

⁹ Члан 13 став 1 и 2 Устава СПЦ

¹⁰ Члан 42 Устава СПЦ

тројице предложених кандидата саопштава Изборном сабору писменим путем Свети архијерејски синод.¹¹ Изборни сабор сачињавају: 1) сви активни епархиски и викарни Архијереји Српске православне Цркве; 2) декан Православног богословског факултета у Београду; 3) ректори Српских православних богосоловија; 4) председник Главног савеза епархиских свештеничких удружења; 5) архијерејски намесници градова: Београда, Скопља, Цетиња, Загреб, Сарајева, Пећи и Сремских Карловаца; 6) настојатељи манастира: Жиче, Студенице, Дечана, Пећке Патријаршије, Св. Наума, Милешева, Св. Василија Острошког, Крушедола и Крке; 7) управник монашке школе и 8) сви чланови Патријаршиског управног одбора и сви потпредседници Епархиских савета, уколико већ нису чланови Патријаршиског управног одбора.¹² Наведени чланови Изборног сабора могу имати то својство ако нису под истрагом или канонском забраном. Изборни сабор састаје се у престоници Београду или у другом месту које Свети архијерејски сабор одреди, ради избора новог Патријарха најдаље у року од три месеца од дана кад се Патријарашки престо упразни. Изборни сабор сазива Свети архијерејски синод писменим актом, у коме се тачно одређује дан, час и место састанка Изборног сабора. Позив се шаље члановима уз доставницу двадесет дана пред састанак Изборног сабора.¹³ Изборном сабору председава најстарији члан Сабора митрополит, односно, ако овога нема, најстарији по епископском посвећењу епископ. председавајући отвара Изборни сабор. На позив председавајућег Изборни сабор бира из своје средине два секретара од којих је један свештено и један световно лице и два оверача записника од којих је такође један свештено а један световно лице; са овима председавајући прегледа пуномоћја присутних чланова и руководи пословима избора. Затим председник позива секретара да прочита решење Светог архијерејског синода о сазиву Изборног сабора и списак позватих и присутних чланова Сабора.¹⁴ Кад се утврди да је присутно најмање 2/3 чланова Светог архијерејског сабора и надполовична већина свих чланова Изборног сабора, Изборни сабор приступа призивању Св. Духа. У противном случају избор се одлаже и предмет враћа Светом архијерејском сабору да одреди време новог избора. Пре приступања избору чланови Изборног сабора, осим Архијереја, полажу у Сабору ову заклетву: „*Ја Н. Н. (име и презиме) заклињем се Свемогућим Богом и свим што ми је најсветије и на овоме свету најмилије, да ћу при саветовању о избору српског Патријарха имати у виду само добро и интересе наше свете православне цркве, српског народа и отаџбине и да ћу свој глас дати само ономе кандидату за кога сам*

---

¹¹ Члан 43 Устава СПЦ

¹² Члан 44 став 1 Устава СПЦ

¹³ Члан 45 Устава СПЦ

¹⁴ Члан 46 Устава СПЦ

уверен да ће најсавесније и најбоље вршити дужност српског Патријарха. Како искрено будем радио тако ми Господ Бог помогао и на овоме и на другом свету“. После призивања Светог Духа и заклетве председник Изборног сабора чита акт Светог архијерејског синода, којим се саопштавају имена тројице кандидата, предложених од стране Светог архијерејског сабора за избор новог Патријарха.¹⁵ У избору српског Патријарха могу присуствовати и учествовати само чланови предвиђени Уставом СПЦ. Од одсутних чланова оправдано спречених да лично присуствују, само Архијереј може писмено овластити кога од присутних Архијереја да место њега гласа.¹⁶ Избор једног од тројице кандидата предложених од стране Светог архијерејског сабора, врши се тајним гласањем листићима, које ће предходно секретар разделити присутним члановима Изборног сабора.

Секретар прозива чланове Сабора по списку, а сваки члан предаје свој листић у кутију на столу председавајућег. Бројање гласова врши председавајући заједно са двојицом оверача записника (чл. 46). председавајући узима по један листић из кутије и гласно чита записано име кандидата, потом листић предаје другој двојници чланова који такође читају гласно имена кандидата. Секретар одмах записује у записник колико је листића предато и колико је који кандидат добио гласова, као и број празних листића, ако их је било. Гласови који нису дати за кандидате по члану 43 овога Устава сматраће се неважећима.¹⁷ За Патријарха изабран је онај кандидат који је добио апсолутну већину гласова. Ако од предложених кандидата ни један не добије апсолутну већину гласова, онда се приступа одмах ужем избору између двојице кандидата са највећим бројем гласова. У случају да код првог гласања два кандидата добију једнак број гласова, у ужи избор улазе: кандидат, који је добио највећи број гласова, и један од друге двојице, који су добили једнак број гласова, који је чином или епископском хиротонијом старији. Ако су сва тројица добили једнак број гласова у ужи избор улазе она два кандидата, који су по чину или епископској хиротонији старији. У случају да и приликом ужег избора оба кандидата добију једнак број гласова, онда се избор између ове двојице врши жребијем.¹⁸ Седница Сабора се закључује после објављивања имена изабраног патријарха које објављује председник Изборног сабора.¹⁹

---

¹⁵ Члан 47 Устава СПЦ

¹⁶ Члан 48 став 2 Устава СПЦ

¹⁷ Члан 49 Устава СПЦ

¹⁸ Члан 50 Устава СПЦ

¹⁹ Иначе Записник Изборног сабора потписују председник, секретари и оверачи записника. „Акта и записници о раду Изборног сабора чувају се у архиви Светог архијерејског синода, а оверени препис у архиви Патријаршког управног одбора.“ – члан 52 став 2 Устава СПЦ „Сутрадан на свечаној Архијерејској св. литургији,

Патријарх, као врховни поглавар Српске православне цркве, сем права која му дају канони и црквени прописи, има још и ова: 1) преставаља Српску православну цркву пред осталим аутокефалним црквама; 2) претставља Српску православну цркву на црквеним, државним и народним свечаностима; 3) одржава јединство у јерархији Српске православне цркве; 4) посвећује по црквеним прописима, лично или преко овлашћених Архијереја, лица изабрана за епархиске и викарне епископе; 5) освећује свето миро за целу Српску православну цркву; 6) даје отсуство епархиским Архијерејима изван њихових епархија; 7) носи, као нарочито црквено одличје, белу панакамилавку с крстом и панагију свих српских светитеља, даровану од стране државе првом српском Патријарху обновљене Српске патријаршије, која остаје као наслеђе свих Патријараха; 8) првенствује при богослужењу, и ословљава се са „Свјатјејши“ и „Светости“; 9) помиње се на архијерејским литургијама од Архијереја у целој Српској православној цркви; 10) даје црквена одликовања и одличја, по уредби коју прописује Свети архијерејски сабор; 11) поставља декретом службенике по овом Уставу; 12) управља црквама и мисијским подручјима у иностранству, где нема организоване српске православне епархије.²⁰ Иначе Устав Српске православне цркве регулише да Патријарх има у својој архиепископији сва права и дужности епархиског Архијереја, и њом управља уз помоћ својих викарних епископа.

2.2. Свети архијерејски сабор и Свети архијерејски Синод

Опште и заједничке одредбе у Уставу Српске православне цркве посвећене су Светом архијерејском сабору и Светом архијерејском синоду (члан 56-68)

Под председништвом Патријарха сви епархиски архијереји чине Свети архијерејски сабор. Овај, Свети архијерејски сабор, поред тога што је највише јерархијско председништво представља црквенозаконодавну власт у пословима вере, богослужења, црквеног поретка (дисциплине). Такође, надлежност Сабора простире се и у вези са унутрашњим уређењем Цркве. Представља и врховну судску власт у кругу своје надлежности, што значи да се појављује као орган који решава сукобе надлежности између јерархијских и црквеносамоуправних органа.

Свети архијерејски синод састављају Патријарх, као претседник и четири епархиска Архијереја, као чланови. Чланове Светог архијерејског

Патријарх се устоличава на начин који прописује Свети архијерејски сабор. После овога чина новоизабрани Патријарх ступа у права и дужности врховног поглавара и старешине Српске православне цркве.“ – члан 53 Устава СПЦ

²⁰ Члан 50 Устава СПЦ

синода бира Свети архијерејски сабор на две године и то сваке године по двојицу. Седнице Светог архијерејског синода одржавају се у ужем саставу са 2 члана под претседништвом Патријарха и у ширем саставу са пуним бројем чланова. Чланови Светог архијерејског синода имају право на путне трошкове и дневнице кад су на раду.²¹

Док Свети архијерејски сабор представља највишу црквенозаконодавну власт, у Светом архијерејском синоду оличена је највиша извршна (управна и надзорна власт). Као и Свети архијерејски сабор, тако и Свети архијерејски синод врши судску власт у свом делокругу. Тако на основу члана 70 става 1 тачке Свети архијерејски синод је надлежан за :а) међусобне несугласице архијереја; б) канонске кривице архијереја; в) дисциплинске службене кривице својих органа и пресуђује њихове размирице; као и да пресуђује г) у последњој инстанцији дисциплинске кривице наставног особља духовних школа.

Под председништвом Патријарха Свети архијерејски синод одлучује о редовном и ванредном сазиву Светог архијерејског сабора.

Свети архијерејски сабор може доносити пуноважне одлуке, изузев избора Архијереја (чл. 105), кад је присутна надполовична већина свих епархиских Архијереја. Свети архијерејски сабор и Свети архијерејски синод доносе своје одлуке једногласно или већином гласова. При једнакој подели гласова одлучује глас председника.²²

Кад је Патријарх ма због којег узрока привремено спречен да врши своју председничку дужност у Сабору, односно Синоду, замењује га, по његовом овлашћењу, најстарији по производству митрополит члан Сабора, односно Синода, а ако овога нема, најстарији по епископском посвећењу епископ члан Сабора, односно Синода.²³

Устав СПЦ регулише дужу спреченост Патријарха (не одређујући колико та спреченост траје), упражњеност патријаршијског престола и замењивање патријарха. Наиме члан 62 Устава СПЦ је прописано: „Ако је спреченост Патријарха у вршењу његових дужности дужег и трајнијег карактера, или кад се патријарашки престо упразни, власт Патријархову врши Свети архијерејски синод, који то објављује епархиским Архијерејима и саопштава државној власти, ради знања. Претседничке дужности Патријархове у Светом архијерејском сабору и Светом архијерејском синоду врши тада најстарији по производству члан Светог архијерејског синода митрополит, односно најстарији по посвећењу епископ, ако митрополита нема.“

---

²¹ Члан 58 Устава СПЦ

²² Члан 60 Устава СПЦ

²³ Члан 61 Устава СПЦ

Имајући у виду да је реч о нередовним околностима регулисано је истом одредбом члана 62 да се у овим случајевима не могу се по правилу доносити црквенозаконски прописи, уредбе и начелне одлуке. „Ако би Свети архијерејски сабор, односно Свети архијерејски синод, због хитне и неодложне потребе, изузетно у случајевима поменутих у чл. 61 и 62 морао да донесе неки црквенозаконски пропис, уредбу или начелну одлуку за Цркву, има се то накнадно поднети Патријарху на увиђај и сагласност. У случају несагласности, предмет се доставља на расправљање и коначну одлуку Светом архијерејском сабору, под претседништвом Патријарха.“²⁴ „Све одлуке Светог архијерејског сабора и Светог архијерејског синода, канонске и црквене природе, које се односе на веру, богослужење, црквени поредак и унутрашње уређење Цркве, пуноважне су и извршне.“²⁵ „Све одлуке Светог архијерејског сабора и Светог архијерејског синода записују се у нарочити записник (протокол). Тај записник потписују сви чланови који су присуствовали и решавали.“²⁶ „Свети архијерејски сабор и Свети архијерејски синод врше своје послове непосредно или преко подручних им надлештава и органа.“²⁷ „Патријаршиска канцеларија обавља послове Светог архијерејског сабора, Светог архијерејског синода и канцеларије Патријархове, све под непосредним надзором Патријарха.“²⁸ „Свети архијерејски сабор и Свети архијерејски синод могу у своје седнице позвати, ради стручног мишљења, и свештена и световна лица која нису чланови тих тела.“²⁹

Делокруг Светог архијерејског сабора је веома широк. Тако је чланом 69 Устава СПЦ наведено да делокруг Светог архијерејског сабора обухвата следеће послове: 1) тумачи православно црквено учење, држећи се при томе одредаба које је света Црква на основу Светог писма и Светог предања утврдила; 2) уређује унутрашњу и спољашњу мисију Цркве ради утврђења, одбране и ширења православне вере и чистоте хришћанског морала; установљава за то потребне органе и оснива потребне заводе, установе и удружења; 3) прописује наставни план и програме веронауке и стара се о верско-моралном васпитању младежи и верних; 4) прописује квалификације кандидата за све редовне, изванредне и мисионарске црквене службе; 5) оснива богословске и монашке школе; 6) уређује сва обредна питања према општим црквеним прописима, а у духу православне вере; 7) оснива установе и заводе: за израду црквеног живописа и свих црквених утвари за издавање

---

²⁴ Члан 63 Устава СПЦ

²⁵ Члан 64 Устава СПЦ

²⁶ Члан 65 Устава СПЦ

²⁷ Члан 66 Устава СПЦ

²⁸ Члан 67 Устава СПЦ

²⁹ Члан 68 Устава СПЦ

богослужбених књига, за неговање црквеног појања, као и друге црквене потребе; прописује правила за оснивање црквених музеја, за чување и обнављање црквених старина и споменика; 8) канонизује светитеље и прописује службу за њихово светковање; 9) објашњава канонскоцрквене прописе, опште обавезне и посебне и издаје њихове зборнике; 10) одређује дужности и доноси дисциплинске уредбе за свештенство и остале црквенојерархиске органе и службенике; 11) прописује одело за више и ниже свештенство оба реда; 12) прописује црквеносудски поступак за све црквене судове; 13) издаје прописе у црквено-брачним пословима; 14) доноси правила за живот манастирског и придворног монаштва; 15) прописује упутства за исповедничку службу; 16) оснива у споразуму са Патријаршиским саветом установе за сирочад и незбринуту децу свештеника, као и установе за друге васпитне и добротворне сврхе; 17) настојава да се однос Цркве и Државе и међусобни односи вера и вероисповести у Држави правилно и без штете по православну Цркву уреде; 18) уређује и води званичну листу кандидата за архијерејски чин, и бира између ових достојна лица за епархиске и викарне епископе; 19) бира ректоре православних богословија и управнике монашких школа; 20) бира у споразуму са Патријархом из међу свештених лица главног секретара Светог архијерејског сабора и Светог архијерејског синода; 21) води надзор над радом Светог архијерејског синода; 22) прописује правила Синодалног фонда (чл. 259)³⁰ и одобрава његове годишње предрачунае расхода и прихода и завршне рачуне; 23) доноси одлуке о разрезу на црквене општине, манастире и епархије у свом делокругу у споразуму са Патријаршиским саветом, а у смислу члана 40 т. 3 и чл. 263 и стара се у споразуму са Патријаршиским саветом за подмирење свих потреба Српске православне цркве; 24) одобрава правила удружења свештенства мирског и монашког реда, као и свих других удружења која раде на корист православне Цркве, и води над овима надзор преко Светог архијерејског синода; 25) прописује свој пословник, и одобрава пословнике и правила за црквенојерархиске органе, уколико није овим Уставом друкчије наређено; 26) решава сукобе надлежности између јерархиских и црквеносамоуправних органа; 27) суди: А) у првој и последњој инстанцији: а) несугласице између Архијереја и Светог архијерејског синода, између Архијереја и Патријарха; б) канонске кривице Патријарха; Б) у другој и последњој инстанцији: све предмете о којима је Свети архијерејски синод у

---

³⁰ Чланом 259 Устава предвиђено је постојање Синодалног фонда. Тако наведена одредба Устава СПЦ гласи: „За посебне црквене потребе за унапређивање православне вере постоји Синодални фонд, којим управља Свети архијерејски синод. У предрачунау општих расхода и прихода Српске православне Цркве мора се сваке године предвидети потребан кредит за дотацију Синодалном фонду, која не може бити мања од 1% укупно предвиђених прихода за дотичну буџетску годину.“

првој инстанцији судио; 28) ублажава по молби осуђеног и на образложен предлог надлежног епархиског Архијереја, казне изречене од Великог црквеног суда, пре њихова извршења, и то: из доживотну забрану свештенодејства, на лишење свештеничког чина и на лишење свештеничког чина са искључењем из црквене заједнице; 29) врши и друге послове који му по овом Уставу и по црквенотанонским прописима спадају у надлежност, а нису овде побројани.

Устав СПЦ прописује постојање црквеног судског органа под називом Велики црквени суд. По слову Устава то је виша црквена власт надлежна да суди у предметима који се односе на кривице свештеника, монаха, световњака и за црквенобрачне спорове. Устав СПЦ надлежност Великог црквеног суда одређује и негативно. То су они спорови унутарње црквене управе који нису судска надлежност Светог архијерејског сабора и синода. У резиденцији Патријарха налази се седиште Великог црквеног суда

2.3. Велики црквени суд

„Велики црквени суд је сталан и састављају га: а) три Архијереја чланови Светог архијерејског синода које делегира Свети архијерејски синод из своје средине од којих једнога именује за председника; б) два почасна члана свештена лица мирског реда и два њихова заменика које бира Свети архијерејски синод на 4 године; в) један референт свештено лице. У случају спречености председника или чланова Архијереја, замењују их Архијереји чланови Светог архијерејског синода које одређује Свети архијерејски синод.“³¹ „За почасне чланове у Великом црквеном суду и њихове заменике могу бити постављена свештена лица мирског реда која су свршила више богословске и по могућности правне науке, и имају најмање 10 година црквеносудске или црквеноадминистративне, или најмање 15 година парохиске или црквенопросветне службе.“³² „За референта Великог црквеног суда може бити постављено свештено лице које је свршило више богословске и по могућности правне науке, и провело у црквеносудској или црквеноадминистративној служби најмање пет година.“³³

„Чланови Великог црквеног суда и референт не могу бити сродници, ни међусобни ни с председником, по крви до четвртог степена завршно, а по тазбини или крштењу до другог степена завршно.“³⁴ „Велики црквени суд доноси пуноважне одлуке у већу састављеном од председника, четири члана и референта. У случају одсутности референта, за деловођу претседник ће

---

³¹ Члан 72 Устава СПЦ

³² Члан 73 Устава СПЦ

³³ Члан 74 Устава СПЦ

³⁴ Члан 75 Устава СПЦ

одредити једног чиновника из канцеларије Светог архијерејског синода одговарајућег ранга.³⁵ Одредбом члан 77 Устава СПЦ уређујен је институт изузећа чланова Великог црквеног суда. Наиме онај члан који је лично заинтересован, или је учествовао у ислеђењу, или је судио у нижој инстанцији, не може по том предмету судити. „Претдседник, односно његов заменик, и чланови Великог црквеног суда при одлучивању дају своје мишљење потпуно независно. Суд доноси одлуке већином гласова. Гласање почиње од најмлађег члана суда.“³⁶ „Велики црквени суд у другом и последњем степену расматра, одобрава, преиначава и поништава решења и пресуде Епархиских црквених судова, по службеној дужности или по изјављеној жалби. По службеној дужности Велики црквени суд расматра: 1) пресуде Епархиских црквених судова које гласе на поништење брака; 2) пресуде Епархиских црквених судова по кривицама свештенства оба реда, изречене: а) на губитак службе, односно звања; б) на доживотну забрану свештенодејства; в) на лишење свештеничког чина; г) на лишење свештеничког чина са искључењем из црквене заједнице; 3) пресуде на коначно искључење световњака из црквене заједнице, и 4) одлуке Епархиских црквених судова које надлежни Архијереј упуту Великом црквеном суду. Сва остала решења и пресуде Епархиских црквених судова расматра и суди Велики црквени суд само по изјављеној жалби.“³⁷ „Велики црквени суд решава о изузећу појединих Епархиских судова, као и о сукобу надлежности између тих судова, и у том случају одређује који ће Епархиски суд судити. Исто тако решава о изузећу председника и чланова Великог црквеног суда.“³⁸

2.4. Епархиски црквени суд

Епархиски црквени суд је орган епархиског Архијереја за црквено судство и послове унутрашње црквене управе.³⁹ На челу Епархиског црквеног суда налази се епархиски Архијереј у својству његовог председника. Њега по овлашћењу замењује архијерејски заменик. Архијерејски заменик може учествовати у суђењу као члан суда у оној ситуацији када председава Архијереј. Састав Епархиског црквеног суда је следећи: а) председник; б) два почасна члана, који имају заменике; в) секретар (референт) и г) потребан број нижег особља. За постављање и смењивање свог особља Црквеног суда је задужен епархиски Архијереј и у обавези је да о томе извештава Свети архијерејски синод. „За чланове

---

³⁵ Члан 76 Устава СПЦ

³⁶ Члан 78 Устава СПЦ

³⁷ Члан 79 Устава СПЦ

³⁸ Члан 80 Устава СПЦ

³⁹ Члан 115 Устава СПЦ

епархиских црквених судова, њихове заменике и секретаре (референте) могу бити постављена свештена лица која су свршила најмање средњу богословску школу и имају најмање десет година судске, црквенопросветне, парохиске или црквеноадминистративне службе. Првенство имају они кандидати, који имају више богословеко и по могућству правно образовање.⁴⁰ „За писаре епархиских црквених судова постављају се лица која су свршила средњу богословску школу, а за званичнике лица, која су свршила 4 разреда средње школе.“⁴¹ Даље, предвиђено је да дужност црквено-судског тужиоца врши свештено лице, које одреди Архијереј. Затим, одређено је да чланови Епархиског црквеног суда, њихови заменици и секретар (референт) не могу бити ни међусобно ни са председником у сродству.

Црквени суд доноси пуноважне одлуке у већу које је састављено од председника, односно његовог заменика, два члана и деловође (секретара или писара). Чланове суда замењују заменици (такође почасни чланови), а по потреби и секретар Црквеног суда. Постоји и институт изузећа. Уколико је члан Епархиског црквеног суда учествовао у ислеђењу по предмету расправе или ако је лично заинтересован, он не може судити у конкретном случају. О изузећу чланова суда решава Епархиски црквени суд. У том решавању архијерејски заменик, односно секретар, замењује члана чије се изузеће тражи. У ситуацији када се тражи изузеће више од два члана, онда о изузећу решава Велики црквени суд.

Прописано је да председник и чланови Епархиског црквеног суда дају свој глас при одлучивању потпуно независно, управљајући се у томе по својој савести, а према канонско-законским одредбама. Одлуке се доносе већином гласова, а гласање почиње од најмлађег члана суда. Члан суда има право на издвојено мишљење, односно према Уставу „члан суда који се не би сложио са донетом одлуком има права ставити своје писмено образложено одвојено мишљење“⁴². Оваква одвојена мишљења се не достављају парничним странама.

У вези са доношењем одлука прописано је и следеће: да се све одлуке Епархиског црквеног суда, које су донете у седницама на којима није претседавао епархиски Архијереј, подносе њему како би дао сагласности. Ако се Архијереј не сложи са одлуком Епархиског црквеног суда, може да упути предмет на поновну расправу Епархиском црквеном суду, а ако Епархиски црквени суд остане при својој првобитној одлуци, Архијереј може доставити предмет са образложеним мишљењем Великом црквеном суду који ће по питању ове несагласности дати своје обавезно упутство. У том

---

⁴⁰ Члан 118 Устава СПЦ

⁴¹ Члан 119 Устава СПЦ

⁴² Члан 127 Устава СПЦ

случају обуставља се извршење одлука Епархиског црквеног суда до одлуке Великог црквеног суда. Ово се може посматрати као вишестепено одлучивање, односно нека врста контроле при доношењу одлука од стране виших органа.

Одлуке донете на седницама црквених судова одмах се записују у записник, а записник потписују сви чланови који су судили или решавали, као и деловођа, док решења и пресуде које се издају по тим одлукама потписују само председник и деловођа.

Регулисан је и редослед решавања предмета, односно приоритет при решавању појединих предмета. Перописано је да се предмети решавају редом како су примљени у суд, са изузетком оних које претседник или његов заменик, као хитне и од веће важности, ставе на дневни ред. Претседник распоређује за рад све приспеле предмете упућене суду. Такође, он се стара да се послови решавају у „разумном року“. „Он отвара и закључује седнице и руководи пословима при расправљању и суђењу, старајући се да се послови који спадају у круг рада Црквеног суда у одређено време свршавају и отправљају“⁴³.

У пословима из делокруга администрације унутрашњих црквених послова, Епархиски црквени суд ради по упутствима и наредбама епархиског Архијереја.

Када се говори о свештеничким кривицама, епархиски Архијереј, пошто преко својих органа потребно изврши извиђање, ако нађе да дело долази у круг његове надлежности доноси одлуку, а у супротном предмет предаје Епархиском црквеном суду на даљи поступак.

Епархиски црквени суд може имати двоструку улогу: као судски орган и као орган епархиског Архијереја за послове унутрашње црквене управе. У првом случају, као судски орган Епархиски црквени суд има следеће надлежности: суди кривице свештенства оба реда, суди кривице верних које повлаче искључење из црквене заједнице на извесно време или коначно, суди, у својој надлежности, спорове о ваљаности, поништењу и разводу црквеног брака, и решава сукобе између свештеника, као и спорове због парохиских прихода и због покретног или непокретног црквеног имања које је свештенству одређено на уживање. У другој ситуацији, Епархиски црквени суд као орган епархиског Архијереја за послове унутрашње црквене управе обавља следеће послове: надзире (према упутствима Архијереја) парохиско свештенство, парохиске канцеларије и архијерејска намесништва; саопштава и извршава наредбе и одлуке виших црквених судских власти; помаже епархиском Архијереју у свима пословима епархиске управе, и извршава његова наређења и у пословима који спадају у његову личну

---

⁴³ Члан 131 Устава СПЦ

надлежност; „води бригу“ о инвентару епископије у случајевима премештаја, пензионисања или смрти епархиског Архијереја, и доноси одлуку о променама у црквеним матичним књигама.

Предвиђена је извршност одлука. Тако, одлуке епархиских црквених судова које не подлежу „расматрању“ односно преиспитивању од страбе виших власти извршне су. Те одлуке извршавају подручни црквени органи.

2.5. Архијерејски намесник, парох, ђакон, игуман, настојатељ манастира и манастирско братство

Епархије су по Уставу СПЦ из 1931. године подељене на архијерејска намесништва. „Раније су то били протопрезвитерати. Намесништво чини одређени број, најчешће девет до петнаест црквених општина и парохија, што је обично једна целина. Некада су се намесништва поклапала са срезовима. Намесништва су основана да би епископ могао лакше да води духовну бригу и надзор у епархији.“⁴⁴ Иначе, намесник може бити свештено лице уз услов да је редовно завршило најмање средњу богословску школу; такође, тражи се ревносно вршење парохијске или друге црквене службе, добро владање и примерен живот. „Архијерејски намесник у свом намесништву заступа свога епархијског архијереја. Његов делокруг рада, предвиђен овим чланом, углавном је исти као и делокруг рада епархијског архијереја сем оних које архијереј има по свом положају као епископ и надзорна власт.“⁴⁵

Парох – „На челу парохије је парох, који обавезно живи у својој парохији и без знања и допуштења надлежних власти не може да се удаљи из места свог службовања. Парох је привремен, или сталан. Парохе посатвља епископ. Једна парохија може чинити само једну црквену општину, док једна црквена општина може имати више парохија. Парохија је заједница православних лица која су под духовним руководством парохијског свештеника. Парохију чини триста до петсто домова. Изузеци могу бити само у оним местима и крајевима где теренске и друге прилике не допуштају такво груписање парохије... одлуку о регулацији парохија доноси епископ у споразуму са Епархијским црквеним судом и Епархијским управним одбором, о чему извештава Свети архијерејски синод и Патријаршијски управни одбор... Онај ко жели да се рукоположи, пошто је завршио богословију, духовну академију или богословски факултет, претходно мор

---

⁴⁴ Д. Перић, *Црквено право*, Правни факултет Универзитета у Београду – Центар за публикације и Досије, Београд 1999, 266.

⁴⁵ В. Јанић, М. Јаношевић, *Закон о Српској православној цркви и Устав Српске православне цркве са Спроводнобом наредбом Светог архијерејског синода и тумачењима*, Београд 1932, 172.

ада регулише војну обавезу, а за женидбу му је потребан благослов епископа. Кад епископ одлучи да га рукоположи, тада одређује дан и место рукоположења у чин ђакона, а затим у чин презвитера.⁴⁶

Иако су у питању црквени послови, и они, као и друге професије, захтевају искуство кое се стиче неком врстом приправништва. Стога, онај ко је добио чин ђакона, а затим презвитера, бива постављен од стране епископа да буде на пракси у одређеном временском интервалу код свештеника (који је по правилу старији и искуснији од ђакона). Епископ је дужан да по канонима пре рукоположења саопшти храм и место за које рукополаже ђакона.

Привремени и стални пароси су две категорије ових свештеника по Уставу СПЦ. Парох је делегат епископов, који га и поставља, и на кога преноси један део своје духовне власти. Парох је, како каже Н. Милаш, главни ослонац сталног устројства епархијског, а исто и парвилног развића црквеног живота.⁴⁷ „Пароси у Српској православној цркви (изузев једног дела епархија у Војводини) немају плату, већ живе од чинодејстава која врше за потребе својих парохијана.

Ђакон – Ђакони, такође, морају да испуне све услове који су неопходни код рукоположења у чину презвитера. Свака парохија, по Уставу СПЦ може имати ђаконе. Дакле, реч је о нечему што је факултативно. Међутим, ђаконе морају имати храмови у којима има више свештеника, као и епископи код којих се они налазе на служби. Ђакони који служе у одређеном храму и који ниједну свештену радњу не могу обавити без свештеника, у Српској православној цркви, претежно су у статусу службеника. Време које је ђакон провео у служби признаје му се као и године проведене у презвитерској служби.

Игуман, настојатељ и манастирско братство – Место које је од изузетне важности за цркву је манастир, те сви монаси и монахиње припадају одређеном манастиру. И када се налазе на послушању ван манастира, по епископовом благослову, они и тада припадају свом манастиру. Настојатељ манастира је његов заступник. Такође, представља директну управну и надзорну власт свог манастира и братства и ма дужност да са братством живи и испуњава обавезе и врши дужности које се односе на манастире, а регулисане су Уставом СПЦ. Настојатељи манастира⁴⁸ у обавези су да брину о богослужењу и монашким правилима. „Сви манастири су под духовном контролом свог епископа. У оним манастирима у којима има више монаха дужности су равномерно распоређене. *Настојатељ* – *игуман* је старешина манастира. *Намесник* је помоћник и заменик

---

⁴⁶ Д. Перић, *op. cit.*, 266 – 267.

⁴⁷ В. Јанић, М. Јаношевић, *op. cit.*, 174.

⁴⁸ Манастири су власници имовине од чијег коришћења углавном и живе.

настојатеља. Њега предлаже настојатељ са братством епископу, који га потврђује. Он води администрацију и материјално пословање. *Духовник* је обавезно у презвитерском чину и поставља га епископ. Духовник је уједно и исповедник. Настојатељ поставља и *економа* који рукује манастирском имовином. *Еклесијарх* се стара о храму и о свему ономе што се у њему налази. *Канонарх* се стара о правилном служењу богослужења. *Странопримац* прима посетиоце манастира и брине се о њима.⁴⁹

2.6. Патријаршијски савет⁵⁰

Да је и Црква једна врста управне организације (у најширем смислу те речи) са израженим (унутрашњим) јавноправним елементом „говори“ члан 81 Устава СПЦ чији је предмет регулације Патријаршијски савет. Наиме у наведеној одредби основног „унутрашњег црквеног закона“ Патријаршијски савет дефинисан је као врховно уредбодавно представништво у пословима спољашње (материјално-финансијске) црквене управе. Наиме у вршењу својих надлежности Патријаршијски савет доноси уредбе, правилнике ... што је својствено (кад су уредбе у питању) влади која је по уставима неких земаља врховни управни орган или је пак управа део извршне власти која има урдбодавна овлашћења. „Патријаршијски савет састављају: а) Патријарх; б) четири члана Светог архијерејског синода или њихови заменици које Свети архијерејски синод одреди; в) декан Православног богословског факултета; г) два претставника манастира; д) један ректор богословије; љ) по једно свештено лице мирског реда из сваке епархије; е) потпретседници Епархиских савета, и ж) десет световних лица.“⁵¹ Из овога се може закључити да представници свих релевантних фактора унутар Цркве (али и ван ње кад је реч о световним лицима) улазе у састав Патријаршијског савета.

Свети архијерејски сабор именује два представника манастира и једног ректора Богословије на у састав Патријаршијског савета, док на предлог епархиског Архијереја именује једно свештено лице мирског реда из сваке епархије. На предлог Светог архијерејског синода и Патријаршијског управног одбора који је донесен на заједничкој седници Патријарх именује десет световних лица. У патријарховој је надлежности да уз сазивање Патријаршијског савета одреди место и време састанка, с тим да мора

---

⁴⁹ Д. Перић, *op. cit.*, 269

⁵⁰ Димшо Перић указује да је Свети архијерејски сабор привремено преузео на себе вршење послова Патријаршијског савета (АСБр.23/зап.12 од 8.јуна 1962). Та привременост како даље наставља професор Перић предуго траје, и премда то тело не постоји, треба говорити о њему. Д. Перић, *op. cit.*, 269 „фн“610

⁵¹ Члан 82 став 1 Устава СПЦ

поштовати рок од најмање једног месеца (по изворном текст Устава тај рок је био дужи и износио је три месеца) који почиње да тече од момента сазива до састанка Савета.

Мандат члановима Патријаршког савета је релативно дуг и износи шест година, с тим да се чланови сазивају у редовно заседање сваке друге године. Док ванредно заседање може бити одржано када то потребе налажу а то је: „а) кад Патријарх са Светим архијерејским синодом и Патријаршиским управним одбором донесе одлуку о томе; б) кад то предложи писменим путем претседнику надполовична већина чланова Савета означивши предмете о којима ће се решавати. У овом случају седница се мора сазвати најдаље за тридесет дана.“⁵² Патријарх је иначе председник Патријаршијског савета, односно ако је патријарх привремено спречен да врши своје дужности или ако је спреченост у вршењу тих дужности дужег и трајнијег карактера или ако је упражњен патријашки престо онда то председавање припада најстаријем по производству митрополиту члану Сабора, односно Синода, а ако овога нема, најстаријем по епископском посвећењу епископу члану Сабора, односно Синода. Потпредседници Савета се бирају од чланова Савета који долазе из реда световних лица. Савет има четири секретара. Два су секретара из редова свештених а два секретара из редова световних лица. Пуноважно одлучивање у патријаршијском Савету је обезбеђено ако је на седници присутна надполовична већина. За пуноважност одлука је довољан услов да је гласала већина присутних. Глас оног ко председава је одлучујући ако се деси једнака подела гласова, па је то лице – Патријарх или његов уставни заменик и проглашава. „Ако Патријаршки савет донесе одлуку која се, по оцени Светог архијерејског синода, противи црквеним правилима, или није у сагласности са начелима православне Цркве, Патријарх такву одлуку задржава од извршења и враћа предмет Савету на поновно решавање. Но ако Патријаршки савет остане при првој својој одлуци, Патријарх ће, по оцени Светог архијерејског синода, доставити предмет Светом архијерејском сабору, који је властан да поништи такву одлуку Патријаршког савета, ако нађе да је противна правилима и начелима православне Цркве.“⁵³ За седнице Патријаршијског савета важи начело јавности, уз легитимене изузетке по одлуци Савета који додуше у Уставу нису наведени. За руковођење седницама Патријаршког савета надлежан је председник а такође и за одржавање реда на седницама. Рукођење се врши по пословнику. Патријаршки савет, у вршењу своје власти: 1) доноси, по претходно прибављеној сагласности Светог архијерејског сабора, уредбу о активним и пензиским припадностима парохиском свештенству,

---

⁵² Члан 84 став 1 и 2 Устава СПЦ

⁵³ Члан 87 Устава СПЦ

наставничком особљу богословских, монашких и других школа, особљу црквених судова, епархиским и викарним Архијерејима и Патријарху; 2) установљава положаје чиновника и осталих службеника за спољну црквену управу, и доноси уредбу о њиховим службеним односима, као и њиховим активним и пензиским припадностима; 3) доноси, по претходно прибављеној сагласности Светог архијерејског сабора, уредбу о пензионском фонду Архијереја и свих осталих црквенојерархских и самоуправних чиновника и службеника, као и о издржавању њихових удовица и сирочади; 4) прописује дисциплинска правила за службенике спољашње црквене управе; 5) доноси, по претходно прибављеној сагласности Светог архијерејског сабора, уредбе о управи, руковању, контроли и надзору црквених фондова, задужбина (заклада) и добара; 6) стара се о материјалним средствима за покриће свих потреба целе Српске православне цркве по одредбама овог Устава, и доноси одлуке о разрезу на црквене општине и манастире, односно на епархије 7) доноси пословник за свој рад; 8) одобрава у својој надлежности уредбе, правилнике и пословнике које пропишу надлежна нижа тела и органи; 9) сарађује са Светим архијерејским сабором код измене и допуне Устава Српске православне цркве; 10) сарађује са Светим архијерејским сабором код оснивања установа и завода, чије издржавање пада на терет предрачуна расхода и прихода за опште потребе Цркве; 11) коначно решава, у споразуму са Светим архијерејским сабором, о задужењу и отуђењу непокретних црквених имања која су намењена општим потребама Цркве, и одобрава такве одлуке у погледу епархиских, манастирских и црквеноопштинских имања, у оба случаја, ако сума прелази 2,000.000 — динара; 12) прегледа и одобрава завршне рачуне за опште потребе Српске православне цркве које му подноси Патријаршишки управни одбор и врши и друге послове опште црквене управе уколико по овом Уставу не спадају у чију другу надлежност.

2.7. Патријаршишки управни одбор

Патријаршишки управни одбор јесте врховна извршна - управна и надзорна власт над црквено-самоуправним органима и извршни орган Патријаршиског савета. У састав Патријаршиског управног одбора улазе: Патријарх, односно његов законити заменик два члана Светог архијерејског синода, један представник манастира, три свештеника, и седам световњака. Сви наведени чланови, осим патријарха, имају заменике у истом броју и положају. Чланове Светог архијерејског синода одређује Свети архијерејски синод из своје средине, а остале редовне чланове и њихове заменике Патријаршишки савет из своје средине, на шест година.

Патријаршишки управни одбор је дужан да обавља послове све док не буду одређени и уведени у дужност нови чланови. Патријаршишки управни

одбор бира из средине својих световних чланова подпредседника, по могућности из седишта Одбора или из оближње околине. Такође, Патријаршки управни одбор може имати свог правног саветника, када се ради о правним пословима које обавља.

Патријаршки управни одбор има своја редовна и ванредна заседања. Патријарх, односно његов заменик, сазива редовне седнице Патријаршког управног одбора у седиште Патријарха сваке године у пролеће и у јесен, а ванредне када то он сам одлучи, или када то писмено затражи најмање половина чланова Патријаршког управног одбора, означивши тачно предмет ради кога се тражи сазив ванредне седнице.

Ако је Патријарх уверен да се нека одлука противи одредбама црквених правила или постојећим прописима, или је у супротности са начелима православне Цркве, овлашћен је да обустави извршење одлуке и одреди нову расправу. Ако се ни овом расправом не би постигла сагласност, Патријарх упућује предмет Патријаршком савету на одлуку. У случају да и Патријаршки савет заузме становиште као и Патријаршки управни одбор поступа се по чл. 87 Устава.⁵⁴ Ако је предмет хитне природе, Патријарх има право, изузетно, да га упути Светом архијерејском сабору, који је овлашћен да донесе по њему коначну одлуку, ако нађе да хитност постоји.

Уставом је предвиђен и кворум за одлучивање. Патријаршки управни одбор пуноважно решава, ако је на седници присутна надполовична већина свих чланова. Одлуке се доносе већином гласова присутних, а у случају једнаке поделе гласова одлучује глас онога који председава, који и проглашава донете одлуке.

У случајевима потребе, а нарочито када се тражи сагласност Светог архијерејског синода и Патријаршког управног одбора, Патријарх или његов заменик могу сазвати заједничку седницу оба тела ради саветовања и решавања.

Предмети који не трпе одлагања решавају се президијално, или пак у ужем извршном одбору који сачињавају председник или његов заменик, два свештена и три световна лица. Ове чланове бира из своје средине Патријаршки управни одбор, по могућству из седишта Патријаршије или

---

⁵⁴ Чл. 87 Устава СПЦ предвиђено је следеће: Ако Патријаршки савет донесе одлуку која се, по оцени Светог архијерејског синода, противи црквеним правилима, или није у сагласности са начелима православне Цркве, Патријарх такву одлуку задржава од извршења и враћа предмет Савету на поновно решавање. Но ако Патријаршки савет остане при првој својој одлуци, Патријарх ће, по оцени Светог архијерејског синода, доставити предмет Светом архијерејском сабору, који је властан да поништи такву одлуку Патријаршког савета, ако нађе да је противна правилима и начелима православне Цркве.

најближе околине. Президијалне одлуке и одлуке овог ужег Одбора подносе се Патријаршиском управном одбору накнадно на одобрење.

Патријаршиски управни одбор по својој надлежности врши следеће послове: објављује и извршава уредбе и одлуке Патријаршког савета, уколико спадају у његов делокруг; контролише самоуправне црквене органе у њиховом раду, и по потреби шаље своје нарочите изасланике; доноси, за опште потребе Српске православне цркве, предрачун општих расхода и прихода, и саставља завршне рачуне, које подноси на одобрење Патријаршиском савету; одобрава, за потребе епархија, предрачуне расхода и прихода и завршне рачуне епархија и одобрава епархиски разрез приноса од црквених општина и манастира; одобрава оснивање фондова, примање задужбина (заклада) и њихових правила; управља фондовима, задужбинама (закладама) и добрима, која су намењена општим потребама Цркве, и врши надзор и контролу над свима црквеним фондовима, задужбинама (закладама) и добрима; стара се да цркве, манастири и све друге црквено-верске установе имају законске доказе о својини својих добара; припрема и израђује, у границама свога делокруга, извештаје и предлоге из области црквене самоуправе и подноси их Патријаршиском савету; објављује штампане извештаје о стању свих црквених фондова и задужбина (заклада); коначно решава о задужењу и отуђењу непокретних црквених имања која су намењена општим потребама цркве, и одобрава такве одлуке у погледу епархиских, манастирских и црквеноопштинских имања, у оба случаја, ако сума не прелази 2.000.000 динара; коначно решава о отписивању потраживања која припадају општој црквеној имовини Српске православне цркве, а за која се докаже да се од дужника не могу наплатити и о расходовању ствари те имовине, и одобрава такве одлуке у погледу епархиских, манастирских и црквеноопштинских потраживања и расходовања ствари, ако сума прелази, и то, код потраживања 50.000 динара, а код расходовања ствари 100.000 динара; одобрава одлуке у свим случајевима узимања или давања под закуп црквено-општинских, манастирских и епархиских имања, ако је закупна цена већа од 200.000 динара годишње, а код осталих имања без обзира на висину закупне цене; решава по жалбама коначно у последњем степену, по оним предметима које Епархиски савети, односно одбори решавају у првом односно другом степену; бира своје сталне чиновнике и остале службенике, које Патријарх поставља и утврђује декретом; управља у споразуму са Светим архијерејским синодом просветним и добротворним заводима за целу Цркву, који се издржавају на терет предрачуна расхода и прихода за опште потребе Цркве. Од овога се изузимају монашке, богословске и друге верско-просветне школе и заводи, чија управа спада у надлежност Светог архијерејског синода; настоји да се оснивају фондови и задужбине у корист Цркве; прописује пословник за себе и за Епархиске савете и врши по потреби

и друге послове материјалне природе, уколико по овом Уставу не спадају у чију другу надлежност.

3. УМЕСТО ЗАКЉУЧКА

У овом раду а поводом 800 година од аутокефалности Српске православне цркве, покушали смо да се осврнемо на најважније организационе моменте наше Цркве који су регулисани њеним највишим општим правним актом - Уставом СПЦ из 1931.године, чији је процес писања и доношења био мукотрпан: „Доношењем Закона о Српској православној цркви 8. новембра 1929. године стекли су се услови за усвајање Устава јер је у члану 24. прецизирано да „Црквени устав о целокупном уређењу СПЦ и свију црквених самоуправних власти донеће Архијерејски Сабор и предложити Министру правде, који ће га, пошто га усвоји, поднети Краљу на озакоњење“ [Закон о Српској православној цркви 1932: 12]. Интензивирању процеса на решавању овог питања допринела је и смена на патријаршијском престолу, јер је нови патријарх Варнава наступио одлучно захтевајући од свих структура Цркве додатно ангажовање ради дефинитивног успостављања унутрашње организације СПЦ.⁵⁵ Као што из овог казивања видимо за успешност одређеног правног подухвата, који у коначном треба да буде трансформисан у правни акт (а овде говоримо о општем правном акту изузетне важности не само за историју и уређење наше цркве, већ и за српску нацију и њену, државу и културу), битна је личност која такав подухват предводи а патријарх Варнава по мишљењу аутора ових редова је светла тачка наше историје 20.века. Не заборавимо да је овако уређена Црква (под Уставом из 1931.) преживела и надживела бурна политичка дешавања задње деценије постојања Краљевине Југославије, Други светски рат, комунистичке властодршце – време једноумља и потирања православне вере, те тескобни период транзиције ка демократији који траје почев од 1990. па до данас. Док је СПЦ деловала у често пута тешким условима, који су изискивали мудрост патријарха (често пута и успешно одговорено на захтеве за државничким држањем, као што је светли пример патријарха српског господина Павла) Устав од 1931. је остао као једна врста симбола озбиљности правног устројства СПЦ, и за разлику од тако честог доношења устава на простору Југославије и Србије, знак постојаности.

Стабилност једне организације огледа се и кроз трајност њених правних докумената. Сматрамо да је управо то један од разлога што је СПЦ

---

⁵⁵ Д. Новаковић, „Доношење Првог Устава Српске Православне цркве“, <http://www.doiserbia.nb.rs/img/doi/0352-5732/2014/0352-57321446041N.pdf>, 48-49, 19.6.2020.

успела да сачува и црквене и националне интересе не само од 1931., него и у другим тешким временима када је српски народ био скоро пет векова под турском влашћу.

На жалост (додуше треба имати у виду добру организованост СПЦ) Српска православна црква се суочава са тешким временима по српски народ и њу саму у Републици Црној Гори – угрожаваће њене пуне независности и питање имовине. Слажемо се са завршном констатацијом у једном раду професора Дејана Мировића: „Очигледно је да у Републици Црној Гори постоји ерозија моралних и друштвених вредности. Појављивање овако опскурног предлога Закона о слободи веросиповести (док овај рад настаје сада је реч о акту који је у форми закона – напомена М.Р.) то најбоље показује. Упркос бројним међународним стандардима, критикама иностраних верских заједница, власт није одустала од предлога Закона који је на нивоу метода тоталитарног Титовог режима или рушења Његошеве капеле на Ловћену. (У модерној историји је забележен сличан случај само у Авганистану када су талибани рушили историјске и верске споменике.) Са друге стране, у правној теорији се наводи да нико не може бити изложен злостављању због својих верских убеђења и да је то карактеристично за тоталитарне и аутократске режиме. Коначно, нетоилеранције према одређеној верској заједници је карактеристична за средњи век. Зато се Закон о слободи веросиповести који је усмерен према СПЦ може назвати и средњевековним законом... Дакле, Закон је дубоко штетан и неприхватљив са правне, моралне, демократске, историјске и друштвене тачке гледишта.“⁵⁶

Са вером у Бога, надамо се да ће правда победити, да ће СПЦ У Црној Гори сачувати своје богомоље и правни статус који је имала пре доношења Закона о слободи вероисповести, тог акта који ће бити запамћен у правној историји као тоталитарно средство за гушење верских слобода и права. Имамо наду, да ће СПЦ због своје унутрашње организације, али и подршке знатног дела становника Црне Горе и умних глава како унутар цркве тако и унутар политичког, уметничког, културног, економског и спортског корпуса српског народа али и Црногораца који поштују тековине демократије, успети да Закон о слободи вероисповести пошаље на сметлиште историје.

---

⁵⁶ Д. Мировић, „Закон о слободи веросиповести Републике Црне Горе“, *Зборник радова Правног факултета Универзитета у Приштини са привременим седиштем у Косовској Митровици*, Косовска Митровица 2019, 10-11

Литература

Владислав Пузовић, „Врхунац црквене кризе (1053-1054) – папски легати у Константинопољу“, Богословље 2/2008.

Војислав Јанић, Закон о Српској православној цркви и Устав Српске православне цркве са Спроводнобом наредбом Светог архијерејског синода и тумачењима, Београд 1932.

Дејан Мирковић, „Закон о слободи веросиповести Републике Црне Горе“, *Зборник радова Правног факултета Универзитета у Приштини са привременим седиштем у Косовској Митровици*, Косовска Митровица 2019.

Димшо Перић, *Црквено право*, Правни факултет Универзитета у Београду – Центар за публикације и Досије, Београд 1999.

Драган Новаковић, „Доношење Првог Устава Српске Православне цркве“, <http://www.doiserbia.nb.rs/img/doi/0352-5732/2014/0352-57321446041N.pdf>, 48-49, 19.6.2020.

Драгољуб В. Даниловић, *Жичка епископија у средњем веку*, докторска дисертација, Филозофски факултет Универзитета у Београду, Београд 2014.

Драгош Јевтић, Драгољуб Поповић, *Народна правна историја*, Савремена администрација, Београд 2003,

Јованка Калић, „Држава и црква у Србији XIII века“, *Зборник радова Византолошког института*, XLVI/2009

Радомир Поповић, „Неке од највећих хришћанских јереси првог миленијума: аријанство, монофизитство, филиокве (filioque)“. *Црква Христова и свет религије: Антологија православних виђења* Досије, Београд 2007, *Теолошки погледи*, 2/2016

Радован Биговић, „Православна црква и нација“, *Политика*, 24.10.2007, <http://www.politika.rs/scc/clanak/6114/Specijalni-dodaci/Pravoslavna-crkva-i-nacija>, 8.4.2020.

Устав Српске православне цркве из 1931 (Устав Српске православне цркве обнародован је први пут у „Гласнику“, службеном листу Српске православне цркве бр. 7—8 од 1 августа (19 јула) 1947 год.)

<http://www.poa-info.org/arhiepiskop/odluki/tomos.html>; 10.4.2020. године

Milan RAPAJIC, PhD

Assistant Professor

University of Kragujevac, Faculty of Law

ARRANGEMENT (ADMINISTRATIVE ORGANIZATION) OF THE SERBIAN ORTHODOX CHURCH

Summary

The paper points to the most important entities (ecclesiastical law) related to the organization (administrative organization) of the Serbian Orthodox Church. The Serbian Orthodox Church is governed by several documents (books, acts, rules), such as Scripture and Sacred Tradition, according to the teaching of the Holy Orthodox Church ... of the Constitution of the Serbian Orthodox Church ...

In the Serbian Orthodox Church, bodies and organs are divided into church-hierarchical and ecclesiastical self-government.

Patriarch, Holy Bishop's Council, Holy Synod of Bishops, Grand Church Court, Diocesan Bishop; Vicar Archbishop; Diocesan Church Court; the bishops' denominator; the parish priest, the aspirant of the monastery and the monastery fraternity comprise church-hierarchical bodies and organs.

The Church Self-Governing Bodies include: Patriarchal Council, Diocesan Council, Church-Municipal Council and Church-Municipal Steering Committee.

The author pays attention to each of these bodies and bodies, pointing out their competencies, the election procedure, possible dismissals and certain sanctions. The conclusion points to the complex structure of the Serbian Orthodox Church, which has been changing and adapting for centuries to the needs of the Orthodox faith, believers, and the spirit of the times.

Keywords: *organization; Serbian Orthodox Church; ecclesiastical bodies and organs; patriarch; Holy Council of Bishops; Holy Synod of Bishops; The Great Church Court.*

Радица М. НЕДЕЉКОВИЋ¹
Невена Г. НАСТИЋ²

271.2:299.5

ПРАВОСЛАВНА РЕЛИГИЈА У ВРЕМЕНИМА ДЕХРИСТИЈАНИЗАЦИЈЕ

Апстракт: Један од најутицајнијих српских социолога данас, Слободан Антонић, за описивање онога што се стварно дешава у Западним друштвима – планско одвајање грађана од хришћанске вере и побожности и активан рад на порасту антихришћанског безверја, користи термин дехристијанизација. Дакле, уместо појма секуларизација који конотира спонтанитет, овај појам подразумева да је реч о пројекту, о својеврсном антихришћанском притиску, а његово средиште је у системској елити Империје. Тачније, у оним структурама које одржавају или стварају норму. Човека „Новог доба“, култивисаног вредностима такозване културе Запада, у највећој мери данас поробљава хедонизам. Та лажна сугестија слободе у мноштву баналних уживања (слобода да се дивно проводим - Хаксли) представља врхунац обмане. Јер човек је и даље само роб, данас у служби спектакла. Хедонизам, који се промовише као највиша друштвена вредност, посебно поткопава темеље православља. Помахнитали механизам хедонистичког лудила, та цивилизацијска „грозница суботом увече“ у своју мрежу уплела је и православне хришћане, а механизам кварења уграђује се у темеље православља. Православље, првенствено као религија љубави (а љубави нема без жртве) нас кроз аскезу уздиже до радости. Хедонизам не познаје шта је истинска радост јер тежи тренутном задовољству без напора, и презире сваки напор и аскезу. Намера рада је да се покаже да је у симилакруму Империје (о којој посебно пишу Негри и Харт) врши темељна дехристијанизација, а да је у том процесу најрадикалније угрожено православље, које је Империја својим заводљивим сензацијама уплела у своју мрежу.

Кључне речи: *Ново доба, дехристијанизација, православље, пројекат.*

---

¹ Универзитет у Приштини са привременим седиштем у Косовској Митровици, Филозофски Факултет, докторанд социологије, radicanedeljkovic91@gmail.com

² Средња школа „Никола Тесла“ Лепосавић, докторанд социологије, nevenana@live.com

УВОДНЕ НАПОМЕНЕ

Циљ овог рада свакако јесте да се покаже како на делу данас имамо планско и системско одвајање грађана, пре свега православних грађана, од вере са циљем повећања безверја и антитеизма. У савременом друштву имамо ситуацију да се религија као и традиција постепено потискује из јавног живота, и гура у приватну сферу. Традиција, култура, као и религија постају нешто непотребно, срамотно и застарело. Они који још иоле имају афинитета ка „правим“ оним старим вредностима, буду исмејавани и одбачени од стране модерног друштва. А једно од основних питања овог рада јесте ко нама намеће ову нову културу и због чега? Елементарне хришћанске вредности бивају све више потискиване не само од државе већ и од друштва, а на њихово место долазе „економске“ оно материјално које у овом друштву надвладава духовност.

Наш истакнути социолог Слободан Антонић у свом раду *Дехристијанизација и српско друштво* храбро говори о дехристијанизацији као о планском одвајању грађана од хришћанске вере, и порасту антихришћанског безверја. Представници Новог светског поретка врло добро уочавају црту савременог човека за све већом жељом да уживају у свакодневним задовољствима, па нам самим тим то и намећу. У том погледу нама се хедонизам намеће, али он се и користи као средство за припитомљавање и „дисциплиновања гомиле“ (Фуко). Влада се на тај начин што се стварају задовољне масе људи које само имају привид своје слободе. Та наша слобода, заправо потреба да се осећамо лепо – заведено представља само привид слободе.

Сви ти спектакли и представе служе само да нас заведу и да нам пруже лажан осећај слободе. Не, то није највећа друштвена вредност, јер та врста хедонизма урушава темеље православља. Сав тај хедонизам се уграђује у темеље православља. Запитајмо се, није ли православље религија љубави и радости и зар нам и хедонизам не пружа радост и задовољство? Но ипак, не можемо их поистоветити иако многи то сада покушавају, јер хедонизам уздиже телесност и пружа нам задовољства на телесном нивоу, а „убија“ вредности на душевном нивоу, тј. онемогућава бесмртност душе коју нам православље гарантује. Ми овде на делу немамо атеизам већ антитеизам, јер је атеизам спонтани процес где ми на основу науке и научних веровања заснивамо своја становишта. А антитеизам би био „пројекат“ који је заснован на разним Западним идеологијама, а чији је циљ да се створи бесвесан појединац који је лак за манипулацију.

Наша жеља за доказивањем свега па и жеља да се обесмисли религија или бар научно објасни не може наћи у себи задовољење. Како наводи Жуњић: „Религиозна потреба за смислом, која је покренула процес модерне рационализације, бива незадовољена, а уместо ње се јавља осећање бесмисла

као пратеће расположење унутар световног настојања за усавршавањем“ (Жуњић, 2009, стр. 145). Нама мора бити јасно да су наука и религија две потпуно различите стварности које се налазе у сталној противречности и напетости. Но, самим тим не мора и не треба да значи да развој науке подразумева нестанак религије и обрнуто. Ми морамо тежити очувању наше традиције и очувању наше православне вере упркос свему. Иако живимо у временима организованог понижавања и обезвређивања људи и људског достојанства, као и временима уништавања културе, науке и технолошког напретка до те мере да стрмоглаво јуримо у суноврат, ипак не смемо дозволити да нам се обесмисли живот на овим просторима. Ми морамо удружити религију и науку, остати чврсто на својим ногама ослоњени на нашу православну веру, традицију и културу, а при томе тежити напретку и развоју на свим пољима, како научним тако и економским и социјалним. И како каже социолог Петар Анђелковић „наука и религија нису и не треба да буду две супротстављене реалности, да Бог није граница науке, већ,..., морају бити на истом задатку“ (Анђелковић, 2018, стр. 93).

1. РЕЛИГИЈА И ПРАВОСЛАВНА ВЕРА

Данас постоји добар део теоретичара који прихватају етимолошко значење речи религија од латинске речи *religio*, и управо у том облику ова реч се налази у делима прехришћанских и хришћанских аутора. Цицерон реч религија изводи из речи *relegere*, док Лактације изводи реч *religio* из латинског глагола *relegare*, што значи да смо ми вером везани (спојени, повезани) са Богом (Вукомановић, 2008, стр. 24). „Религија се веома често дефинише као веровање у бога. Међутим, неки истраживачи религије сматрају да ни једна ни друга замисао (онострано биће, бог) нису погодне за дефинисање религије. Наиме, они полазе од претпоставке да у дефиницију религије треба да уђе као *definiens* она њена карактеристика или замисао која је заједничка свим религијама. Ако се пође од те претпоставке, може се рећи да је замисао о богу неподесна јер се у веома старим религијама не јавља замисао о богу већ замисао о духовима. Нарочито се замисао о једном богу (монотеистичке религије) јавља тек на релативно високом и одмаклом ступњу човековог развика. Нама та аргументација против дефинисања религије уопште идејом бога изгледа заснована, и прихватамо је“, како закључује Вуко Павићевић (Павићевић, 1988, стр. 11-12). У покушају дефинисања религије, још 1912. године, Ј. Леуба је у „Психолошкој студији религије“ навео 48 различитих дефинисања религије, и њима додао још неколико својих (Гил, 1969). Од тог времена различити аутори дају свој допринос властитом варијантом дефинисања религије. Тако поменути Шушњић каже да свако на неки начин зна шта је религија, али овде се

захтева појмовно знање. Он излаже своју дефиницију, која не садржи вредносни став и каже: „Религијом се може сматрати свако веровање у апсолутну и мистичну моћ“, као битно и заједничко својство свих религија (Шушњић, 1998, стр. 81). Религија је посебан начин живота, који се описује у њеном учењу, доживљава у посебној врсти искустава, остварује у њеним обредима, изражава у њеним симболима, огледа у врховним вредностима, прописује у нормама, оживотворује у заједницама верника, учвршћује у установама, отелотворује у светим личностима, осећа на светим местима и у свето време (Исто, стр. 50). Француски социолог Емил Диркем у делу „Елементарни облици религијског живота“, религију одређује као „чврсто повезан систем веровања и обичаја који се односе на свете, то јест издвојене и забрањене ствари, наиме, систем веровања и обичаја који све своје присталице сједињују у исту моралну заједницу званa црква“ (Диркем, 1984, стр. 44). Српски академик Владета Јеротић сматра да је једино религија она моћна сила која може бити у стању да одреди правац и циљ човека у његовом животу. И једино она може успешно да изведе човека из кризе. А да је за то најважнији услов препознавање својих мана, порока, хришћанским језиком најтачније изговорено, својих грехова.

Пре него зађемо у дубље тумачење вере православне, треба јасно одредити њено значење. Православље потиче од грчке речи „ортодоксиа“ (то је израз којим ми прихватамо неку доктрину као једино исправну и не смемо је изједначити са православљем) и буквално би значило исправно учење или мишљење. Православље обухвата комплетно правоверно хришћанство које се заснива на Светом писму и сматра се једном, светом, саборном и апостолском Црквом. Иако се Раскол везује за догађаје из 1054. године када су се представници Константинопољске и Римске Цркве међусобно проклињали и искључивали из заједнице Цркве, ипак треба знати да постоји још фаза које су довеле до поделе. А међу првима био је сукоб патријарха Фотија (који је заслужан за то што су Срби прихватили веру Православну) и папе Николе I у деветом веку, а ту је свакако и фаза крсташких ратова. Укратко о томе можемо рећи да је то био један јако буран период. Свакако поред свих амбиција са једне и друге стране проблематична су била и есхатолошка, канонска и догматска питања. Ове разлике међу њима биле су огромне а њихови тадашњи напори за решавање спорних питања недовољни. И од тада траје „акција“ Западне Цркве за унијаћењем.

Црквено православно учење је одређено текстовима који се налазе у Светом писму и оно је неприкосновено. Међутим, постоји и „народно“ православље које се ослања на Свету књигу и представља „скуп образаца религијског мишљења и религијског понашања, која су усвојили његови следбеници“ (Бандић, 2003, стр. 19). Треба имати на уму да ни они нису свуда прихваћени на исти начин и да се разликује што би се рекло од села до села.

У својим покушајима да „завлада светом“ и православним земљама ишло се тако далеко да су у Риму оснивани пропагандни центри за школовање „наших“ људи и враћање истих на ове просторе како би допринели разарању православља и успели у унијаћењу. У времену када су Турци освајали ове просторе били смо под двоструким притисцима, вршени су притисци на Србе да прихвате ислам, док са друге стране папа Климент VIII није хтео ни да чује да у том тренуцима пружи помоћ својој хришћанској сабраћи и помогне им да се одбране од Турака. То је могло једино под условом да прихвате унију, што наравно није долазило у обзир. Годинама уназад како можемо да приметимо вршени су велики притисци и претње да се Српско православно становништво поунијати и „Овакво стање сталних притисака на Србе у Хрватској и Славонији настављено је све до Велике сеобе (1690) и доласка Пећког Патријарха Арсенија III Чарнојевића, са већим бројем православних Срба, када је Патријарх тражио и добио гранције од бечког двора о поштовању свих српских народних и црквених права“ (Јевтић, 2002, стр. 341). Наравно треба имати на уму, што је и очекивано, да ове гаранције често пута нису биле поштоване.

Не можемо рећи да се данас ситуација много променила, Ватикан више не покушава да насилним путем припоји себи православне народе већ се залаже за стварање једне евхаристијске заједнице а да при томе обе цркве остану одвојене и различите по својим становиштима. Дакле, покушавају да створе две „сестринске“ Цркве. Све ово водећи се логиком, како каже Димитрије Станилоје да успавају свест православних народа, јер ако православци и католици могу заједно да се причешћују у чему је онда проблем да се поштује и сам Папа. Очекујући да ће православни народи лакше пристати на присаједињење Католичкој Цркви при томе се надајући да ће православље полако нестајати. Међутим оно не само да није исчезло већ тврдоглаво опстаје. У тој вечитој борби између православља и католичке вере као и борбе између науке и религије морамо се трудити да се ослонимо на толеранцију јер сви смо ми једнаки и морамо бити разумни и толерантни према другима.

Ми данас живимо у једном потпуно незаинтересованом друштву, заправо друштву које је потпуно равнодушно према свему осим према својим сопственим циљевима и интересима и тежњама како да се што пре задовоље наше потребе најниже врсте. Лепо је то објалнио Липовецки наводећи да: „Наша вучја глад за сензацијама, сексом, ужитком, не скрива ништа, не компензира ништа, нарочито не провалију отворену смрћу бога“ (Липовецки, 1987, стр. 32). Још је и Ниче говорио о смрти бога, и када он у „Веселој науци“ на питање: Где је Бог? одговара: Убили смо га – ја и ти! Сви смо га ми убили! Зар тада не можемо рећи да се иста ситуација може применити и у овом савременом свету који је пун неких нових фактора за стварање новог система вредности који није под утицајем религије.

Васпитање омладине данас је све мање засновано на традиционалним и религијским вредностима. Свакако да највећи утицај на овакву ситуацију имају медији који нам намећу мноштво баналних уживања, при томе вршећи превелики утицај на омладину, која није заинтересована да се ближе упозна са својом вером. Једноставан пример је тај да велика већина Американаца не зна ништа о православљу а и они што знају мисле да су разлике између Источне и Западне Цркве готово занемарљиве, што између осталог Ватикан користи покушавајући на све начине да поунијати православне народе. У Америци за пасторе бирају не људе који су се школовали за то, не оне који најбоље познају своју веру већ се за тај посао конкурише као и за сваки други посао, а запошљавају се они који поседују најбоље реторичке способности, можемо слободно рећи оне који су способни да најбоље манипулишу народом.

Али надајмо се да ће што пре доћи дан када ће се поново јавити човекова потреба за нечим сигурним и чврстим као што је вера. Ми имамо свако право да кажемо да је Бог мртав али нећемо тиме укинути његово постојање нити ћемо на тај начин побити везу која постоји између нас. Све ово данас дешава се због тога што је циљ Империје како каже Димитријевић „да Србе лише њиховог светосавског идентитета и претворе у бесловесну масу „екуменистичко – пацифистичког” типа, спремног на продају вере за вечеру и крста за масне прсте. Најновији циљ империјалних гонитеља светосавског Србства је продубљивање подела и раскола у живом ткиву Цркве“ (Димитријевић, 2012, стр. 6).

2. ОД ТЕИЗМА КА АТЕИЗМУ

Поред религије постоје многа уверења и организације које су јој супротстављене. Најрадикалнија супротност религији (теизму) је атеизам. У савременом друштву преовладава слобода мишљења и говора, што је, између осталог, довело до тога да се религијска уверења у мањој или већој мери одбацују. Заправо, реч је о томе да је атеизам у савременом друштву и са развојем науке и технологије, а помоћу слободе мишљења и говора (и осталих слобода) дошао до изражаја, управо зато што су људи смели да кажу да не верују у Бога. Не можемо са сигурношћу да тврдимо да су људи у ранијим вековима били прави верници, зато што нису ни смели да имају другачије мишљење и став, јер би их у том случају следовала велика друштвена (неформална) осуда и казна, а некада чак и формална (законска). Чини се да је један од пресудних тренутака за одбацивање религијских догми био период хуманизма и ренесансе (од 14. до 16. века), када су „носиоци” реформе (научници, уметници, књижевници) човека ставили у центар света и говорили како га религија, својим моралним захтевима, спутава да максимално оствари своје потенцијале и да буде успешан. „Чини се да је

атеизам у одређеном смислу појава модерног доба. Прије тога он је био ствар појединца и затворених скупина, више с интелектуалним него с моралним и егзистенцијалним ознакама” (Девчић, 1989 стр. 125). Ново, савремено доба, са развојем науке и технике довело је до тога да човек у све сумња. „*Cogito ergo sum*“, рекао је Декарт. То значи да се сумњало и у религију и Бога. Једна од већих грешака коју је Црква направила (а због чега је, између осталог, дошло до све веће заступљености атеизма) је лош однос према сумњи коју су људи почели да показују. Уместо да људима на разне начине покуша да објасни религију и да је прилагоди модерним временима, Црква је на све начине покушала да људима забрани да сумњају, да постављају питања и траже одговоре и на тај начин прекршила основно хришћанско начело – слободу. Понашала се потпуно супротно својим начелима и ауторитативно, што је довело до удаљавања људи од ње и религије, а атеистима послужило као додатни аргумент. „...Својом грешношћу и недоследношћу које су јој на темељу „људскога фактора“ такођер властите, Црква може бити, а за неке и јест, одређени фактор атеизације која побуђује разочарење и егзистенцијалну скепсу“ (Марасовић, 1985, стр. 219).

И сами верници могу допринети ширењу атеизма и то на два начина: својом хладноћом и погрешном ревностју. Хладноћа верника се односи на поштовање једино оних моралних норми које је одредила религија коју они исповедају, као и на неприхватање припадника других религија и туђих мишљења. То се коси са основним начелима хришћанске религије који се односе на поштовање и љубав према свим људима, без обзира на разлике. Друго, погрешна хришћанска ревност ствара утисак да су једини хришћански принципи одрицање, мировање, мржња према телесном и световном, па се на тај начин Бог осликава и представља као непријатељ човекове слободе и животне радости. Са наведеним се слаже и Кусић, који преноси закључак другог Ватиканског сабора у којем пише да „атеизам, проматран у цјелини, није нешто изворно, него радије он се рађа због различитих узрока, међу које се убрајају такођер критичка реакција против религија, и то – у неким крајевима – особито против кршћанске религије. Стога, у тој генези атеизма могу имати не мали удио вјерници, уколико треба рећи то да они – занемаривањем вјерског одгоја, или кривим излагањем науке, или такођер недостацима свог религиозног, моралног и социјалног живота радије покривају неголи откривају право лице Бога и религије“ (Кусић, стр. 44-45). Постоје и атеисти који одбацују Бога јер нису спремни да се суоче са свим моралним начелима и захтевима која Црква прописује, па Бога виде као свог непријатеља који превише тога од њих захтева и који им преоштро суди. Шпиро Марасовић истиче како је проблем атеизације најистакнутији код хришћана и на хришћанском подручју, а да за постојање атеиста међу другим религијама нема довољно података, сматра да разлог томе може бити то што хришћанство, за разлику од других религија, у већој

мери повезује Божији живот и Божију стварност са оностраношћу, па на тај начин изразитије стоји пред задатком „обнављања лица земље”. Са овом тврдњом се не бисмо у потпуности сложили. Сматрамо да ислам у много већој мери повезује Божију стварност са оностраношћу, па ипак немамо пуно података о атеизму у оквиру ислама, што наводи на закључак да атеизам и није толико присутан и заступљен у овој религији. Сматрамо да разлог томе почива на чињеници да је ислам много „ригорознији” у својим захтевима и очекивањима од стране верника него хришћанство, које допушта више слобода при избору (ако занемаримо средњи век и доминацију католичке Цркве, а када говоримо о атеизму свакако мислимо на модерно доба). Управо због тога, хришћанство „трпи” све израженију присутност атеизма.

3. ОД АТЕИЗМА ПРЕКО АНТИТЕИЗМА КА ДЕХРИСТИЈАНИЗАЦИЈИ

Атеизам који је кренуо са новим веком, са хуманизмом и тежњом да човек замени бога свој врхунац доживео је са Ничеовим „натчовеком“ и жељом да се створи нови човек за ново доба, дакле, како га Ниче замишља као натчовек, који нема границе и руши све пред собом. Већина социолога религије појам атеизма везује и примењује и за бивше социјалистичке земље. Међутим, сматрамо да је исправније за оно што се дешавало са религијом (а углавном реч је о православној вери – опет не случајно) у овим земљама користити појам антиатеизам. Јер овде није само реч о неверовању у бога и одбацивању вере, најчешће због „вере“ у знање, већ је реч о намерном, планском и систематском протеривању и забрани религије као облика свести, тако и праксе. Дакле, сматрамо да је за овај процес адекватнији термин антиатеизам. Што се термина дехристијанизација тиче, ту треба имати на уму да дехристијанизација није нови појам у историском смислу јер се он почео користити након Француске буржоаске револуције као пројекат уништавања хришћанства. Дехристијанизација је „планско одвајање грађана од хришћанске вере и побожности и активан рад на порасту антихришћанског безверја. Јер, као и сви појмови са префиксом де-, овај термин нам казује да није реч само о процесу, већ и о пројекту којим се производи стварност. Реч је о својеврсном антихришћанском притиску који не долази само од државе, већ и од друштва... Посреди је социјални (укључив и културни) притисак, са елементима агресивног атеистичког фундаментализма који заступа један активни антихришћански покрет. Његово средиште није у обичном народу, већ у системској елити, тачније, у оним структурама које одржавају или стварају норму.“ (Антонић, стр. 100).

Постоји много примера дехристијанизације, треба поћи од оних који нам је вероватно и намећу, а то је Америка и где плански и свесно долази до

замене теза приватно – јавно. Они законом укидају "државну" религију и хришћанство изједначавају са другим видовима веровања као што су на пример: сатанизам, атеизам, итд. А последица свега тога јесте та да имамо уклањање свих верских симбола из јавних институција и свега што је јавно. Док са друге стране оно што би требало да је приватно и потпуно лично намећу као нешто јавно. Нпр. испољавање својих сексуалних склоности. ЛГБТ покрети су се највише развијали у САД, а крајем двадесетог века долази до "транзиције", када они престају да буду ослободилачки, а постају лобистички настројени, када им основни циљ постаје утицај на политичке и медијске структуре. Треба им замерити „коришћење државне бирократије како би се цело друштво натерало да прихвати одређени нормативни образац“ (Антонић, 2014, стр. 46). Најоштрији противници ЛГБТ организација би били хришћански традиционалисти. Они их оптужују да заправо својим ставовима и захтевима уништавају институцију брака и породице. Тренутно највеће светске религије имају одбојан став против ЛГБТ популације. Па тако у Старом Завету у књизи Левитској када Господ Мојсију говори забране, наилазимо на следећу „С мушкарцем не лежи као са женом; гадно је“ (Лев 18:22). Постоји још један, рећи ћу агресивнији став такође у Библији: „Ко би мушкарца облежао као жену, учинише гадну ствар обојица; да се погубе; крв њихова на њих“ (Лев 20:13).

Захтевају се одређена права на основу сексуалне дискриминације а највише им смета то што је друштвени поредак заснован на хришћанству које само брак и породицу признаје као могућност за секс. У том погледу они захтевају револуционарне промене у читавом друштвеном поретку. Они чврсто захтевају своја права, почетком седамдесетих схватили су да је немогуће извршити промену целокупног друштвеног система, већ су се усмерили на појединачне проблеме и интересе у постојећем друштвеном поретку. Донета је платформа, (Платформа за геј права 1972.) која захтева ригорозне и радикалне промене, као нпр; да се укину све законске одредбе које ограничавају пол или број лица која ступају у брак, што би омогућило склапање бракова између више припадника хомосексуалне оријентације, са правом на државну помоћ. И иако се данашње геј организације не позивају на ову платформу, ипак хришћански традиционалисти који постоје као супротност геј покрета тврде да су управо то скривени програми данашњих ЛГБТ покрета.

Антонић у књизи *Моћ и сексуалност: Социологија геј покрета* првенствено говори о техникама пропаганде која мора бити кључни услов за успех. Дакле, покушавају да путем медија изманипулишу масе. По њима треба истицати податак да су гејеви рођени такви, иако сексуална оријентација може бити производ васпитања детета, окружења па и пубертета. У медијима се пласира геј садржај до те мере док људима не постане досадно, док људи не постану равнодушни. Што наравно и јесте

крајњи циљ да се та непријатељска осећања која људи гаје према ЛГБТ популацији претворе у равнодушност. Гејеви се морају приказати као жртве у јавности како би се стрејт особе могле идентификовати са њима а и како би се изазвало сажаљење. Због тога хришћански традиционалисти сматрају да се заправо нама путем јавности намеће прихватање ЛГБТ популације као нормално па да тек онда следе нови захтеви из Платформе за геј права.

И тако док се нама путем јавних средстава информисања намећу неке приватне ствари као јавне, религија и традиција бивају потискиване ка маргинама као нешто непотребно, срамотно и неприлично за једног савременог човека. У савременом друштву све више на делу имамо доминацију негативних одредница о хришћанству. Верујмо да је тако „модерно“ да се верске слободе смањују, а да неке друге које су као што су блуд, разврат и неморал све више бујају. Јер Европа се сматра секуларизованим континентом, али не у толикој мери јер њени грађани иако у знатно мањој мери и даље верују у Бога, иду у Цркву и везани су за веру која се, а посебно је то наглашено у Србији, чврсто ослања на традицију.

Убрзано нам се намећу разни савези и структуре и неки потпуно нови поредак који све више искључује Хришћанство. Иако смо можда за сада заштићени од неког агресивног вида дехристијанизације не можемо знати још колико ће то потрајати. Како стоје ствари чини се да смо се нашли на удару обезвређивања културних, економских, друштвених али и духовних вредности. У овим мутним и нестабилним временима, када материјалне ствари све више добијају на вредности и снази, када је лични интерес постао најважнији фактор, и сами смо видели 1999. године на сопственом примеру како пролазе они који су непослушни, постоји стрепња за сопствену егзистенцију и људске животе. „Прожимао нас је учестало осећај да висимо изнад понора и да нас само рука Божија спречава да не паднемо у њега“ (Антонић, 2014, стр. 111). Морамо се држати скупа како би опстали као заједница, као нација, јер појединац највише кроз заједништво може доживети Бога и његову величину.

Како долази до материјалног и економског напретка посебно крајем двадесетог века, све се мање цени скромност, доброта, људи све више губе осећај захвалности и не умеју да цене праве вредности. Људи постају све више прорачунати и форсирају се све врсте чулног уживања. Живот у Западним „развијеним“ друштвима представља управо исмејавање и понижававање свега што је традиционално. Можда се и не говори довољно о хришћанској заједници која све више упада у некакву врсту апатије и незаинтересованости до те мере да потпуно губе свој карактер и уопште свој смисао. Да ли су православни народи, годинама се борећи се против разних неправда и напада са свих страна, коначно изгубили снагу и почели да посустају у борби против "ветрењача" нама остаје само да се запитамо.

Међутим ми сви морамо, а посебно социолози да покушамо на неки начин да православне народе пробудимо из тог вишегодишњег дремежа. Морамо покушати а и тежити ка томе да откријемо нова средства за борбу против Запада како би очували оно што је преостало од хришћанске културе и културе уопште. Свакако да је добар корак изградња и обнова све већег броја цркава и манастира, увођење веронауке у школски систем, али као што је већ претходно наведено у овом раду Запад има много бољи систем дехристијанизације уништавајући и поробљавајући нам младе путем наметања масовне културе и америчких вредности као исправних. Лепо описује данашњу ситуацију Ђуро Шушњић у својој студији *Орвелијана* где пише: „Организована мањина влада, неорганизована већина страда,... Данас се људи воде на узици заблуда и лажи а да тога нису свесни: у економској области где манипулација узима облике рекламе; у политичкој области где манипулација узима облик пропаганде; у области васпитања и образовања где манипулација узима облик индоктринације; у области слободног времена где манипулација узима облик индустријске забаве и сна; и области религиозног живота где манипулација узима облик верске идеологије“ (Шушњић, 1999, стр. 19, 20).

Масовна култура елити обезбеђује доминацију над средњом и нижом класом. Антонић о масовној култури говори као о нижем облику културе која има за циљ да људе претвори у робу, а ми се само можемо сложити са њим. Јер данас новац је основно мерило свега, основни циљ у савременом друштву је богаћење и згртање капитала. Дакле, новац мора бити мерило свега. Оно што карактерише модерног човека су јавна понижења, експлоатација немоћ појединца да нешто промени, сиромаштво, то да човек нема контролу над сопственом егзистенцијом јер увек неко "изнад" одлучује о свему, али и сујета, а „сујета је у основи лажно мишљење о себи, а из лажног мишљења настаје страх. И тако је створен круг вечног враћања страха у природи човекобоштва“ (Недељковић, 2000, стр. 114). И истина, формирају нам лажно мишљење и лажне представе, а све путем „представа“ у штампи, на телевизији, интернету, циљ је да постанемо заборавни и неосетљиви на сва дешавања око нас, нестаје појединац претварају нас у гомилу, али не у гомилу у смислу у ком она чини лица која су се случајно срела на једном месту већ гомилу која нема неке посебне функције нити циљ нити структуру и организацију. Гомила нема разум, нема емоције а најчешће је могу карактерисати најниже страсти, и тако се производи хедонизам.

Омладину нам свакодневно бомбардују рекламама које су све друго само не прожете културом и моралом. Оне нам намећу мисао да ми морамо бити себи на првом месту, да бесомучно грабимо све што нам се пружи јер то може бити само сада и никада више. Говоре нам да немамо обавезу да размишљамо о другима, па чак ни о себи у смислу да ми уживајући у разним проводима и забавама пуним нездраве хране, алкохола и уопште нездравог

вођења живота, не мислимо о свом здрављу дугорочно. Новине и емисије су препуне насиља и убистава над којима се неки згражавају а неки пак подржавају. „Управо је спектакл насиља, бола и смрти то ефикасно средство пражњења нагомиланог беса и фрустрације“ (Антонић, 2013, стр. 275). Насиље, бол, смрт постају сасвим нормалне појаве у савременом друштву толико да се усађују у људску свест, психу и душу где више нема места за традицију нити православне вредности које су представљене кроз десет божијих заповести. Нећемо их сада набрајати, али ипак ево неколико примера: није ли речено: Не убијај. А ипак данас имамо пуне новине свирепих убистава и све више људи који подржавају убиства и склони су томе да убију због „преког погледа“. Затим је речено, не чини прељубу, а ипак нам у медијима пласирају, чак и на телевизији са националном фреквенцијом, читаве индустрије разврата и лажи. Очито је да данас у Србији имамо планску и систематску разградњу вредности које су вековима уназад поштоване и пажљиво изграђиване. „Савременост“ нам говори да можемо да чинимо са својим животом шта хоћемо, али пак са животима других и да због тога нећемо сносити чак ни моралне и духовне последице. Шта је то и о чему се заправо ради, да ли ми имамо право да убијемо још нерођену децу, а да због тога не осећамо макар ни грижу савести. Нама православље јасно говори о томе да се и тек зачето дете сматра живим бићем, а савремена „демократија“ пак са друге стране подржава абортусе. Али и ако бисмо икако и могли занемарити абортусе шта рећи о еутаназији, како убити човека а не одговарати пред људским судом или Божијим?

Људи се у савременом друштву не понашају у складу са постојећим правилима понашања већ са правилима оних група којима желе да приступе (биле оне политичке, верске), и то обично на тај начин што ће им показати лојалност. Људи ће учинити било шта, без икаквих граница само да добију оно што желе, то можемо приметити у разним Ријалити програмима који се већ годинама намећу српској јавности као пожељни и исправни. Али не само на овај начин, већ су нам и позоришта, дневници, и разне емисије „културног садржаја“ пуна естетског смећа и хедонизма, на тај начин ми постајемо робови задовољстава. Чини се да поседујемо слободу, али од слободе остало нам је само то да можемо бирати између разних врста задовољстава која нам се намећу и будемо срећни због макар те могућности или пак не. Јер уместо традиционалних и православних вредности добијамо не тако добру замену, а то је заокупљање пажње чулним задовољствима.

У пракси имамо уврежено становиште да једно друштво не може бити савремено у правом смислу те речи ако није „секуларизовано“, а секуларизација подразумева спонтано развијање једног друштва и његово кретање од религијских ка нерелигијозним вредностима, а ослања се на модернизацију и на све веће ослањање на разум, па самим тим религија губи свој потпуни значај и вредност на свим нивоима. И управо у томе лежи

разлика између секуларизације као једног потпуно природног следа догађаја и дехристијанизације као вештачки произведеног, фактички наметнутог од стране земаља светског центра (Волерстин). И овде можемо поставити питање како да очувамо православље у друштву у коме су све врсте грехова нормалне и у коме је све непријатељски усмерено против хришћанских вредности.

Из дана у дан наша Црква постаје све више изложена разним поткопавањима, и то одмах негде након смрти патријарха Павла почињу жустри удари. Један од великих проблема јесте у томе што Црква штити породицу и заједништво, то је оно што Запад хоће да растури да направи усамљене појединце који ће се наћи сами у великој тржишној утакмици где главну улогу има капитал. И зато се тежи ка томе да православна Црква што пре нестане, али обзиром да то није тако лак задатак јер је ипак наша Црква вековима уназад одолевала, Империја је почела да се служи сасвим новим стратегијама, а то су ратови. Основни циљ јесте постало одцепљење и распарчавање српске територије, да се ту доведу нови народи друге вероисповести који ће помоћи да се ослаби утицај православне цркве. Српска црква је кроз историју представљала ослонац за очување националног идентитета и темељ за опстанак српског православног живља на овим просторима.

КА ЗАКЉУЧКУ

Када посматрамо појаву "дугог трајања" (Бродел) каква је религија у њеном историјском трајању, посебно када је реч о хришћанству, можемо свакако уочавати различите промене које су се дешавале. Међутим, свакако је једна од најзначајних промена следећа: хришћанство у доба Константина када је постало званична државна религија била је средство којим је римска империја (прва глобалистичка творевина) за уједињење различитих народа. Временом, посебно данас у временима глобалистичког једноумља религија постаје сметња ширењу идеја глобализма (наметање западне хегемоније, како економске тако и културне). Стога управо имамо на делу дехристијанизацију, где Ничеов начовек треба да се замени постчовеком. У току свих ових застрашујућих дешавања важи парола *Дајте народу хлеба и игара*, што је метафора за то да светска елита привидно задовољава краткорочне потребе становништва како би скренула пажњу са много важнијих проблема као што су ови. У овим временима неолибералног модела у јавности се пласира како то Зоран Видојевић назива «усређитељско насиље». А шта је то усређитељско насиље него ово што се нама управо дешава. Врши се насиље над становништвом у емоционалном, моралном вредносном и религијском погледу, све што је некада имало вредност сада се исмејава и одбације као непотребно, срамно и застарело. Поробљавају нас тако што нас уче да будемо покорни. А све то сведочи план «Далас», где је

Ален Далас, који је иначе познат по изузетној мржњи према православним народима, то изнео у Америчкој доктрини за уништење источних народа и земаља, а он гласи:

„Рат је завршен, полако ћемо све изградити, и ми ћемо дати све што имамо, сво злато, сву материјалну моћ на магарчење и залуђивање људи. Човечји мозак, свест људи склони су променама. Посејемо ли тамо хаос, ми ћемо неприметно да им подметнемо лажне вредности и приморићемо их да те вредности и прихвате. Како? Ми ћемо наћи истомишљенике, своје савезнике и помоћнике у њиховој домовини. Мало по мало, ми ћемо одиграти грандиозну по свом обиму трагедију погибије свих православних Словена, и коначно, неповратно ћемо угасити њихову националну свест. Књижевност, биоскоп и позориште ће прослављати најнижа људска осећања“.

Ови феномени нису само део прошлости, већ трају вековима, реч је о „историји бешчашћа“, да се послужимо Борхесовом синтагмом, а то је управо и наша полазна претпоставка да је глобализација - идеологија глобализма (производ „Великог инквизитора“) појава дугог трајања, и да та религија има дубоке антрополошке корене, како исправно примећује Видојевић: „Ради се о антрополошкој заснованости тих феномена, о оном ирационалном, мрзилачком и агресивном, који се налази у души, мишљењу и језику“ (Видојевић, 2017, стр. 282).

Пут из свега овога можемо видети само у повратку својој вери Православној, пут који чини се мора бити изазван овим трновитим и тешким путем и надом да ће Бог свима који су понижени у свој беди живљења пружити и подарити бољи живот. Не смемо дозволити да овакав начин живота постане наша свакодневница и наша судбина. „Без одбацавања дубоко нечовечних темеља система и суштинских прогресивних промена у антрополошко-онтолошкој структури људског рода, у систему вредности, без укидања похлепе, себичлука, насиља и патолошких предиспозиција које постоје у делу, никако занемарљивом, тог рода – није могуће направити ни један корак ка бољем свету и човеку.“ (Видојевић, 2017. стр. 62).

На хипотетичко питање шта би било са српством ако се њему православна религија угаси, односно, изгуби оно место које је имала у животу народа Димитрије Богдановић одговара: „у једној таквој перспективи, српски народ би морао да нађе замену бар исте јачине и вредности, која би га могла одржати онако као вера коју би изгубио; у такву, пак, замену ја не верујем, те са суморним погледом видим будућност таквога, дехристијанизованог српског народа. Наравно, он се етички и физички може одржавати, но био би то народ некога новог, другачијег, а можда и туђег идентитета (Богдановић, 1991, стр. 38). Оно што православна друштва увек треба да имају на уму, као нит водиљу у њиховом историјском трајању, јесте непобитна чињеница да се Сунце рађа на истоку, а залази на западу и да је

европска цивилизација настала у источним деловима Европе, а „светлост европска и американски, то је блистање гвожђа, то је блистање ствари, а не душа“ (Владика Николај). Пропаст Запада најављује и чувени Освалд Шпенглер и он уверљиво доказује да идући миленијум припада Русији и православљу. Ми делимо мишљење Шпенглера.

ЛИТЕРАТУРА

- А. Јевтић, *О унијаћењу на простору српске православне цркве*. Православна црква и римокатолицизам. Горњи Милановац: Лио 2002.
- В. Димитријевић, *Између Вашингтона и Ватикана – Светосавска Црква на распећу историје*. Београд: Лио. 2012.
- Д. Бандић, *Верски идентитет савремених Срба*. Традиционално и савремено у култури Срба. Београд: Етнографски институт САНУ. Посебна издања 49, 2003.
- Д. Богдановић, *Православна духовност у ускушењима нашег доба*, у: Православље између неба и земље, Ниш: Градина. 1999.
- Ђ. Шушњић, *Орвелијана*. Београд: Чигоја. 1999.
- Ж. Липовецки, *Доба празнине*. Нови Сад: Књижевна заједница Новог Сада. 1987.
- З. Видојевић, *Религија и сумрак савременог света*. Религија у савременом друштву. Београд: Институт друштвених наука. 2017.
- З. Недељковић, *На раскрићу мисли о богочовеку и човекобогу*. Повеља. Краљево: Часопис за књижевност уметност и културу децембар 3/2000.
- И. Девчић, Морални коријени атеизма. *Црква у свијету*. *Црква у свијету*, 24(2), 120-130. 1989..
- М. Благојевић, М. *Статистички показатељи религиозности и ревитализација православља: стварност или мит*. Београд: Зборник радова етнографског института САНУ. 2012.
- М. Марковић, *Хуманистички смисао друштвене теорије*. Београд: БИГЗ/Просвета. 1994.
- П. Анђелковић, „Наука и (или) религија – да ли је Бог граница науке или не.“ *Наука без граница 2. Косовска Митровица: Универзитет у Приштини Филозофски факултет*, 2018.
- С. Антонић, *Моћ и сексуалност: Социологија геј покрета*. Источно Сарајево, СДРС, Источно Сарајево, 2015.
- С. Антонић, *Пинк транзиција у Србији – шест теза за разумевање наших културних прилика*. Београд: Култура, 2013.
- С. Жуњић, *Модерност и филозофија*. Београд: Плато. 2009.
- Ш. Марасовић, Криза атеизма. *Црква у свијету: Црква у свијету*. 20(4), 338-348. 1985.

Интернет извори

План "Далас" – Америчка доктрина за уништење источних држава и народа <http://www.rasen.rs/2017/05/plan-dalas-americka-doktrina-za-unistenje-istocnih-drzava-naroda/#.Xu3Jw2gzbIU> 24. мај 2020.

Слободан Антонић Дехристијанизација и српско друштво, <https://stanjestvari.com/2015/02/16/%D1%81%D0%BB%D0%BE%D0%B1%D0%BE%D0%B4%D0%B0%D0%BD-%D0%B0%D0%BD%D1%82%D0%BE%D0%BD%D0%B8%D1%9B-%D0%B4%D0%B5%D1%85%D1%80%D0%B8%D1%81%D1%82%D0%B8%D1%98%D0%B0%D0%BD%D0%B8%D0%B7%D0%B0%D1%86%D0%B8%D1%98/> 15. мај 2020.

Сувремени атеизам <https://core.ac.uk/download/pdf/14425035.pdf> 6. Јун 2020.

Radica M. NEDELJKOVIĆ
Nevena G. NASTIĆ

ORTHODOX RELIGION IN THE TIMES OF DEHRISTIANIZATION

Summary

One of the most influential Serbian sociologists today, Slobodan Antonic, who describes what is really happening in Western societies: planned separation our citizens from Christian faith and piety, and active work on the rise of anti-Christian unbelief, use the term de-Christianization. So, instead the term of secularization that connotes spontaneity, this term implies that it is a project, a kind of anti-Christian pressure, and the center is in the systemic elite of the Empire, more precisely, in those structures that maintain or create norms. The man of the "New Age" cultivated by the values of the so-called culture of the West, to the greatest extent today, enslaves hedonism. In the postmodern era, the creators of the New World Order very well saw the fatal line of man in the form of an unlimited desire for pleasure. In this sense, they use hedonism as a means of social engineering, especially to control and to discipline the crowd (Fuko). Today it is easy to rule in the way that satisfied slaves are produced, and Huxley writes about it in the book "Brave New World". That false suggestion of freedom in a multitude of banal pleasures (the freedom to have a wonderful time - Huxley) is the culmination of a deception. man is still only a slave, today in the service of the spectacle. Hedonism, promoted as the highest social value, he especially undermines the foundations of Orthodoxy. The mechanism of hedonistic madness, that civilizing "Saturday night fever" has implicated Orthodox Christians in its network, and the corruption mechanism is being incorporated into the foundations of Orthodoxy. Orthodoxy, primarily as a religion of love, raises us to joy through asceticism. Hedonism does not know what true joy is, because it seeks instant pleasure without effort, and despises every effort and austerity. Hedonism celebrates corporeality and denies the soul value, thus undermining the foundation of faith - the immortality of the human soul. The intention of the paper is to show that in the simulacrum of Imeria (about which Negri and Hart write separately), fundamental dechristianization is carried out, and that in this process the most radical threat is Orthodoxy, which the Empire has entwined with its seductive sensations into its net. As St. Ignatius says, let us know the spirit of the times and study it, so that if it's possible, we can avoid its influence.

Key words: *New Age, dechristianization, hedonism, Orthodoxy.*

CIP - Каталогизација у публикацији
Народна библиотека Србије, Београд

271.222(497.11)-742-267"12"(082)

**НАУЧНИ скуп 800 година аутокефалности Српске православне цркве (2019 ;
Косовска Митровица)**

Зборник радова са Научног скупа "800 година аутокефалности Српске православне цркве", Косовска Митровица, 28. новембар 2019. године / [уредници Огњен Вујовић, Дејан Мирковић, Душко Челић]. - Косовска Митровица : Правни факултет Универзитета у Приштини са привременим седиштем у Косовској Митровици, 2020 (Краљево : Кварк). - 226 стр. ; 21 cm

Тираж 100. - Стр. 5: Предговор / уредници. - Напомене и библиографске референце уз текст. - Библиографија уз већину радова. - Summaries.

ISBN 978-86-6083-066-3

а) Српска православна црква -- Аутокефалност -- 13в -- Зборници

COBISS.SR-ID 27257353

www.pra.pr.ac.rs

e-mail: pra@pr.ac.rs, pravnipristina@vgn.rs

Ул. Лоле Рибара 29, 38220 Косовска Митровица

Тел/факс: 028/425-339, 028/425-338

